

Kányádi Sándor

Homéroszba kapaszkodva

Bajor Andor kései elsiratása

ki elsirattam annyi jó barátot
 téged siratni nincsen már erőm
 csak illendőségből klapanciázok
 helyezek néhány szál előre-gyártott
 hervadni-se-tudó nájlön-virágot
 sírhalmadra végtisztességtevőn

miért tagadnám becsapottnak érzem
 magamat de magunkat legkivált
 bár sejtettük nem hittük volna mégsem
 hogy megszökhetsz az első résnyi résen
 hová nekem is készül érkezésem
 s hová megálljt már hiába kiált

földi lakó kinek meg-nem-születni
 lett volna az eszményi állapot
 a vén vak is emlékszel ezt kesergi
 boldognak magát nem mondhatja senki
 míg a ladik vele az odalenti
 jól-őrzött kapun átal nem jutott

jó negyven évig együtt féldegéltünk
 magunkba bízón tudva kik vagyunk
 s bár parádékon nem döngött a léptünk
 félvén se félve egyre csak reméltünk
 akkor is ha évekre elsötétült
 jövődőbe vezérlő csillagunk

lassan aztán megfogyva meg is törve
 s görnyedezve egy átoksúly alatt
 prófétánk lett a hét város szülöttje
 s jöhetett már megkésve-sündörögve
 a szabadság már csak a bölcs görögre
 gondoltunk s neki adtunk igazat

de mióta a házsongárd göröngye
 reáddübörgött minden kis rigó
 kora tavasztól késő ősziig egyre
 kitartóan egymással versenyezve
 azt fütyüli hogy élni volna jó
 miért mentél el bandi bandikó

Kolozsvár, 1991–2001.

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

VIII. évfolyam 6. szám

Kiadja a Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából a Napkút Kiadó Kft. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztőségi titkár: **Molinár Noémi**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.
Szerkesztők: **Bába Szilvia** (művelődés), **Balázs Géza** (nyelv- és művelődés), **Bognár Antal** (próza),
Király Farkas (vers), **Kovács Ildikó** (szöveggondozás), **Sebeők János** (környezet),
Szondi Bence (törtélem), **Vincze Ferenc** (műbírálat).
Napút-kör: **Csűrös Miklós**, **Gráfik Imre**, **Dr. Koncz Gábor**, **Kosáry Domokos**,
Lászlóffy Aladár, **Ósztovits Levente**, **Sánta Ferenc**, **Schwajda György**, **Konrad SutarSKI**,
Sütő András, **Székely Magda** (tiszteletbeli konzulensek). • Alapította: **Masszi Péter**.
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Szentharomság tér 6. III. em. 14. • Telefon/fax: (1) 225-3474
E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu
Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Rt. és az NH Rt.
ISSN: 1419-4082

Kányádi Sándor: Homéroszba kapaszkodva
(az első borítóbelsőn)

László Noémi: Városom (a hátsó borítóbelsőn)

Előter

Visky András: A Szent Mihály-templom 3

Évgyűrűk

Egyed Ákos: Történelem tanulságokkal 5

Szántai János verse 8

Kolozsvárom

Szócs Géza: Világító ösvény 9

Kányádi András: Kolozsvár szíve 14

Kántor Lajos: Három utca 16

Balla Zsófia: A kettészelt jelen 18

Demény Péter: Itthon vagyok 24

Telegdi Magda: Kutyatörténet 30

Bágyoni Szabó István: Komédiások
és írógavallérok 35

Papp Ágnes Klára: Aszfalt alatt a macskakő . . 38

Széles Klára: A választottam város 41

Kozma Dezső tanulmánya 44

Hangírás

Jobbat csinálni (Kós Károllyal beszélget
Csete György, közreadja Csontos János) . . 51

Gerinces emberek védelme
(Két beszélgetés Lászlóffy Aladárral
– Szabó Géza, Balázs Imre József) 64

Király László két verse 67

Király Zoltán versei 68

Király Farkas verse 69

Lászlóffy Csaba verse 70

Balázs Imre József verse 72

Tárlat

Kolozsvári művészek alkotásai
(színes melléklet, 2. és 116. oldal)
Kerékgyártó István: A látványábrázolástól
a láthatóvá tevésig 73

Farkas Wellmann Endre balladája 76

Karácsonyi Zsolt verse 77

Juhos-Kiss János prózája 78

Rudnai Gábor verse 79

Duma-István András verse 80
 Veress Zoltán két keservese 82

Berek

Ajtay Ferenc: Kolozsvár és környéke
 geológusszemmel. 83

Szóvár

Asztalos Lajos: Néhány kolozsvári helynév
 újabb eredeztetése 87
 Balázs Géza: Egységesülő vagy
 szétagolóító magyar nyelv? 94

Ablak

Könyvleletek

Vincze Ferenc: Kettős tartozás (Kántor Lajos:
 Fellegek a város felett); A transzközép
 sárkánylovag (Orbán János Dénes:
 Modern, Posztmodern / Transzközép) 99

Deres Péter: A szöveg fraternizál
 (Szócs Géza: Liberté 1956) 103

Alvinczy Ferenc: Nemzedéktörténet levelekből
 (Széles Klára: Lelkünkre így ül ez a kor) . 107

Balázs Imre József: Hét tétel a Korunkról. . 110

Buzogány Klára: Hátizsák, mozi, folyóirat. . 114

Lénár Andor: Kincses Kolozsvár 117

László Ferenc: Bartókról Kolozsvárott 119

Szakolczay Lajos: Látásból látomás
 (Gy. Szabó Béla fametszetei) 124

Fénykör

Visky András: A megtorlás kegyelme 127

Csák Gyula: Hosszú út pora 129

Hoppál Mihály: Az Életre 135

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 6.

A tanúságtévő (Rózsás János nyolcvanéves)

NAPÚT

Irodalom, művészet,
 környezet

VIII. évfolyam 6. szám

Kolozsvárunk

SZABÓ B. MÁRTA
 Szóvivő

Gráfik Imre tudományos munkásságát Gyórfy István Emlékéremmel ismerték el. Gratulálunk konzulensünknek!

Folyóiratunk támogatói:

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
 MINISZTERIUMA

A Nemzeti Kulturális Alap
 ismeretterjesztés

és környezetkultúra kollégiuma

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Civil Alapprogram

Nemzeti
 Civil
 Alapprogram

E számunk megjelenését
 a Határon Túli

Magyarok Hivatala

és a Pro Professione

Alapítvány támogatta.

PRO PROFESSIONE
 ALAPÍTVÁNY

Visky András

A Szent Mihály-templom

Egy szomorú arc, író vagy zenész vagy építész, valami művész, aligha kétséges, de lehet, hogy pap, és akkor művész, író és zenész és építész. Vagy, hát persze, színész.

1528-ban a kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosa, Joannes Clyn, miután megjárta Bécs és Pádua egyetemét és visszatért városába, egy kőből készült ajtókerettel ajándékozta meg a város védőszentjéről elnevezett szent épületet. Reneszánsz ízléssel faragott homokkő a sekrestye és a szentély között, a görög mitológia töredékei és az őskeresztény szimbolika egyetlen történetben, álomszerű arányok, Kolozsvár.

Joannes Clyn: ez is csak feltételezés, egy név, amelyet csak Isten tud kibetűzni, mondják. Voltak tűzvészek, tornyot kettérepesztő földrengés, a hitélet nem csillapodó viharai az egyetlen Név körül, amely Istené, és amit senki nem tud kimondani. Szent Mihály, ez valamivel könnyebb.

A keret lunettájáról egy férfiarc tekint befelé, a templom szentélyébe. Kerítésre fölkapaszkodott, kíváncsian leskelődő gyermek vagy inkább okos kamasz, figyelemmel kíséri a szertartást, de valami miatt nem juthat be, noha jelen van, lesúgja az egész liturgiát, ha kell, latinul is betéve tudja, és ha Arany-szájú Szent János könyörgéséhez ér a pap, a nagy imához, azt ő éneкли végig, egyszerűen nem tudja megállni, de úgy, hogy senki nem vesz észre belőle semmit, még az sem, aki a szentmisét celebrálja. Isten mosolyog, a pap riadtan távozik, a hívek még ott ülnek vele egy darabig a homályban, de megesik, hogy a pap is időz még, belenéz a gyertyafénybe. Ennyi az övé, aki fáradhatatlanul tartja magát, hogy belásson. Annyi az övé, ami nem vele történik.

Ott van és nincsen ott. Van otthona és nincsen otthon. Részt vesz, de nem részesül.

Joannes Clyn, *plebanus Kolosvariensis*, így a páduai matricula, János atya, szólítsuk így, hazatértekor felállíttatja az ajtókeretet, majd valamiféle hovatar-tozási huzavona, helyi érdekű, életbevágó csetepaté egyik főszereplőjeként, 1529-ben börtönbe vettetik. Az ajtókeret ott marad a sekrestye és a szentély között, aki belép, a szerpap, bárki „rajta”, a keretre faragott, kortalan férfiún keresztül lép be, akár a mindig legtitkosabb épületrészen elhelyezett művészbejárón a rémült színész, odahagyja a láthatót a láthatatlanért, de belépvén, akkor, a szertartás idejére, a láthatatlant teszi láthatóvá, itt van Isten köztünk, megnyilatkozott az Ég, harmatozzatok, égi magasok futólag, de nem, nem, az idő-

höz ennek nincs köze, hangokkal telik meg a templom, *teatro da udire messa*, mondja Leonardo.

A jobb oldali gyámoszlopra, egészen lent, az adományozó családi címere került (saját vérével fiókait tápláló tevékeny pelikán), a bal oldalira meg a városé. A lunettán ábrázolt férfi író tollat tart a kezében, a hosszú penna vízszintes helyzetben van, mintha az író vagy komponista csak rövid időre szakította volna félbe a munkát, amíg fölkapaszkodik a kőkerítésre és betekint, hogy lássa, mi történik, nem tudta folytatni az írást, elakadt, valami hirtelen hiányozni kezdett neki, egy kép, egy szó vagy egy hangsor, a szertartás végeztével pedig egyszerűen elfelejtett lemászni és visszatérni íróasztalához, ott lóg a kőfalon és figyel, áll az idő, Kolozsvár.

Egy szomorú arcú férfi. Én vagyok az ajtó, senki sem mehet az Atyához, vagy tőle el, hanem csak énáltalam.

Itthon lenni és *között*, mint a vándor, aki útnak indult, de csak a küszöbig jutott és nem lépte át, elég hosszú út ez is, az asztaltól az ajtóig, legyen elég, nem a kóborlás teszi a vándort.

Itthon lenni és *között*, mint a vándor, aki visszatért, de csak a küszöbig jutott, egy lépést sem bírt megtenni tovább, ott fogyott el az ereje, a küszöbön, de lehet, hogy nem engedték be, összetévesztették valakivel, nem ismerték fel, kiszólitották szép arcú asszonyát, Margit vagy Margó, de ő egy szót sem tudott szólni a meglepetéstől, csak állt ott, vele szemben, mígnem aztán a tanúk megelégtették ezt is, mondták neki, a vándornak, legyen elég, hogy a küszöbön állhat, semmit nem tehetnek érdekében, annyi az övé, ami nem vele történik.

A küszöbig eljutott, de amikor látta, milyen hosszú még az út az asztalig, feladta, ott áll, a küszöbön, a távoli asztalt nézi, ennyi az övé, Kolozsvár.

Bécs, Bécs, jut eszébe, *Sodalitas Litteraria Danubiana*, évszámok, feljegyzések, salétrom.

Miért nem ölik meg, kérdezte akkor, kéznél van minden, ami kell. Nem ölik meg, mondták, láttak ők már ezt is, azt is, nem lesz annak jó vége, ha megölik, asszonyok leskelődnek a ház körül tiszta kendőkkel a kezükben, arra várnak, hogy meggyötört arcára borítsák, nem, nem ölik meg, majd mindenféle éneket énekelnek a gyermekek a vasárnapi iskolában, álljon csak ott a küszöbön és nézzen, tegye magát hasznossá!

Nincs történet, kérdezte.

Nincs történet, válaszolták.

Egyed Ákos

Történelem tanulságokkal

Mesterségem a történetkutatás. Sokan s régóta kérdezik, hogy van-e értelme s haszna a múlt vallatásának, hiszen az idők gyorsan változnak, minden korszakot más és különböző kérdései uralnak. Ha nincs ismétlődés, akkor nincs törvényszerűség, nincs tudomány, vagyis történettudomány – mondják sokan, különösen napjainkban.

Igaz is, a történelem sohasem ismétli pontosan önmagát, de vannak hasonló helyzetek az egyének és nemzetek életében. Ezek pedig lehetnek tanulságosak – érvelnek azok, akik együtt próbálják látni s láttatni a múltat s a mindenkori jelent. Egyik neves francia történész, Georges Duby szerint a múlt ismerete segít eligazodni a mában. Akiről itt szólni kívánok, gróf Mikó Imre nem győzte hangsúlyozni: „Az én tanítóm a történelem és az élet.” Persze sok függ – most éppen Kolozsvárra gondolva – a történész tárgyválasztásától.

Valóban, Kolozsvár olyan város, hogy históriájában, múltunk és jelenünk egyaránt tetten érhető. Voltak szépen felfelé ívelő „kincses” korszakai s nagy, félelmetes mélységű zuhanásai. Történelmében benne van az egész magyar múlt, különösen az erdélyieké. Például a sorsfordító 1848-ban is.

1848–49-ben a magyar nemzet ismét nagy akart lenni a nemzet soha nem látott mértékben kapcsolódott be gigászi küzdelmébe, az erdélyi magyarokat éppen Kolozsvár vezette az unió felé és az unióba. Emiatt aztán bűnhődnie kellett: sokéves ostromállapotra s önfeladásra ítéltetett. Az önfeladást véglegesnek szánta Bécs. Arad a mementót jelentette.

De a történelem – ezt is nyugodtan elmondhatjuk – nem ismeri a végleges megoldásokat, mert az erők és ellenerők küzdelmének a kimenetele mindig kiszámíthatatlan, még ha a küzdő felek ereje olykor egyenlőtlen is.

Az 1850-es években Kolozsvár halott város képét mutatta. Nemzeti színháza bezárva, nemzeti intézményei, egyesületei betiltva. Tudjuk, hasonló volt a helyzet szerte Magyarországon és Erdélyben, ahol magyarok éltek. Viszont más volt a helyzetre adott válasz. Magyarország a passzív rezisztenciát választotta, Kolozsvár s vele Erdély magyarsága megpróbálta a lehetetlent: cselekvő politikával szállni szembe a fenyegető hatalommal. Az is, ez is történelemalakító személyiség nevéhez fűződik: Deák Ferenc, illetve gróf Mikó Imre volt a kezdeményező.

Erdélyben a vezérszólót az a gróf Mikó Imre emelte magasba, akiről mindenki azt hitte, hogy vezérszerepre alkalmatlan, mert 1848-ban kudarchoz vezetett majd minden fellépése, például az is, hogy elejét vegye a készülődő polgárháborúnak Erdélyben. Ám Mikó Imre gróf ideje is eljött, s az abszolutizmus korában ő lett „Erdély Széchenyje”.

Intézménymentő, intézményalapító és mecénás volt, mint Széchenyi István a maga idejében. De vannak, akik azt állítják, hogy szellemében inkább mégis Deák Ferenc szelídebb lelkületéhez állt közelebb. S talán mindkét vélemény igaz – a maga helyén. Ám gróf Mikó Imre szuverén egyéniség volt, aki felismerte, hogy Erdélynek akkor, a vesztes szabadságharc és a Habsburg-ellenyomtatás közepette milyen politikára van szüksége. Olyan kezdeményező és cselekvőképes egyének összefogására gondolt, akik az apró lépések közben is látják a végcél, az alagút végén a világhosszot.

A nagy cél nem volt új: a magyarság felemelése Európa fejlett nemzetei közé. Mikó azt is tudta, hogy mielőtt hozzáfog a nagy munkához, vissza kell adni a „padlóra küldött” magyarságnak az önbizalmát, miközben tudatosulnak benne önhibái is.

Persze voltak elődök, akik ugyanezt tették, Széchenyi is, a nagy példakép, de egy fölöttébb optimista korszakban, a csodálatos reformkorban – gróf Mikó Imrének viszont az abszolutizmus körülményei között jutott ez a szerep. Felfigyelt rá Magyarország is: Eötvös, Deák, Arany János és sokan mások.

Ha néha moralista volt is, elnézték neki, mert kikezdehetetlenül erős jellem és erkölcsiség lakozott benne. Úgy próbálta nevelni a nemzetet, hogy senki sem vette kioktatásnak.

Példaként szívesen hivatkozott a magyarságot ért külföldi elmarasztalásokra: uralkodni vágyó, pártoskodni szerető nemzet a magyar, a jármot nem tudja túrni, de a szabadsággal nem tud mit kezdeni. Mikó gróf – amint mondotta – nem hisz az ilyenfajta nemzetkarakterológiában, de ha van az említettekben mégis némi igazságmag, akkor el kell gondolkodni rajta, mert az olyan kis létszámú népnél, mint a magyar, „kevesebb nemzeti gyöngeség is okozhat nagy rosszakat”. Tehát egy kis nemzetnek jobban oda kell figyelnie önmagára, reális önismeretre kell törekednie.

Gróf Mikó Imréről kortársai, de különösen a két világháború közt élő értelmiség azt tartotta, hogy ő volt az első modern erdélyi nemzetiségi politikus. Ugyanis úgy tudta képviselni a magyar érdekeket, hogy nem riasztotta el az ellenkező nézeteket vallókat, más erdélyi nemzetek vezetői is tisztelettel tekintettek rá és szívesen cserélték ki vele gondolataikat. Románok és szászok egyaránt. Pedig alapvető elvei mellett Mikó is szilárdan tudott kiállni és érvelni. Például amikor az egyik szász barátja, Joseph Bedeus, aki a szász Universitasnak egy ideig elnöke volt, azt ajánlotta, hogy Kolozsvárt ne magyar, hanem multikulturális intézményeket szervezzenek, gróf Mikó Imre határozottan kijelentette: „Nemzetiségünk iránti hő érzés nem feltételezi azt, hogy a többiektől idegenkedjünk, azokban elleneinket nézzük: a magyar legyen magyar, a szász legyen szász, a román legyen román, ápolja mindegyik saját nemzetiségét, ezért jól élfernek egymás mellett, s ha a haza közérdekéről van szó, fogjanak kezét annak előmozdítására!”

Jó tudni, hogy amikor Mikó a fentieket mondotta, már készen álltak a szász nemzeti intézmények s német nyelven működtek, és a románok is rövidesen létrehozzák nemzeti kulturális és irodalmi egyesületüket, az Astrát.

Gróf Mikó Imre Kolozsvárt Erdély szellemi fővárosának tartotta, amit a város százados kulturális életével jól megalapozott. Ezt az álmod persze 1850 körül csak dédelgetni tudta Mikó, de a célt sosem adta fel. Figyelmét először az ön-

kényuralom által betiltott magyar intézmények újraindítása kötötte le, mígnem aztán 1859-ben megalapíthatta az erdélyi magyarság központi intézményét, az Erdélyi Muzeum-Egyesületet, amely Erdély tudományos akadémiajának a funkcióját töltötte be. Az alapítást nem kis mértékben támogatta a Magyar Tudományos Akadémia. Miután megerősödött, a Muzeum-Egyesület, már tervezni kezdte a következő lépést: tudományegyetem alapítását Kolozsvárt.

A Muzeum-Egyesület voltaképpen előkészítette a tudományegyetem létrehozását, mert hatalmas méretű tudományos gyűjteményei megteremtették a tudományos munka feltételeit Kolozsvárt. Ezeket tudta felmutatni Mikó báró Eötvös Józsefnek, amikor az Kolozsvárra látogatott és Magyarország második tudományegyetemének a helyét kereste.

Eötvöst meggyőzték a látottak és hallottak, és ezzel a hely kérdése is eldőlt: az ország második tudományegyetemét Kolozsvárt nyitották meg 1872-ben. Mikót joggal tartjuk egyetemalapítónak is, s Kolozsvár építő szellemű, nagy vezető egyéniségének, aki a várost rövid két évtized alatt a mélypontról gyorsan felfelé ívelő pályára állította. S nevéhez fűződik Erdély vasúthálózatának megtervezése és építésének elindítása.

Gróf Mikó Imre és életműve kiemelkedő értékű tanulságos MAGYAR ÖRÖKSÉG.

MAGYAR KULTÚRA ALAPÍTVÁNY

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Tel: (36-1) 224-8100 Fax: (36-1) 375-1886

E-mail: mka@mail.datanet.hu Honlap: www.mka.hu

A Magyar Kultúra Alapítvány székháza a Budai Vár szívében, a Mátyás-templom szomszédságában található. Az Alapítvány rendezvényeket szervez a magyar–magyar párbeszéd érdekében.

Alapítványi feladataink pénzügyi forrását vállalkozói munkával termeljük meg. Különböző méretű terméink kongresszusok, konferenciák, fogadások, hangversenyek, előadóestek, bemutatók méltó helyszínei. Az épület díszes aulájában képzőművészeti és üzleti, szakmai kiállításokat rendezünk.

A kétszintes, tizenhat szobás, Hotel Kulturinnovban a szobákhoz zuhanyzó, telefon, minibár tartozik; vendégeinket svédasztalos reggeli várja. Ha velünk dolgozik, a magyar–magyar kapcsolatokat is támogatja!

Szeptemberi közönségrendezvényeinkből

Szeptember 30-ig: Józsa Judit kerámiaszobrász „Múzsák kertje” c. kiállítása

Szeptember 7. és 21. 13. 18 óra: Jókai Anna „Szegény Sudár Anna” c. regényéből készült monodráma előadása. Színművész: Bálint Márta; rendező: Kincses Elemér; dramaturg: Scarlet Anna

A Napút olvasói részére a jegyek 1.500,- Ft helyett 1.200,- Forintért kaphatók a helyszínen.

Szeptember 11–30.: Magyar Emlékekért a Világban Egyesület szervezésében GLORIA VICTIS – 1956 – A szabadságharc emlékei a nagyvilágban c. kiállítás

Szeptember 14–30.: A 60 éves Hét nap c. folyóirat címlapjainak kiállítása

Szeptember 15–17.: XI. Kárpát-medencei Napok

Mindenkit szeretettel várunk!

Szántai János
Érkezési oldal

– kísértetként a Koronán –

Már-már odaérek.
Búzamezők osonnak utánam.
Gondos pueblo indiánként
időm körét kimérem.
Félmúlt nyomaimon
halkan visszajár a lélek.
Egy-egy kalászban
mennyi
 mennyi
 mennyi
 mennyi
 árny van.

Uram! Kaptármélyi
mennyben, aki vagy,
add, hogy...
Vagy inkább semmit se adj.
Jobb ez így, kérlek.
Nem húz le sár,
se búzasör,
se bármi mézes érdek.

Tündérlámpással, lábujjhegyen
kísérheted azért
érkezésemet.
Amint élembe áll
a nyári kert
s egy kerti lány.
Átszűrődünk csendben
a délutáni fényszítán,
s egy függőben maradt
régi körte
újra hullni kezd.

Szócs Géza

Világító ösvény

Még a múlt század hetvenes éveiben történt, hogy Bécsben egy amerikai emberrel beszélgettem, aki amerikaiakra nem jellemző módon tájékozott volt európai ügyekben, és őszinte érdeklődést árult el a Kárpát-medence helyzete iránt is, Erdély és Kolozsvár meg különösen érdekelte. Ahogyan pedig az erdélyi toleranciáról beszéltem neki, kiemelve a multikonfesszionalitás történelmi példáit, kicsúszott a számon egy illyenszerű mondat: Kolozsvár oly sok felekezet központja, oly sok püspöke van, hogy annál többet csak Jeruzsálemben találsz.

És ahogyan ezt kimondtam és magamban gyorsan felidéztem a belvárosi templomokat, hirtelen furcsa fényben láttam megvilágítva valamit, amit gyerekkorom óta tudtam, amiben napra nap benne éltem, de amin soha nem gondolkodtam el: azon, hogy ezek a templomok nemhogy ugyanabban a városban, de úgyszólván egyazon utcában találhatóak.

Az óta a beszélgetés óta foglalkoztat ez a fényes tengely, amely Kolozsvár spirituális gerincét képezi, s amely pontosan hatezer méter hosszú. Azóta tervezem, hogy egykor filmet fogok forgatni erről a titokzatos ösvényről, az arcokról, háborúságokról, főpapokról, uralkodókról és gyűlölségekről, amelyek a történelem mélyéből egymáson átsütnek vagy átderengenek, de mióta beláthatam az Magyar Mozgóképfelügyelet kártyáiba, már sejtem, hogy életemben ez nekem nem adatik meg. (Sem semmilyen film.)

Induljunk el tehát Kolozsvár keleti kapuja felől, Szamosfalva irányából, ahol hajdan Szentpéter község feküdt. Volt olyan idő is, amikor Szentpéterinek több lakosa volt, mint Kolozsvárnak, de azóta nyom és emlék nélkül felszívódott, elnyelődött, nevét is már csak egy templom őrzi, de hibásan: ezer kolozsvári közül egy ha tudja, hogy annak a templomnak nem „Szent Péter-templom” a neve, hanem „a szentpéteri templom”.

Végül persze Szentpéteri község is Jézus kősziklás tanítványáról nyerte nevét, és nem nehéz kitalálni, hogy ki lehetett a falu templomának névadó szentje. Ilyen értelemben mai műveletlenségünk nem is eredményezett igazi torzszülöttet, a nevek végül is a helyükre vagy annak közelébe kerültek.

Szögezzünk le egyelőre annyit, hogy a legtöbb hozzáértő szerint templom mindig olyan helyre épült, amely helynek valamiféle szakrális előzményei már voltak: egy előző templom; egy szent liget vagy akár csak egy fa; ősidők óta tisztelt kövek stb. E tény az itt felsorolt templomok esetében is gyakran nyomon követhető, de e rövid bevezető gondolatmenetben ezek ismertetésétől éppúgy eltekintünk, mint az egyes templomok történetének vagy a város egyes híres

szülöttei életének ismertetésétől. Mindez annak a filmnek vagy annak a monográfiának lenne a feladata, amely összefüggéseiben, a motívumok összekapcsolódásának kontinuumában kísérelné meg a város szellemének megragadását.

Induljunk el tehát a szentpéteri katolikus templomtól befelé a Kül-Magyar utcán. Nemsokára elérünk a manapság Párizs utcának nevezett Pap utca – később Zsidótemplom utca – torkolatáig, ahol ha jobbra fordulunk, már előttünk is van az egykori ortodox Mózes-hitű zsinagóga, Kolozsvár hajdan számottevő zsidó közösségének egyik legfontosabb rituális központja, meghatározó helyszíne. (Légvonalban két-háromszáz méterre van a Mikes utcai – ma Croitorilor utca – egykori Sasz Chevra zsinagóga.)

Lőwy Dániel vegyész-mérnökkel, Kolozsvár egyik legjobb ismerőjével és történelmének talán legszenvedélyesebb kutatójával arra a következtetésre jutottunk, hogy az Egyetemi Könyvtár igazgatója, Gyalui Farkas megrázó, bár teljesen ismeretlen novellájának (*Éjjel a templomban*) csakis ez a Pap utcai zsinagóga lehet a helyszíne. A novella szerint a meghalt hívek éjszaka istentisztelet tartanak, amit senkinek nem szabad megzavarnia, ezért reggel hosszan kell kopogtatnia bárkinek, aki be akar oda lépni. Smil azonban, a templomszolga, megfélekedzik erről, behatol a templomba, megzavarva az ájtatosságot, és ezért el kell pusztulnia. (E majdnem hozzáférhetetlen, egykor Scheiber Sándor által újra felfedezett novella olvasható Lőwy Dániel monumentális monográfiájában, amely a kolozsvári zsidóság történetét dolgozza föl, és amely 2005-ben jelent meg a Koinónia kiadónál.)

Térjünk vissza a Magyar utcába, amelynek mentén még a zsinagógák építése előtt kezdtek el működni az első zsidó imaházak. A Pap utcától nem messze van az „új” református templom – amelyet a kolozsváriak „kétágú” templomnak neveznek –, mellette a protestáns teológiai intézet, és vele szemben a neobizánci stílusú román ortodox katedrális, amely nem több nyolcvanévesnél, és semmilyen templomi előzményéről nincs tudomásom. Továbbhaladva az innen már Bel-Magyar utcán a Fő tér felé egyre sietősebb léptekkel, jobbra előbb az unitárius templomhoz érünk, amellyel srégen szemben nyílik a Bolyai utca. Ha befordulunk a Bolyai utcán és elhaladunk a kormányzói palota háta mögött, kiérünk Bolyai János szülőházáig, aki mint az itt született legnagyobb magyar zseni, Kolozsvár örök dicsősége (legalább annyira, mint amennyire Marosvásárhely szellemtörténetének örök szégyenfoltja az, ahogyan Bolyait „megbecsülték” – e szó persze gúnyos és gyilkos idézőjelben olvasandó).

Bolyai szülőházával szemben van a minorita templom, amelyet néhány éve a görög katolikus hívek visszakaptak az ortodoxoktól; ekkor került sor az utolsó vallásháborúra a város történetében. Folytatva a Bolyai utca irányát, elhaladunk a Toldalagi-Korda-palota mellett, amelyben Reményik Sándor született és gróf

Bánffy Miklós dolgozott, és nem messze az első magyar kószínháztól kiérünk a Farkas utcába, a csodálatos református templom mellé. Alig tettünk meg háromszáz métert oldalirányban a Magyar utcától.

Visszatérve fő útvonalunkhoz, a sarkon a lutheránus templomnál érünk ki a Fő térre. Ne időzzünk most el itt sem a Szent Mihály-templomnál, sem Báthory Zsigmond vérpadjánál, sem az ablaknál, amelyből Rhédey Claudia pillantott ki

hajdanában, amikor még nem tudta, hogy az angol királyi ház fölmenője lesz. A ház mellett, a New York saroknál nyíló Egyetem utcából idelátszik a piarista templom, azon túl a magyar oktatás egyik intézményegyüttese, ha úgy tetszik: történelmi fellegvára, amely a jezsuiták által lerakott alapokra épült.

Ám ha a Fő tér és az Unió utca sarkáról, körülbelül onnan, ahol Móricz regényében Bethlen Gábornak az az emlékezetes látomása támadt, ha erről a pontról nem a Házsongárd irányába pillantunk, hanem az ellenkező irányba, orrunk előtt ott van Mátyás király szülőháza, mellette pedig Bocskai Istváné. Egy sarokkal odébb a ferencesek temploma: barokk öltözet egy gótikus vázon.

De térjünk vissza a kelet-nyugati tengelyhez, induljunk el az Unió utcán Kolozsmonostor felé. (Ha Cs. Szabó László családjának házat el-

hagyva az Egyetemi Könyvtár irányában letérnénk erről az ösvényről, Szabó Dezső szülőházához érünk.)

Eljutottunk a házhoz, amelyben Bornemisza Karola élt (lásd az A Dunánál 2006-os 1. számát), nem messze átellenben az Óváry-ház emlékszik a benne 1944 őszén lejátszódott tragédiára. Kis román ortodox kápolnácska van a közelében, ez is egészen újonnan épült. Ám száz-kétszáz méterrel tovább elérünk Végh Sándor szülőházához – a XX. század egyik legnagyobb hegedűművésze volt ő, még ha ezt Magyarországon nem is tudják. Több mint száz évvel Bolyai után ő volt az utolsó zseni, aki városunkban született.

Innen már csak a „kakasos” református templom van hátra meg egy kis katolikus templom, és már meg is érkeztünk hatezer méteres sétánk végpontjához, a kolozsmonostori apátsági templomhoz. A szent helyeknek, a géniuszok szülőházai üzenetének, a történelmi emlékeknek olyan sűrű szövedékén hatoltunk át, amilyenhez hasonlóval a bolygó kevés pontján találkozhatunk. De mit érdekli ez, mondjuk, az MMA-t? Vagy az, hogy hol laktak és dolgoztak a Kordák, hol járt iskolába Ligeti, hol nyomorgott Tasso Marchini – de nem folytatom. Csak arra a lehetséges felvetésre válaszolok, hogy hát vajon nem az egykori város területe, fekvése, szerkezete határozza-e meg a templomok (és végső fokon a lakóházak) elhelyezkedését?

De igen. És ez természetesen, megmagyarázhatja egyes épületek egymáshoz való közelségét. De akkor miért nem ugyanilyen gazdag hasonló emlékekben minden más város is? És hogy lehet, hogy minden egyes pont, amely-

ről beszéltünk, a Farkas utca és a Szamos által kétoldalról határolt területen belülre, a szentpéteri templom és az apátsági templom közti tengelyre vagy annak közvetlen szomszédságába esik, ideértve az első magyar filmgyárat és az egyik első magyar fényképészeti műtermet is?

Hogy „valami van” ezzel a tengellyel, azt egy nemrég kezembe került memoárkötet erősítette meg. Dr. Óváry Zoltán, a kiirtott Óváryak fia, Végh Sándor szomszédja és gyerekkori barátja meséli el a következőket angol nyelven írott memoárjaiban (magyar fordítása *Kilencven év alatt a Föld körül* címmel jelent meg):

„Rövid sétára az egyetemtől, a Fő tér közepén áll a Szent Mihály-templom, a város legjelentősebb temploma. A kora gótikus építmény(hez) 1321-ben kezdtek hozzá, és 120 évvel később készült el. A főbejárat fölött a reneszánsz stílusú Szent Mihály-szobor (a XV. századbeli Zsigmond király fegyvereit viseli) áll. Karcsú oszlopok emelkednek és hajlanak boltozatába. Néhány magyar és latin mondás volt az oszlopokba vésvé. A reneszánsz stílusú áldozati oltár Johannes Klein ajándéka. Az előcsarnok felett volt az orgona és a kórus, ahol Polyxena nagymamám gyakran énekelt szoprán szólókat ünnepnapokon. Az énekek és a közös imák is mindig magyarul szóltak. A mise nyelve a latin volt, amit még sokan megértettek az öszszegyűltekből, hiszen még mindennapos használatban volt olyan szakmákban, mint az orvosi is. A jegyzőkönyvek és a halotti bizonyítványok még mindig latin nyelven íródtak; az igazságszolgáltatásban sok korábbi könyv csak latinul volt kapható.

A tér déli oldalán áll Mátyás király szobra, aki szintén Kolozsvár szülötte volt. Ő és a Magyar Királyságot 1001-ben megalapító I. István király volt a két legnagyobb magyar király. 1458–1490 közötti uralkodása úgy is ismeretes, mint az ország aranykora.

Mátyás egyszerű emeletes házban született alig egy sarokra a mi lakásunktól. (...) Mátyás apja, Hunyadi János, Magyarország kormányzója volt. (...) Nándorfehérvári győzelme 1456-ban fordulópontot jelentett a keresztény világ szá-

mára, amely még nem heverte ki Konstantinápoly elestét három évvel korábban. Hogy örök időkre emlékezetes legyen ez a győzelem, a pápa elrendelte, hogy a katolikus világban minden délben 12 órakor szólaljanak meg a harangok. A harangok még ma is zengnek Magyarországon és máshol is, bár kevesen tudják ma már, hogy miért.

Hunyadi János fia, Mátyás király erős állammá tette Magyarországot, és úgy emlegetik, mint az egyik legkiemelkedőbb reneszánsz uralkodót. Feleségével, a nápolyi Beatrix hercegnővel számos humanistát és művészt hívott meg Olaszországból, és ezzel felvirágoztatta a reneszánsz szellemet Magyarországon. Történelmi feljegyzések bizonyítják, hogy olyan művészeknek adtak megbízásokat, mint Verocchio és Filippino Lippi.

Mátyás még Corvinus néven is ismert volt, mivel családi címerükben egy holló volt látható. (Latinul corvinus holló.) Hatalmas könyvtára, a Bibliotheca Corviniana, híres volt egész Európában, és csak a Medici-könyvtár szárnyalta túl a maga idejében. A corvinák – értékes iniciálékkal díszített, a Mátyás megbízásából másolt és illuminált könyvek – különösen nagybecsűek, mivel sok eltűnt az évszázadok folyamán. A még megmaradtak ma már könyvtárak és múzeumok féltve őrzött kincsei. Néhány évvel ezelőtt végül is sikerült látnom két ilyen corvinát a New York-i Pierpoint Morgan Könyvtárban. (...) Számomra a corvinákat látni sokkal többet jelentett, mint megnézni valami régi

írást, nekem ez egy gyermekkori álmom beteljesedését is jelentette.

A Mátyás-szobrot Kolozsvár főterén 1902-ben állították fel. Mátyás király lóháton ül harci díszben, vezérei körében. Fadrusz János szobrász nyerte meg a versenypályázatot, hogy elkészítse a szobrot, amely már jóval kolozsvári felállítására előtt híressé vált, miután az 1900-as Párizsi Világkiállításon nagydíjjal tüntették ki.

Kisgyermekként a téren keresztülhaladva, verebekkel, emberekkel és árnyékokkal mind csak mulandó, elröppenő dolgokkal körülvéve, úgy éreztem, hogy csodálatos a Mátyás-szobor állandósága – esőben, hóban, szélben, napsütésben, hajnalokon és sötétben. Talán éppen ezért fejlődött ki bennem különleges vonzalom a lovas szobrok iránt, és ez azóta is hatalmába kerít néhány olyan csodálatos példa láttán, mint Donatello Gattamelatája Paduában, a capitoliumi Marcus Aurelius és Verocchio Colleoniája Velencében.

A Mátyás-szobor körüli tér a napi korzó színhelye is volt. Minden délben és úgyszintén sötétedés előtt fiatal hölgyek és férfiak itt gyűltek össze, és körülbelül egy óra hosszat vonultak azon az oldalon, ahol a palota állt. A sűrű palota barokk falkiugrásaival éppen megfelelő háttérrel szolgáltattott a korzó színházias légköréhez. A vonulat ide-oda hullámozott a Bánffy-palota és a tér két másik pontja között. Hogy miért nem mentek teljesen körbe a tér négy sarkát érintve, azt senki sem tudta, de ameddig csak vissza lehetett emlékezni, ez mindig így volt. (...)

Nagypéntekeken a figyelem átirányult a Szent Mihály-templomról a város keleti sarkában álló Szent Péter-templomra. Azt tartották, hogy ha valaki nagypénteken odament és kívánt valamit, az valóra is vált, ha nem beszélt senkivel, ha nem köszönt senkinek, míg haza nem érkezett. Így hát sok jól nevelt ember, aki elment nagypéntekeken a Szent Péter-templomba, a legudvariatlanabb személynek tűnt. Barátok és rokonok szó nélkül mentek el egymás mellett. Különös élmény volt hazamenni a templomból, mintha egy varázslat alatt lett volna az egész város, mindenki elfelejtett beszélni, csak a cipők kopogását, a lovak patkóját és a kocsik zörgését lehetett hallani.

A nagypénteki délutánokon szokás volt a Monostori út végére elgyalogolni. Ez a város fő útja volt a Fő tér irányából nyugat felé. A város határánál állt egy monostor, amely 1061-ben épült. Ez volt a zarándoklat célja. Hosszú idővel születésem előtt már csak az út neve és néhány törmelék emlékeztetett az egykor fényesen virágzó híres kolostorra. Szokás volt elmenni ezekhez a romokhoz és imádkozni itt nagypéntek délutánján. Körülbelül másfél órába tellett a Fő tértől elmenni a romokig meg vissza. A visszaút sokkal élénkebb volt, mint a Szent Péter-templomtól, mivel itt semmiféle hiedelem nem tiltotta egymás üdvözlését.

Egy nagypénteki napon Polyxena nagymamám meghívott néhány vendéget uzsonnára a Monostori úti házába a romoknál tett olykor fárasztó látogatás után.”

Kányádi András

Kolozsvár szíve

Hommage à Dürrenmatt

A vallásos ember, mondja Eliade, a lehető legközelebb akar élni a világ közép-pontjához. Ezért ahol lakhelyet választ magának, ott megszenteli a területet, kozmoszá alakítja a káoszt, s ezzel mintegy rituálisan megismétli a teremtés gesztusát. Minden építés ősmoellje tehát kozmogónia. A templomépítés kozmológiai szerkezete még a kereszténység tudatában is tovább él: a szakrális tér közepén helyezkedik el a templom, s templomot a települések közepén emelnek (mely középpont eredetileg egy természetes kiválasztás, például útkereszteződés eredménye volt), illetve azáltal, hogy az építők kijelölik a templom helyét, megteremtik a középpontot. Aki a centrumot uralja, azé a város: ez az alapvető antropológiai sajátosság tetten érhető Kolozsvár történelmében is. A profán világban viszont már nem elég a templom: a nemzettudat kialakulása létrehozza a szimbólumértékű mitikus hősöket, melyek megerősítik a szakrális tér dominanciáját. Kolozsvár esetében ez attól a pillanattól fogva izgalmas, amikor a Fő téren található templom mellé mitikussá növekedett történelmi személyiségeket társítottak.

Erdély egyik legnagyobb gótikus főterének a kiépítése, közepén a Szent Mihály-templommal, Luxemburgi Zsigmond idejére tehető. A négyszögletű tér ma is áll, sőt a gótikus római katolikus templom sem semmisült meg: ám ha napjainkban főtérről, *centrumról* beszél a város többségi lakossága, és elsősorban a média, a két világháború között épült ortodox katedrális terét érti ezalatt. S ez azért érdekes, mert e szóhasználat csupán egy évtizede véglegesült, tehát nem a két világháború között vagy a kommunizmus idején, s csak azért valósulhatott meg, mert a székesegyház mellé megtalálták a megfelelő héroszt. Érdemes ezt a jelenséget közelebből megvizsgálni, már csak azért is, hogy megkeressük a láthatatlan központot, mely valójában már lassan egy évszázada elmozdult eredeti helyéről. Mivel az eliadei megközelítés mellett a városantropológia szókészlete anatómiai párhuzamokra ösztönöz – agy, szív, tüdő, ütőér stb. –, a város szívééről fogunk beszélni Dürrenmatt *Stoffe*-modorában.

A millennium bővületében a magyar hatóságok elhatározzák, hogy Mátyás királynak szobrot emelnek, aki mellesleg teljesen véletlenül születik a városban, átutazóban. Fadrusz János becsületes munkát végez, a lovas szobrot szintén nevezetes figurák állják körül, összesen négy darab, köztük a törökverő Kinizsi Pál vagy az akkori erdélyi vajda, Báthory a vazallusok zászlóival, köztük Moldova bikafejes lobogójával. Nagy csinnadrattával fel is avatják. De, mit ad isten, fordul a kocka, Kinizsiből kínai (helyesebben Paul, a Kínai) lesz, és a hatósági váltás után beindul az első nagyszabású építészakció, a görögkeleti székesegyház konstrukciója száz méterrel keletebbre, a valamikori Bocskai téren, ahol egyrészt elég tér, másrészt a frissen szerzett Nemzeti Színház pompázik (egy mo-

narchiás cég sorozatának egyik példánya, mely az akkor még államalkotó nemzet megrendelésére készült). Az addig lappangó, immár államnemzetté avanzsált románság tehát két fontos identitásszimbólummal is gazdagodik.

Aztán majdnem minden vissza, négy kövér esztendő, majd bukaresti 'justice', illetve szovjet 'gloire'. És jön az egyelőre ifjú titán, aki mélyre ás(at)(kál) (a képző nem fontos), s a római gyökerek gyümölcsként a Napoca elnevezés is bekerül a hivatalos iratokba az addigi szlávok Klúzs mellé. A huszadik század hetvenes éveit tapossuk, s a Vezérnek nem jó se a gótikus, se a neobizánci műemlék, új központot rendel el, immár világi hőssel, Vitéz Mihály vajdával a főszerepben, aki szintén lovon ül, csak magasabb lovon, mint Mátyás, szintén megfordult Kolozsváron, bár csak a kapukig jutott. Vitézek helyett csatáit megörökítő dombormű veszi körül, sőt, egy kis teraszra emlékeztető talapzaton áll. A modern fejedelmet pedig, valahányszor kegyeskedik beszédet tartani az alliteráció miatt kincsesnek is nevezett városban, hú alattvalói itt részesítik méltó fogadtatásban, az erre az alkalomra ácsolt deszkapódiumhoz közel, a dombor- és lovasmű árnyékában. Ez a tér északabbra van az előző központtól, s már akkor nyilvánvaló, hogy itt nem érvényesülhet igazán a tömeg. A Gyűlöletes tragikus vége aztán végleg rádöbbsenti az országot a vallás fontosságára: az ó-új kommunisták már jobbnak látják nagyobb rendezvényeken pópák seregével megjelenni, úgyhogy helyszűke miatt Mihály csillaga is leáldozik.

Az általános kegyelemdőfést a Jó Városgazda adja meg, aki felállíttatja Avram Iancu negyvennyolcas móc vezér tízszeres életnagyságú szobrát, amint az a havasi kürtöket fúvó lányok, asszonyok közül kiemelkedve délre tekint, a Feleki-tetőn is túl, s nem tudni, áldást oszt vagy csak egyensúlyoz, mélységiszonyát leküzdendő. Mindenesetre a mellé plántált zászlórengeteg ezzel megkezdí diadalútját, Mátyást és Mihályt is hamarosan elborítja (előbbinek még csúfos moldvai vereségére is fény derül). Biztos, ami biztos, a hajdani Fő térre egy úgynevezett emlékkő is kerül, a Dák Kucsma-ként emlegetett Traianus oszlopa, illetve egy gyárképményre emlékeztető, ám valójában harangot szimbolizáló és az erdélyi románság elnyomatását megéneklő betonoszlop. A színek is egyszerűsödnek, lassan mindent elborít a kék, a piros és a sárga (a sorrend nem fontos): padok, útjelzők, virágok, villanyégők, szemétládák, sőt egy kis utca is a bolondokháza szomszédságában ekként lesz kiköveve. A hajdani főteret pedig közzvé és szeméttelpeppé alakított, burjánnal dúsitott gödörkomplexum ékesíti, mely látványt a cukrászsüteményeket idéző festett homlokzatok teszik felejthetetlené. A gödrök egyébként lázasan keresik a város hajdani római szívé, melyre Mátyás lova rátiport, de aztán ez a régészeti igyekezet is alábbhagy.

Megválaszolható-e a kérdés: hol rejtőzik Kolozsvár szíve? Az agyra könnyű volt rábukkanni, köztudott, hogy a Szamos-parti Athén az oktatás fellegvéra, így az ezzel járó intézményegyüttes alkotja e szövet; az ütőeret sem nehéz megtalálni, egy újabb alliteráció segít: a várost átszelő szőke (valójában szürke) Szamos. Az is kétségtelen, hogy a tündök, a Sétatér és a Botanikus kert (nagyjából) zöldek. A vastagbél nyilvánvalóan a Monostor (sötét). De hol doboghat a város szíve? A Házsongárdi temetőt értelemszerűen nem tekinthetjük annak, a Farkas utcát már kineveztük a művelődés központjának, az Óvár még a Fő tér születésével már elveszítette jelentőségét (legfeljebb a mandulaként jöhet számításba).

Sok ember ismeri, de senki nem tudja, kitől származik ez a megállapítás, így hát könyveljük el lejegyzésre érdemes helyi (kulturális) legendának: a Bolyai és Szentegyház utca metszéspontján megáll a sétáló (s ez nem könnyű az autó- és gyalogosáradatban). A négy égtáj felé tekintve látja (kis túlzással) a város történelmét: nyugaton a gótikus Szent Mihály-templom áll, délen a barokk minorita templom, keleten a neobizánci ortodox katedrális, északon pedig a két klaszszicista stílusban épült templom, az evangélikus és az unitárius, ráadásul ezek közrefogják a Bauhaus szellemében fogant Sora Áruházat. Valahol itt a központ: a keservesen dudáló autók és szitkozódó gyalogosok alatt búvik meg Kolozsvár szíve, félúton a két szakrális tér, a nyugati és keleti kereszténység intézményei, az építészeti stílusok és a pénzváltók, lángossütők és turkálók, könyvesboltok és rögtönzött parkolók között. De ezt csak kevesen tudják, s a város uralmáért, a köz(ép)pont birtoklásáért folyó szimbolikus harc nem lankad.

Kántor Lajos

Három utca

Aligha van város a világon, három utcából álló. Kolozsvár, amelyre az elmúlt évszázadban (mert erről tudok többet) annyian voltunk büszkék, természetesen ugyancsak az utak, utcák, terek sokaságát mondhatja a magáénak – én mégis megmaradok a hármasságnál, amikor megpróbálok válaszolni a nekem (is) föltett kérdésre: mi a kolozsváriság lényege? Minthogy hatvankilenc évemet mondhatni egészében itt töltöttem (szoktam emlegetni, hogy hat hétnél többet sosem voltam egyvégtében távol), a válaszadás kényszerével nyilván nem először nézek szembe; az utóbbi években pedig könyvek sorába igyekeztem belefoglalni a tulajdonképpen magam számára is megfoghatatlan feleletet. Ennek a kísérletsorozatnak irodalomtörténeti formába öntése volt a 2004-es (pesti kiadású) *Fellegek a város felett* (*Regényes korrajz: Kolozsvár, 20. század*), Bánffy Miklós, Kuncz Aladár, Tamási Áron, Szabó Dezső, Kolozsvári Grandpierre Emil, Laczkó Géza, Hunyady Sándor, Ligeti Ernő, Ignác Rózsa, persze Kós Károly és Cs. Szabó László megidézésével (rövidítem a névsort); helyet kaptak benne fiatalabbak is, a kortársaim, barátaim, Bálint Tibor, Kolozsvári Papp László, Csiki László. Az érdemi – legalábbis szubjektív – szembenézés kezdetét *A kapu*, a házon belüli széttekintés jelentette (a Balassi és a kolozsvári Polis vállalta a megjelentetését, szintén 2004-ben), családregegyvázlatnak neveztem, naplókkal, levelekkel hitelesítve. Aztán jött egy sajátosabb műfajú folytatás, *A mennyei kapu*, az én apokrif kerekasztalom (Korona Kiadó, 2006), „meghívottjaim” közt mindenekelőtt Károly bácsival (Kóssal), Cs. Szabóval, Szabédi Lászlóval, Jékelyvel, Balogh Edgárral, Páskándi Gézával, Bajor Andorral, Panek Zoltánnal, de Illyés Gyulával, Déryvel, Mészöly Miklóssal és Balassa Péterrel is (ötvennyolc nevet már végképp nem sorolok). Egyszóval, aki az én kolozsváriságomra kíváncsi, annak legalább ezt a három könyvet ajánlom.

Hogy mégse pazaroltassak az olvasóval ennyi időt és pénzt, a címben jelzett három utcáról mondok néhány szót – egyúttal tovább is lépve a megnevezett könyvek idején, kitérve arra, ami épp most foglalkoztat. Az én három kiemelt utcám: a Farkas utca, a Mikes Kelemen utca és a Rákóczi út. (Ma mind-egyiknek román a hivatalos neve – legtovább, egészen a közelmúltig, Rákóczi állta a versenyt, mígnem egy román tábornokra keresztelték át –, de a régi kolozsváriak őrzik a magyar utcaneveket, Rákóczit mint helynevet még a román nemzetiségű taxisok is tudják.) Az első a kisgyerekkorom színhelye meg az iskolámé, a Református Kollégiumé s a református templomé. A meghatározó első tíz év emlékei közé tartozik, hogy a mi lakásunkkal srégen szemben állt Apáczai egykori (állítólagos) háza, ahogy a szüleimtől hallottam. És a Mátyás király – Kolozsvár szülötte – idején építeni kezdett Farkas utcai templomba vittek, pompás díszmenetben 1942-ben az Apafiak hamvait, ezt én a lakásunk ablakából néztem ötévesen. A mi iskolánkkal egy utcában, a nyugati végen álló piaristák alma materében tanult egykor Mikes Kelemen, évszázadokkal később Kuncz Aladár. Ennél sokkal többet mesélt az erdélyi és közvetlenül a kolozsvári múltból Cs. Szabó László jó hatvan évvel ezelőtt Illyés Gyulának és Márainak, a Via Sacra, azaz a Farkas utca hársai alatt, én nyilván nem akarhatok versenyezni vele kolozsvári lokálpatrióta büszkeségben.

A Mikes Kelemen (egykor: Major) utca családi örökségem, a nagyszüleim építették a házat, amelyben ma is lakunk – az építő pedig Reményik Sándor apja volt. Hogy itt az elődök és mi, a család miket éltünk meg, abból ad némi ízelítőt *A kapu*. Innen, ebből a kapuból indulhattam megpróbálni kinyitni „a mennyei kaput”, régi-új beszélgető-, vitatkoztársakat keresve, hogy közösen véleményezhessük a már nem élő mesterekkel, barátokkal a jelen közügyi gondjait.

A harmadik, mostanság is sűrűn gyakorolt kolozsvári utcám – a Mikes Kelemen mellett – a Rákóczi út. Ide költözött, kényszerűségből, a Korunk szerkesztője. Igaz, a ház, ahol újra otthont találtunk, idősebbek és fiatalok, Korunk-csinálók, kissé romos, a hegyoldalról lefolyó víz alámossa a falakat, vagyis generáljavításra szorul az új székhely, most azonban jól érezzük magunkat itt, a központtól egy kicsit távolabb. Bennem pedig napi rendszerességgel tolnak fel az emlékek, amikor elmegyek Kós Károly utolsó lakhelye előtt, hogy pár házzal tovább azt az ablakot lássam, ahonnan Korunk-beli elődöm, az éppen száz éve született Balogh Edgár nézhetne ki, még tovább pedig egy olyan bérház áll, amelyben szintén elég sokszor jártam, a valamikor Utunk-szerkesztő Marosi Péternél, illetve az európai ismertségű román irodalomtudósnál, Adrian Marinónál (az ő irodalomkritikáról írt testes könyvét magyarra fordítottam, Dávid Gyulával társszerzőségben). Marosi egykori lakásában Gáll Ernő ide költözött özvegye őrzi, rendezzi a Korunk-történet számos jelentős dokumentumát, következésképpen ide mostanság szintén el-eljárom.

Mi tehát az én kolozsváriságom titka? Folytathatnám műemlék-leírással (Fadrusz-szobor, a Kolozsvári testvérek Szent György-szobra, Házsongárd), sportbeli emlékekkel, kirándulásokkal. A személytől függetlenedő vagy nagyon is személyfüggő más – lehet, meggyőzőbb – válaszokat tessék kikeresni Reményik Sándor, Kós Károly, Jékely Zoltán, Cs. Szabó László, Bálint Tibor s a többi elszánt-elfogult kolozsvári életművéből.

Balla Zsófia

A kettészelt jelen

A véletlen úgy hozta, hogy ne lássak véletlent. Ahhoz, hogy Kolozsvárról írjak, öt grazi héttel ajándékozott meg a véletlen.

Többször is jártam már Grazban. Szórt emlékeket őrzök a 2003-as napokról: a minoriták kéttornyú templomának kerengőjét látom, az intézmény fekete hajú vezetónőjének párdüclépteit a zöld udvaron, Eörsi István huncut és szégyenlős mosolyát a verőfényes Mur-parti sétányon, közli, hogy, hm, neki, a hetvenkét évesnek az élet hamarosan titkos és váratlan gyerekáldást varr a nyakába... Sorsa röviddel ezután *Leukémia kisasszony* nyal is összehorontotta, ő azonban 2005-ben halált szült neki. 2003-ban *Schwerkraft und Himmel* feliratú plakátok lobogtak a házfalakon és hirdetőoszlopokon: Graz volt Európa egyik kulturális fővárosa. Az akkori fényképen idegenkedve és elfogódva révedek a lencsébe, fejem fölé belóg egy zászló a felirattal. Zavarban vagyok, meglepett magyar. Német verseskönyvem címe *Schwerkraft und Mitte*, egyik fejezetcíme pedig *Himmelsfragmente*. Akkor díszvendégségben jártam itt.

Az idén elbújni mentem Grazba. Elrejtőztem az életem elől, meghátráltam az emlékeim elől is. Pedig a múlt járása sokféle elvágódást csilapít, sok sérelmet orvosol. Csak a Hivatal ismerte rejtekhelyemet, az Óratorony körül fújdogáló tengeri szelőlőben megbúvó Cerrini-házacsokát a Schlossbergen, a Várhegyen.

Megérkezésem után kilelkendeztem magam az ablakot betöltő erdősűrű parkrészt látván, körbejártam

az egyszobás lakást, azaz birtokba vettem a dolgozó-háló-konyhát: az ágy mellé helyeztem a CD-s rádiót, a polcra a szótárakat, hámozókésem pedig a konyhapultra dobtam. Az eper és borostyán szegélyezte téglalépcsőkön visszakapaszkodtam a kapuhoz, amely a Herberstein-kertre nyílik. A glicíniáktól, rózsalugasoktól, fügefáktól, citromcserjéktől roskadozó nyitott terasz a város tetején lebeg, háztetők, templomtornyok, kivilágított utak, a folyó fákkal szegélyezett szalagja fölött. Távolabb a szálló-ereszkedő repülők fényei, a környező dombok és hegyek sötét sziluettje. Mélyen beszívtam a hars levegőt, amelyet fecskék szeddeltek, denevérek hasogattak. Lélegzetemmel a magány rettegést szabadságát köszöntöttem; mintha időm engem is emelne. Belátható, arányos – és borzongatóan otthonos volt a látvány.

Amint elmerültem a régi házak tetőinek szemelgetésébe, lassan valami jó érzés kezdett átjárni – vegyszeres táliban a fehér papíron kezd földeregeni így a fénykép –: Úristen, ez Kolozsvár!

Graz, a régi ismerős.

Olyan, mint Kolozsvár.

Nem, mégsem. De igen, mintha az a két torony...

Mintha a Fellegváron állnék. Elöttem a meghitt, vörös cseréptetők, a Magyar Színház tömbje, a Malom utca és a Barta Miklós utca sarkán lapuló nyári kert fái, a Szent Mihály-templom hazavezető, magas tornya, hátrébb a Farkas utcai templom háromszögű oromfala: egy szigorú, de nékem kedves arc, a Ferenc-rendi templom ba-

rokk tornya, a rendház gótikus ablakai; oda jártam zeneiskolába. Megkeresem a házunkat a Széchenyi téren: idelátszik a körfolyosó, és lakásunk a hat ablakkal. Keletebbre, azaz balkézt, a görögkeleti katedrális kupolái, lábamnál a Szamos csíkja, a Sétatér zöld borítása, jobbkézt a kolozsmonostori apátság, alig látszik ki az új építmények hordaléka alól. Délen és délnyugaton a Házsongárd és a Botanikus kert bodros föltja terjeng, s szemközt a láthatáron a Felekitető, a környező dombok árnyai...

Nem, ez itt mégsem olyan... Elhessegetem a hasonlóság gondolatát. Két világ ez, a történelem végképp kettészelte a múltat. Múltakra szakadtunk.

Graz tágasabb és gazdagabb. Messzebb nyúlik a belváros, szinte minden épület átvészelt a történelmet; a település nem égett le annyiszor, és nem pusztították régi urak, hadak, huszadik századbeli nemzeti honfoglalók, a régiséget nem bontották el műveletlen szocialista bárók. Rudolf Kassner, a nagy osztrák filozófus, Rilke ösztönzője és vitapartnere írja: „A kultúra elsősorban nem haladást, hanem állandóságot, állhatatosságot jelent. Konzervatív, támaszt nyújt, biztosítja az embert – még Isten és az Eszmény ellen is. Minden dolgot önmagára vezet vissza. Annak van kultúrája, aki valaki, aki valamivel rendelkezik, és nem kell minden nagy vágyakozást megtagadnia magától.”

És mégis, mégis: a grazi háztetők, sétahelyek, a tornyok formája és árnya, a városon dühödt, alpesi sebességgel átrobogó folyó és a távoli hegyek... szinte minden arra a városra emlékeztet, amelyben születtem és felnőttem.

A Szamos, igaz, lassúbb, ráérősebb, halásztatja magát. Ámde milyen örömmel fedeztem fel Grazban a Ma-

lomárok csíkját: itt is malmot hajtott a víz, akárcsak valaha nálunk, otthon az utca neve őrzi emlékét. Ez a malomárok is titkon kanyarog a belvárosban, és valaha a kolozsvári Malomárok partja is ilyen gondozott volt... Kolozsvári házunk hátsó kapuja egy kis csipkés vashídra nyílt a Malomárok fölött. A Tímár utca Velencét idéző hidacskaít keresem az itteni vízen. Az iskolánk kolostorépületéhez közeli Caragiale park peremén, a füves parton, a folyócskát elfedő hatalmas, selymes fűzek alatt magoltunk nagyszünetekben.

Grazi lakhelyem, a Cerrini-házacska a teraszról alig látható; úgy fúrja bele magát a hegybe, mint szégyenlős gyerek az arcát anyja szoknyájába. Vagy úgy, mint az a csöpp, eltévedt sündisznó, amellyel egyik este álltunk egymással szemközt a bástyasétány sötét oldalában: egy ideig csak bámult barna üveggombocskáival, aztán megfordult és megpróbált struccformán, fejfelé befúrni a földbe, mintha nem is volna ott, mintha nem látott volna semmi emberfélét. De ez nem sikerülhetett, sünék még nem tanulták a vakondásást az iskolában.

Bújtam ám én is anyám nagyvirágos, fekete szoknyájába az Arany János utcában, amikor a lófogú, csúnya Wiesel Matyi odarecsegett: „Szerrvussz, Berrtha!” Wiesel Matyi nem férfi volt, hanem egy reszelős hangú nő, anyám lágertársa. Ma már tudom: a lányiskola körülrajongott latintanára, remek ember.

Az iskola.

Itt ülök Grazban az ablak előtt, az egyetlen kényelmes fotelben, a Saba zenegépen Bartók *A csodálatos mandarinját* hallgatom. Kint a délután sugárkái porzanak, a borostyán fonta kőrísa billegeti repülni képtelen szárnyait, mogyoróbokrok, bükkök, gesz-

tenyék lombja hajlik össze és rebben szét. Hosszú, zöld alagutat látok, a végén egy ház sarka, kerti út darabkája piroslik.

A *mandarin*. Már végzősök lehetünk, amikor Demény Piroska, aki a zenetörténetet tanította, titokban behozta a felvételt. Ez nem szerepelt a tanrendben, Bartókot tilos volt tanítani. A kortárs zene legyen román!... Egy fiúval, nagy tehetségű fuvolista osztálytársammal tiltott szerelmeseként ültünk ezen az órán a hátsó padban. Ebben a zenében a vad, elpusztíthatatlan szerelmet ünnepeltük. Didergettünk a motorolajjal átitatott padló fanyar szagában, az egyetlen apró, gótikus ablak homályos hidegében, és belekapaszkodtunk a nekünk tiltott magyar művészet és egy titkos, remélhetőleg fényes sorsot, isteni nagyságot közvetítő, nagy művészet hangjaiba. A *Mandarin* nekem máig a tomboló szerelem, a motorolajszag és a hűvös nemlét üzenete. A körülmények, amelyek közt életre szóló élményekhez jutunk, úgy megszilárdulnak bennünk, mint a tengeri tajték. A műalkotás mindig felidézi azokat a körülményeket, amelyek között megismertük. Bartók művével együtt megjelenik előttem olajos padlójú osztályom, a cserépkályha reggeli sziszegése, a lassan eláradó meleg, Demény Piri tatáros arca, zömök termete, kalácskontya a katedrán. A *Mandarin* szól, árad és igazságot szolgáltat a szerelmes szenvedélynek. Szabaddá tesz, felröpít, eloldoz.

Reggel, pontosabban pirkadatkor madárfüttyögésre, pittyegésre, csivitelésre, káromlásra, csattogásra ébrednek. Egy írógép makacsul kopog. Az alsó lakásban tanyázó kiváló szlovén költőasszony, egy évig most a grazi „városi írnok” – ilyenkor ír? Régi írógépet használ?... Két napba telik, amíg rá-

jövök, hogy nem írógépelést hallok, hanem egy harkályt, ő jegyezget a fákra. Bekapcsolom a rádiót, odateszem a teavizet, felteszem a kávé. Mire sisteregni kezd, besüt a nap az ablakon, a lombok közt megnyílik a hosszú, zöld alagút. Lapos fényszál fonja, délre fakó aranyfüstté párasodik. Minden napszakban másképp görögnek a fák közt a fények, jó lenne festőként küszködni a színek csendjével.

Mire előjöttem a kisszobából, Anyu már odatette a csempés, rézfogantyús tűzhelyre a nagy vízforráló alumíniumkannát, bekészítette a kávéfőzőbe az életre galvanizáló, illatos őrleményt; barátaink küldték-hozták éveken át Budapestről. Megterítette az asztalt, világoskék angol porceláncsészéinket Loew Ilsétől, Ilse nénitől kaptuk. Anyám hamburgi születésű barátnője volt az első némettanárnőm. Legyen *rendes* porcelánotok! – mondta. Szüleimnek ugyanis, amikor 1946-ban hazatértek a lágerekből, semmi más vagyonuk nem volt, csak az, amit magukon viseltek. A hitközség szétosztotta a hazatérők között az odaveszettek bútorait, használati tárgyait. Nemcsak porcelánunk nem volt *rendes*. Semmi sem volt *rendes*.

Házi baracklevárt vagy szilvaleklevárt ettünk a szekérkerék nagyságú, barna krumplis kenyérből szelt karéjhoz, vagy nasalt, azaz féllágy noszolyi sajtot, vagy néha burduf túróból, azaz tömlős juhtúróból kevert körözöttet. Micsoda finom sajtokat árultak még a hetvenes évek elején is a postával szemben, a kis csempetalú tejcsárdában! Később, a nyolcvanas évek üres boltjainak idején, a huzamos nélkülözésben sóvárogva idéztük fel mindet: százhat sajtajtára emlékeztünk. És a napi kiflinkhez micsoda aludttejet és *sannát* és joghurtot ettünk volt Cselényi Lacival a főtéri Dornában!

Semmi, senki sincs már úgy, ott, együtt a régi módon, a helyén.

A grazi hajnalt átüti a hiány; az emlékek élesek, kézzelfoghatóan tiszták és megfoghatatlanul tünékenyek. Egy fehér épülethez közelítek, fentről láttam meg. Próbálok megtalálni. Nem tudok elég gyorsan iramodni a Monostori úton a rozzant, reneszánszból megrekedt házacska felé... tetején a megcsavart, a *facsaratos kémény!* Jaj, ez egy másik város. Graz. Graz.

Sietnem kell. Tudom álmomban is, hogy most álmodom, de rohanok. Anyám vár rám a Sétatér padján! Kivágott, apró madarakkal mintázott fehér ruhájában, keresztpántos, magas sarkú, fehér vászon szandálban. Olvas. Odalopakodok, követem a szemét, praclimat a könyvbe, az olvasott részre csapom. „Ej, te tekergő!” – kiáltja. Felriadok, valaki kiáltott. Kinézek a derengésbe. Ki jár hajnalban a bezárt kertben? A bejárati lépcső alatt a törött tejestálka. Nincs tettes. Anyám jár a fejemben, tudni szeretném, mit olvasott akkor, 1953-ban a sétatéri padon. Utólag mindent magunkhoz akarunk szorítani.

Hajnalodik, tömött lombok közt szétfosló csillagok. Miért gyötör az, aki él álmomban és hallgat az életemben? Mit akar tőlünk emlékezetünk, ez a könyörtelen vetítógép? S ha nem vetít, miért szenvedünk attól, hogy felejtünk? Unos-untalan kolozsvári helyszínek, lakásunk részletei bukkannak föl ébredéseim peremén. Ha arról álmodom, otthon vagyok, akkor ez Kolozsvárt jelenti. Föl-le száll az idő, gyöngyözik hűtlenségeink, menekülésünk, elváltozásaink torkában. Ki vagyok szögezve, mint egy aszalt denevér a hajszáléles jelenlét és a testfoltos felejtés közé. Gyötörödöm – akkor is, ha az emlék nem bukik fel a tudat kútkávájáig – két csorba késsel a

csuklómon: a hiányzókkal és hiányzó tetteimmal.

Igazán azoknak az emléke gyötör, akik élnek.

Élnek, elérhető közelségben, de nem adnak hírt magukról. Akiket szeretek, de már nem látok. Akikkel nem tudunk már beszélgetni. Szót érteni. A szív hidegsége, a felkapaszkodottság vagy a gyűlölködés a legnagyobb távolság két ember között. Ezek felett nem lehet a másikkal *átsiklani*. Nehéz átlábalni a barátságából fajzott idegenségen. Régi, de elveszített barátokhoz mélyebb erőfeszítés, több idő kell. Mindenkit olyannak látok álmomban, amilyen volt. Vajon megtudom-e ezen az úton, ki voltam és mivé lettem? Hogy kivé tesz az emlékezés?

Már rég kinéztem magamnak az Eddegger-tax nevű Udvari Sütőde és Cukrászat boltját a maga tonnás, faragott faportálgájával, már a császári időkben is árult finomságaival. Valami ürügyre, alkalomra várok, hogy beleszagolhassak a vaníliaillatú, friss sütemények szagába, leüljek egy kerek asztalka mellé, kinyissam az újságom, amíg kihozzák a csésze alján majd finoman megüledő kávé. Ülök az otthoni Zöld cukrászdában, várom a *savarinomat*. Ettek már olyat? De ischlert, krémesbélest biztosan! Vagy rigójancsit, mignont, dobost, gesztenyeszívet. Gyerekkoromban Kolozsváron is voltak még olyan patinás üzletek, mint ez a grazi. Cipőboltok, szállodák, gyógyszertárak, pékségek, szövetüzletek, vendéglők, nyári kertek, cukrászdák, és ezek egy jó évszázada ugyanazt nyújtották. A New York, a Siesta, a Hintz-patika... A postával szembeni apró cukrászdában 50 bani volt a csokoládéfagyalt és 40 bani a vanília vagy a málna. Ennél csak a fagyaltoskocsiját toló török cukrász

mért ínycsiklandóbbat a Sétatér elején vagy a Fő tér sarkán. Kis lapáttal kente a házi sütésű, aprócska ostyába. Én – ha majd felnövök, gondoltam – egy olyan tölcsért fogok feltalálni, amelyikből soha sem fog ki a málnafagylalt.

Pazar a grazi fagylalt. Gombóca 80 cent. Kisebb gömbökhöz szokván háromat kértem: málnát, vaníliát, málnát. Hát, szinte kifogott rajtam ez a grazi! Alig tudtam úgy fellefetyelni, hogy az ostya el ne olvadjon a markomban. No nézd, ilyen kis fehér kötényt és fityulát viseltek nálunk is a pincérkisasszonyok!

A török cukrász a Pata utcában lakott. Az én barátném, a néprajzos Salamon Anikó két másik kolozsvárrival, Vetési Lászlóval és Pillich Lászlóval könyvet írt a Hóstátról, amelynek egyik fontos utcája volt a Pata nevezetű. Kolozsvár református gazdálkodói nem a felsővárosról (Hochstadt) vették a nevüket, mint azt sokáig hittem, hanem a Hofstadtról, a mindenkori városfalon kívüli udvarházak városáról. Később a Pata utcát is lebontották, az ottani zöldségtermelő gazdákat, a várost évszázadok óta ellátó hóstátiakat pedig panelházakba száműzték. Többen – gazdaságuk elvesztése miatt – az öngyilkosságot választották. Huszonöt éve, 1981-ben Salamon Anikó egy ilyen panelház tizenegyedik emeletéről ugrott a mélybe. Már az emlékezet is alig éri utol.

A Berglifftel talán. Ez a tágas üveglift jár le-föl a Várhegy belsejében, egy teremtág kőakna torkában, látom a meredek sziklafalat és a százméteres, bevilágított mélységet, ahogy kilépek, az üvegpadló alatt.

A Schlossberggről inkább a serpentinyszerű lépcsősoron ereszkedem lefelé. Minden fordulóban más és más látvány tárul elém. A széles téglamellvéden egy leterített abrosz, rajta pezsz-

gő és sütemény. Egyik kanyarban, a fűvön pokrócon ül egy nagy család, a kutya is ott hever a mózeskosár közelében. Valami hasonló, korszerűtlen békére emlékezem.

A Fellegvárra gyalog kapaszkodtunk fel, amíg meg nem építették az autótutat. Helyenként leszakadt a lépcső, elfogyott az út, ösvényeken és csapásokon haladtunk felfelé. Szürke, háborúból maradt lópokrócon üldögtünk a Hójában május elsején vagy augusztus 23-án, a hivatalos román felszabadulási ünnepen. Rántott csirkét vittünk magunkkal, friss kovászos uborkát és padlizsánsalátát csavaros üvegben, ropogós paprikával. Apu hegedült. Nekem hosszas kunyorálás után vettek egy színes krepp-papírba göngyölt similabdát vagy papírforgót, de azt nem szerettem, nem szerettem vele szaladni. A vattacukor-készítő gép rézüstje előtt vagy a főtt kukoricát áruoló asszony fazeka előtt addig ácsorogtam, amíg Apu elő nem kotorta vastag, kifényesedett irattárcáját, és meg nem vette az áhított csemegét. De annak még jobban örültem, ha másnap anyám vagy a nálunk lakó vékonyka román lány egy egész fazékkal tett oda a selyemhájától, leveleitől megfosztott tejes kukoricából. Ott lábatlankodtam mindig a konyhában anyám közelében, pléhvel bevont asztalnál vártam nyáron, hogy uzsonnára megkenje vegyes lekvárral a kenyeret és előhozzon a hűvös kamrából egy csupor aludttejet. Csak akkor húzódtam tágra meredt szemmel az előszobaajtó irányába, amikor nagynéném egy hátrahajtott nyakú csirke torkát nyiszálta az öntöttvas konyhai falikútnál. Ki vág ma már városon maga csirkét?

Kinézttem magamnak fentről egy ismerős zöld foltot, a Városi parkot. Fiala párok csevegnek, grazi családok kergetőznek, harsognak, kislányok bi-

ciklizik, egymásba karoló és egymást megunt, középkorú házaspárok, idősök kézen fogva, újságot olvasó, magányos férfiak és könyvet olvasó nők. A férfiak mindig lapot, a nők könyvet olvasnak. Vajon miért? A kavicsos utakat tisztára söpörték. A százévesnél öregebb gesztenyefák és platánok hosszú, kanyargós sora elvezet a tiszta víztükörig. A kis szigetet, ahol a hattyúk tolláskodtak, nem látom. A Sétatér! A régi. Egy tisztásra érve földbe gyökerezik a lábam: ugyanazok a faunok és driádok fújják a vizet, hajszálra ugyanolyan, csak ez jóval nagyobb, többalakos, mint a kolozsvári. A közelében áll, akárcsak nálunk, egy zenepavilon is!

Mi is kirándulni jártunk hétvégeken. Pénteken este pedig hangversenyre. Vasárnap délelőtt fúvószenét hallgattunk a sétatéri pavilonban, vagy a Filharmónia gyerekhangversenyén hegyeztük a fülünket. A tó fölött turbékoló szerelmespárok hangja úszott a csónakok után. A tavon télen korszolyapálya működött.

Itt, a városi parkban értettem meg, hogy nem Graz hasonlít Kolozsvárra, hanem Kolozsvár újkori várostervezése-építészete osztrákos. Hiszen valószínűleg nemcsak az állomásépületek, a klinikák, a gimnáziumok és lányneveldek emlékeztetnek egymásra a legtöbb monarchiabeli városban, hanem az operaházak, a sétaterek, a szökőkutak, az éléskamrák berendezése és a zongoraórák menete is.

Két város a lakosok életvitelében, szokásaiban hasonlít a leginkább egymásra.

A graziak kezét fogják s azt mondják: „Szérvusz!” Tudom, hogy mi, magyarok vettük át tőlük a köszöntést, pontosabban: őriztük meg annyi latin kifejezés mellett (például Erdélyben: a mánust, az időt mutató ke-

zet: a *manust* – az óramutató helyett), mégis rácsodálkozom erre az osztrák *szérvuszra*: Jé, ők is úgy köszönnek, mint mi! Meghitt szó ez. Összetartozunk, akik használjuk.

Nemes Nagy Ágnes esszéit hoztam magammal. Most olvasom el naplóját az 1956 augusztusában–szeptemberében tett erdélyi látogatásáról. Ott voltam, éltem már akkor. Mindent látok, értek, amit ő lát. Számomra elevenen idézi fel a várost, a kor légkörét. A színházat, a fiatal Ghidali Bubit, az orvost és feleségét, Krasznai Paula színésznőt. A vendégek nem mehettek be a próbára. Én viszont tudom, hogy nyár végén az édesapám színdarabját próbálták, a *Vádolom magamat*, abban kapta Krasznai Paula az első nagyobb szerepét... NNÁ leírja az augusztus 23-i felvonulást – valószínűleg ott vonultam én is, kis papírzászlót lengetve apámmal a tömegben: felvett a nyakába, ha már nem bírtam menetelni. Nemes Nagy Ágnes ír a ferences rendi templomról; akkor már zeneiskolaként működött, a csillagboltos nagyteremben engem is Guttman Mihály igazgató felvételiztetett, oda vettek fel zeneiskolás diáknak. Azon az őszön mentem első osztályba – a Farkas utca táján bizonyosan találkoztunk Lengyel Balázssal és Nemes Nagy Ágnessel... A naplóíró megemlíti egy találkozást „a rokonszenves, fiatal Jakó Zsigmond-Barabás Margit történész házaspárral”. Felkiáltok hegyi lakomban: nekem Barabás Margit történelmet tanított a felső tagozaton, ő volt egyik legkedvesebb tanárom... Hibátlan a naplóíró jellemzése: „megint érzem az 'erdélyi szívességet', a bölcs ravaszság és naivitás együttesét”. És: „...tapasztalataim szerint főkönyvelők nem szoktak Dsidát idézni, mégha egy városban lagnak is vele. Talán elfogult vagyok, de ezt is erdélyi származásának javára

írom. (Lásd: Nagy Miklósék.) Kétség-telenül erősebb bennük a kultúrvágy. Polgárabbak (Thomas Mann-i értelemben), mint a kintiek.” Nemes Nagy Ágnes pontosan érzékeli, mit jelent a köveket, a könyveket, a régi szavakat, minden fancsikát megóvni, megőrizni. Följegyzí és pontosan láttatja az államot uraló többségiek természetét is: az Erdély szóra fintorognak. „Különböben előzékenyek, mint általában ezek a fura proli-olaszok, akik a románok.”

Sokféleképp visszakapjuk azt, aminek az elvesztése ellen hajnalonta, álmainkban viaskodunk. Grazban és a Nemes Nagy-útirajzban újra megtapintottam Kolozsvárt. Azokban az osztrák helybéliekben, akikkel összebarátkoztam ez alatt az öt hét alatt, az íróasszonyban, a tanárban, akivel beszélgettem, a költőben, aki meghívott az édesanyja asztalához

– mindannyiukban megéreztem azt az eleven, nagyvonalú kisvárost, amelybe születtem, s amely már csak egy virtuális közegben él.

És persze Grazban is maradtak bezárt kapuk s olyan osztályok, amelyekbe soha nem léphettem be. Talán ugyanolyan okból, mint egykor otthon.

A forró nyári estében, a Stallbastei mögött felgyújthatatlanul és elolthatatlanul szállong a múlt. Villognak és vakítanak a szentjánosbogarak. Távolítok és közelítek. Próbálok meg tudni, miért szenvedek attól, ami egykor hozzám tartozott. Szeretném tudni, mi volt szép és normális Kelet-Európában.

Nem a részletek hasonlítanak, hanem az egész. Valamire emlékeztem ez a város, valamire, amiben részem volt. Egy nagyobb műre, amelyben már soha nem lehet részem.

Demény Péter

Itthon vagyok

Nabokov *Végzetes végjáték* című regényének főszereplője, Luzsin úgy emlékszik vissza szülővárosára, Pétervárra, mint ahol minden zöld volt, olyan zöld, mint a sétatéri fák a tó körül. Ha kicsit játékból, de azért valódi melankóliával megpróbálnám egyetlen mondatban jellemezni gyermekkorom Kolozsvárját, én is mondhatnám nagyvonalúan, mint Nabokov hőse: minden zöld volt, olyan zöld, mint a sétatéri fák a tó körül. Hiszen Kolozsváron is volt Sétatér és tó meg fák.

A kísérlet persze több szempontból is problematikus. Egyrészt azért, mert mi az, hogy „gyermekkorom”? Luzsin a *visszaemlékezés pillanatában* már Berlinben él, nem Péterváron. Én viszont sehol máshol (nem, nem *másutt*, hadd eresszem most el magam!), mondom, sehol máshol nem éltem, mint éppen itt. Még a katonaságtól is megmenekültem, tehát még hat, kilenc vagy tizenhat hónapot sem kellett egy másik városban töltenem. Itt születtem, itt jártam óvodába és iskolába, itt jutottam be az egyetemre, itt találtam különböző munkahelyeket, itt nősültem meg, itt született a kislányom, itt sörözöm-teázom a legjobb barátommal. Vagy egy szomorúbb sort végigmesélve: itt ment végig a nagyszüleimen a világháború, itt zokogtak Erdély újbóli elvesztésén, itt váltak el

a szüleim, itt halt meg előbb a nagyapám, aztán a nagyanyám. Minden itt történt, és ebben a mindenben nincs semmi pátosz. Minden itt történt, és ebben a mindenben alig van távolság a rálátáshoz: éppen csak annyi, amennyit magam teremtek magamnak. Megpróbálok csalás nélkül szétnézni, és amennyire könnyedén csak lehet.

Másrészt azonban a pátosz folyton itt ólálkodik, mint mindig, amikor az ember arról beszél, amit szeret. Az alábbiakban két dolgot szeretnék ötvözni: a szenvedélyt és azt a feszültséget, amely kordában tartja, s ezzel megóvja attól, hogy pátoszba fulladjon. A szeretetet kellene elmesélni, ügyelve arra, nehogy érzelmössé, azaz hazuggá váljon.

A Sétatér ott volt és ott van a mai napig, s az sem szüntette meg, hogy egy bizonyos időszakban piros-sárga-kék padokkal csúfították el. Valamikor nagyokat sétáltam a parkban, hogy meneküljek magamtól. Kedvenc évszacom a nyár (Oroszlán vagyok, azaz az állatok királya, mint Vanek úr mondaná), s a Sétatér is nyáron a legcsodálatosabb. Azok az életes zöldek, az a lombokon átszűrődő napsütés, azok a hirtelen érkező, bámulatos záporok, nyár végén a vajsínű gesztenyevirág! És az ember közben sétál, sétál, s még ha türelmetlen is, mint voltam én nagyon sokáig és maradtam elég nagy mértékben, akkor is megáll egy-egy pad előtt, gondolkodik, hogy leüljön-e, nézi a csókolózó szerelmeseket, és arra gondol: *ittthon vagyok*. Ha egymás sarkára hágnak a hülye polgármesterek, ha még a levegő is piros-sárga-kéken fog áramolni, ha minden sarkon egy teljesen ismeretlen vagy akár közismert román személyiség szobra áll, és ha a fene fenét eszik is, akkor is: *ittthon vagyok*.

Sehol máshol nem tudnám ezt ilyen mélységes könnyedséggel és nyugodtsággal kimondani. Tizenkét évig szorongtam, hogy a város vezetője miatt etnikai konfliktus tör ki, megölnek, börtönbe vetnek vagy gettósítanak; később már a feleségemet s a kislányomat is féltettem: az egyiket megerősokolják, a másikat falhoz vágják, gondoltam, remegtem értük, és sokáig gyözködtem Mártát, hogy költözzünk át Magyarországra; több olyan cikket írtam, melyben azt fejtegettem, lassan elveszítjük a városunkat, hazánk pedig sohasem is volt – négy éve azonban tisztában vagyok vele, hogy én itt vagyok, és (hacsak valami előre nem látható dolog közbe nem jön) halálomig itt leszek itthon.

2001-ben ugyanis három hónapos ösztöndíjat kaptam, s a budapesti napilapnál, ahol ezt az időt töltöttem, rá kellett jönnöm, hogy *ott* nincs identitásom. Az egyik kedves szerkesztő egy egyes szám első személyben írt cikkem után az arcomba is kiáltotta: *Ki a fasz az a Demény Péter?! Senki az égvilágon, beláttam*. Föl kellene építenem egy új, hiteles identitást, még hozzá összehasonlíthatatlanul nehezebb körülmények között, mint itt. Nem is az anyagiakra gondolok elsősorban, bár nyilván azokra is, hanem például arra, hol lehet az ember idegenebb, mint egy pesti buszmegállóban? (Az egyik barátom akkor jött rá, mennyire idegen ott, mikor egy aluljáróban elgondolkodott rajta, hogyan kellene reagálnia, ha egy galeri belekötne – ijedten vallotta be magának, hogy fogalma sincs.) Itt – *ittthon vagyok*, ismétlem megint: a megállóban is érzem, hogy senkinek és semminek nincs joga ezt kétségbe vonni; a lakásom és a megálló között van egy gyógynövényüzlet, melynek tulajdonosai, egy nyugdíjas román házaspár úgy köszönnek, mint jó ismerősnek; a „tejes néni” a szom-

szédünk; a kislányomat ismerik a piacon és az üzletekben; tág értelemben is itthon vagyok, nem csupán abban a lakásban, ahol élek, és a magyarok között. És most már itthon is maradok.

Sétatér ide, Sétatér oda, számomra mégis a Fellegvár a város emblematisz pontja. 1987-ben odaköltöztünk, s rögtön valami roppant csábító légkörbe kerültünk: a negyed többsége magyar volt, tudtam, hogy ott lakik Bálint Tibor, Fodor Sándor, Benczédi Sándor... És az az út, amelyet naponta meg kellett tennem: elindultam főnről, a csúcs közeléből, végigsétáltam a Gépész utcán, megérkeztem a Hétutca térre, vigyázva körülnéztem (tudtam, hogy hét irányból üthet el valami), de azért büszkén is: hol van még egy ilyen tér, gondoltam; már az Erzsébet út következett, elballagtam Fodor Sándorék kapuja, aztán a Fehér ház előtt (ez volt az akkori Kolozsvár egyik legrejtélyesebb szállodája, legalábbis számomra, és a Fellegvár tetején, ahol fociztunk, ott állt a Belvedere, az akkori Kolozsvár egyik legelegánsabb szállodája, ahol kamaszkoromban vizet hordtunk a kocsijukat mosó sofőröknek, s ők mogyorós csokival jutalmaztak bennünket), már az Erzsébet út végén jártam, itt laknak a virágkertész Kabayék, akiket csak a legendákból és látásból ismerek, s a szomszédjuk, egy örökifjú, fehér hajú bácsi, aki télen is a meztelen lábára húzott cipőt és úgy seperte a havat. Végül a Metropol, az Astoria szálló, a Szamos hídja és a város.

Nekem, aki író szerettem volna lenni, semmi sem lehetett volna vonzóbb. A Széchenyi téri tömbházudvarral szemben, ahol a román srácokkal együtt fociztunk, itt két csapatra való magyar fiú kergette a labdát, és magyar öregurak nézték, hogyan boldogulunk. (Akkoriban azt tartottam jó magyarnak, aki egy magyar–román mérkőzésen a magyaroknak szurkolt.) A Széchenyi téren garázsok és fafejű szomszédok között kellett játszsanunk, itt viszont senkit nem érdekelt, hová rúgjuk a labdát, mennyit kiabálunk: ordíthattunk, míg be nem rekedtünk. A szabadságot én magyar környezetben ismertem meg, bár nem mondhatnám, hogy a fegyelmezettséget is, amely nélkül nincsen szabadság. 1995-ig laktunk ott, s ez a nyolc év a családi gondoktól és a magyarbikali nyaraktól eltekintve gyermek- és ifjúkorom legszebb időszaka volt.

Mi volt még, ahogy Zelk Zoltán kérdezi? A Brassai Sámuel Ipari Líceum. Nem tévedés, akkoriban így hívták – hol voltunk az „elméleti”-től és a „gimnáziumok” emlegetésétől?! Tizenkét évig jártam ide, s a 425. évfordulót még iskolásként ünnepelelhettem, bár már akkor is némi gúnnyal tudtam csak az ilyen nyakkendő dolgokhoz viszonyulni. Fémforgácsoló is vagyok, de inkább író, vagy tán egészen az. Azok közül az osztálytársaim közül, akikkel végül együtt érettségiztem, nagyon kevesen vannak itthon, legtöbbször Pestre vagy még távolabbra távoztak.

Iskolánk névadóját valahogy soha nem szerettem, tudat alatt valószínűleg már akkor Füst Milánnak adtam igazat, aki szerint a kultúra lassúság és mélyülés, s ennek nem mond ellent az iszonyú szomjúság, mely az embert űzi feléje. *Az utolsó erdélyi polihisztor* – számomra ez mindig is túl ünnepélyesen és bánatosan hangzott, semhogy el tudtam volna fogadni. A mellszobron úgy néz ki szegény öreg a hosszú szakállával, mint egy igazi szobatudós – hát hogy is szerettem volna?! De hát én minden példaképpel, múzeummal, modellel, ha-

gyománnyal furcsán vagyok. Ottlik meséli valahol, hogy Rómába utaztak Vas Istvánnal, s a költő rögtön rohangászni kezdett keresztül-kasul az Örök Városon, az egész napja lótás-futással telt, mert minden látnivalót meg akart nézni; ő meg csak üldögélt egy kocsmában, hallgatta az emberek beszédét, udvarolt a pincérlánynak... Én is a pincérlányra szavazok.

Az iskolát viszont szerettem, méghozzá furcsa módon valahogy éppen a bezártságáért, vagy inkább a bezártságával együtt, és büszke is voltam rá a magam módján (az előbb véletlenül azt írtam: „büszek”). Nagyokat fociztunk az udvaron. Az osztályban egyszer ijedtemben összepisilem magam, és az énektanárunk beleült a vizeletbe. Csalának hívták az öregurat: tangóharmonikával járt az órára, és irgalmatlanul tépett bennünket. Arra, amit művelt, tényleg nem volt jobb szó: ha helytelenkedtünk, odajött a padhoz, két kezével megragadta a tanuló üstökét, és tépni kezdett, ahogy a libát szokták. Bármennyire is fájt, mégiscsak élveztük, bár bizonyára féltünk is, ha egyszer nem tudtam uralkodni magamon.

Hangjegyeket írtunk éppen, és Csala elindult, hogy megnézzé, ki-ki hogyan rajzolja őket. Előre tudtam, hogy nem fog tetszeni a füzetem: mindig is csúnyán írtam, a hangjegyeim is kövérekre és utálatosakra sikeredtek, ő meg le akart ülni mellém (a padtársam éppen hiányzott valamiért) s megmutatni, hogyan kellene kinézzenek a *mik* és *szók*. Hát így.

A történelemtanárunk Szöllősi Ferenc volt, aki mindig a harmadik nevemen szólított, Józsikának; a magyartanárnőnk egy ideig Egyed Emese, akinek a keze alatt rövid, de tapasztalatokban annál gazdagabb színészi pályafutásom kezdődött; osztályfőnökünk és matektanárunk egy évig Kassay Gábor, akivel a Részeg tetőre meg Félixre kirándultunk; Csögör Enikő, a másik osztály magyartanárnője hívott a szavalókörbé, s ott már igazán komoly munka kezdődött – a „csúcspot” a *Jónás könyvében* értem el Jónásként: oratóriumszerűen adtuk elő, ekkor, már elsőévesként, szavaltam... A románitanárnőnk Dan Maria volt, akinek a nevét mindig áldani fogom, mert ő is elindított egy úton és milyen érzéssel, mennyi tapintattal...

Ez mind egymás után is történt, meg valahogy egyszerre is, mint Ottlik *Iskolájában*. Hazudnék, ha az idő fonalára próbálnám meg felfűzni a felsoroltakat, mert ezzel a különállásukat sugallnám, mikor pedig mindez *én* vagyok, *ők együtt* adnak ki engem.

És a színház. Emlékezni sem emlékszem már, mikor kezdtem színházba járni, csak arra, hogy rajongtam érte. A *kőszívű ember fiai* előadása után szakított velem egy leány. De az már tizedikes koromban lehetett; azelőtt rengeteg operettre jártunk nagymamámmal és édesanyámmal. *Leányvásár, Mágna Miska, A bajadér, Csárdáskirálynő, Marica grófnő, A víg özvegy, Sybill, Cigányszerelem...* *A lányok, a lányok; Ó, én édes asszonyom, Sybill; Ringó vállú csengeri violám; Baj van, de csuda baj van, kérem; Illúzió a szerelem, szívek tündérszép illúziója; Angyal, édes, édes angyal; Édes vagy, ó, angyalom, mint a sósperec; Mit tudjátok ti bent, hogy idekint mi fáj* – mindent tudtam, boldogan vagy fájdalmasan ordítottam a slágereket, azóta is imádom őket, mint a pesti nőket. Félttem Rigolettótól, sajnáltam Hunyadi Lászlót, a hideg futkosott a hátamon, ha Szilágyi Ferenc vagy Daróczi Tamás a *Hazám, hazámat* énekelte.

Előadások után megálltam a színészbejárónál, és autogramot kértem Kirkósa Júliától, Koncz Gábortól, Marton Melindától, Szeibert Istvántól, Elek Károlytól, Szabó „Gyuszitól” – mindenkitől, akitől csak lehetett. Megszállott gyerek voltam, mi tagadás.

Vagy *A néma levente*. Ó, hogy elragadott Heltai könnyed verselése! Azóta sem szabadultam ettől a frivol, szellemes költőtől, aki sohasem volt *nagy*, de ezt tudta is, és ettől az elegáns tudástól mégis megnőtt valamiképpen. Néhány újabb autogrammal gyarapítottam a gyűjteményemet: Albert Júlia, Tamás Simon, Jancsó Miklós, Toszó Ilona, Váli Zita, Dehel Gábor, Nagy Dezső, László Gerő, Csíky András. Vagy nem mindenkiét akkor szereztem? Mindegy, akkor egy másik előadáson.

„Mert én gyűlölöm a hazámat” – recsegte Rideghváry Bence, azaz Nagy Dezső a rivaldafényben; aztán függöny. Akkor is végigfutott a hátamon a hideg, talán akkor éreztem meg, micsoda színész ez az ember. És a forradalom utáni *Bánk bán*, és Tiborc Márton János mondotta monológjánál valósággal végigsöpör a termen a taps és a hátamon a hideg megint. Aztán a kétszáz éves évforduló, már egyetemistaként, Tompa Gábor, Victor Ioan Frunză és Vlad Mugur nagy előadásai, és az igazgató melletti nyilatkozat és a körülötte zajló hadakozás már íróként és publicistaként.

És mi volt még, mi volt?! Hát a szerelem, persze. A kamaszkori óriút lán-golások, a megtorpanás, a megfontoltság kezdete és hirtelen szétrobbanása. Séták Kolozsváron, keresztül-kasul, a Fellegvártól a Csertőre utcáig és a Sétatértől a Móricz Zsigmond sugárútig. És reggel egy gesztenyevirág-szirom Ne-ki... Mintha az egész kamaszkor visszajött volna és összekeveredett mindazzal, amit már csak egy felnőtt tudhat, de a felnőtt tudása mégsem a féket jelentette, mint annyiszor előtte és utána. Gyötrődések, bántások, a hűtlenség megideologizálása, és valahol mélyen a lelkifurdalás és az undor. Hogy mindent szabad, de akkor éppen azért nincs értelme semminek – Ivan Karamazov, csak szerelmesebben és éppen ezért az élethez ragaszkodóbban. Egy nyári perc, egy nagyon kegyetlen és nagyon szép nyári perc.

Aztán a visszatérés, a család újraépítése, a szeretet elmélyülése és véglegessé válása, bár talán sose jó vagy sose lehet ilyeneket mondani. Sohase mondd, hogy túl vagy már mindenben; mindenben túl a minden jön el. A kislányom, akinek az *én városomat* szeretném továbbadni, az én utcáimmal és tereimmal, a nagyapám slágereivel, a nagyanyám meg az anyám színházával, a Farkas utcai keresztelőinkkel és a Házsongárdban levő sírhelyünkkel. Viszavonhatatlanul és kegyetlenül, ahogy a szeretet. Amilyen a szeretet.

És a foci, amely végighúzódott mindezekben, és amely valószínűleg nagyon sok mindentől megmentett. Ami miatt szemtelenkedtünk a mizantróp szomszédokkal, visszaszájaltunk az idegbeteg néniknek és bácsiknak, sáros fűgyökérrel összemázoltuk a garázsajtót, mert gazdája majd' minden délután kitolatta a kocsiját a pálya közepére, és törülgette-javítgatta ha kellett, ha nem. Ez persze még a Széchenyi téren történt, a tömbházban. Később, amikor a Fellegvárra költöztünk, öcsém is, én is valóságos felszabadulásként éltük meg, hogy focizhatunk, amennyit akarunk, senkit nem érdekel: az idősebbek a pá-

lya körüli padokon ülnek és szurkolnak. Két-két fémrudat szúrtunk be a földbe, kétfelé oszlottunk és játszottunk, méghozzá fűvön! A nyári nap sütött, de már késő délutánosan, levettük a pólóinkat, és észre se vettük, mikortól ég a hátunk vagy mikor zúdult le az eső. Mikor taccsba vagy szögletre ment a labda, csípőre tett kézzel állingáltunk és nézelődtünk. Néhányan kutyát sétáltattak, mások találkára siettek, egy-egy párocska andalgott. Mi tagadás, szép volt. Azóta sem élhettem meg sokszor a teljes szabadságnak ezt a semmihez sem hasonlítható érzését, amely annál is egyedibbnek tűnt, mert nem egy boldog házba tértem meg este. Fociztunk, és a Fellegvár legmagasabb pontján futkorásztunk, gyakorlatilag a város, tehát a világ tetején.

Széchenyi tér, Deák Ferenc utca, Bolyai utca, Rudolf út, Árpád út, Farkas utca, Jókai utca, Unió utca – az én Kolozsvárom egy *magyar* Kolozsvár volt. Ezt a Kolozsvárt a nagyszüleimtől kaptam; ha egyszer megkérdeznék, milyen legyen az a Kolozsvár, amelyben egy napot tölthetek, habozás nélkül azt felelném: olyan, mint a nagyapám. Senki nem tudott úgy ülni az ablak mellett, pipával a szájában, mint ő; senki nem tudott úgy mesélni bármiről, Kolozsvárról is, mint ő. Nem-tudom-milyen bácsinál ültek, ő pipázott, mint mindig, körülötte nők nevetgéltek, mint mindig, virslit rendelt tormával és tovább udvarolt, s a pipa füstje körülfolyta a nők derekát; hazafelé mentek a háborús éjszakában, hirtelen orosz katonák állták el az útjukat, de nagyapám kirántotta a pipát a szájából, *sztoj!*, kiáltotta, s az oroszok felemelték a karjukat, valamit hebegtek és továbbálltak – nekem ezek a történetek Kolozsvár. Egy higgadt, nyugodt, nagyapás város – ez a szülővárosom. Nagyapám, aki olyan erős volt, hogy amikor a faluban, ahol a háború után tanítóskodott, elindult a cséplőgép, s a bivalyok nem tudtak megállni vele, nagyapám állította meg – ez a fajta nem hivalkodó, nyugodt, de biztos erő –, ez Mátyás király, ez Kolozsvár, ez az életem.

Az irodalomban ezt a Kolozsvárt a néhány utcával arrébb lakó Bálint Tibor örökítette meg. Úgy kellene körülhajtának a városon, ahogy Böske, a *Zokogó majom* talán legelragadóbb szereplője teszi: „Mily kellemes volt így ringatózni, gőztől fellazított testtel és idegekkel, miközben a ló patája ütemesen csattog a kövön, mint valami hatalmas ezüstitálcán; bejárta ő már Toronyát-Boronyát, de ezt az örömet csak idehaza érezte; szólt a fiákeresnek, hogy kerülje meg kétszer a Mátyás-szobrot, aztán a Wesselényi Miklós utcában, a Gólya-áruház körül hajtson a járda mellé...”

Kavaroghat a történelem, küszködhet a politika, gyötrődhet a lelkiismeret – ez a város akkor is az enyém marad.

Azért persze megszenvedtem érte. Amikor nagymamám meghalt, a temetkezési vállalat alkalmazottja azt kérdezte, a *cimitirul centralba* temetjük-e. Hirtelen azt sem tudtam, mit válaszoljak; eddig ilyesmi nem létezett. A Házsongárdi temetőbe, nyilván. De ennek a negyvenen túli román embernek nem mondhattam, hogy Házsongárdi temető. A *cimitirul centralt* viszont nem tudtam volna kimondani, csak egy *dat* suttogtam el.

Akkor írtam le először, hogy szép lassan elveszítjük a várost, elveszítjük az utcaneveket, s lassan a szobor is elbúcsúzik, lógó vállal távozik közülünk. A város, nagyszüleim városa örökre eltűnik a föld színéről.

Az írás jó volt, s a félelem sem volt indokolatlan, hiszen a fiatalabbak már tényleg nem tudják, hol a Deák Ferenc utca. De ha a várost nem konkrétumokhoz, utcákhoz, terekhez, negyedekhez kötjük, hanem például az *otthonosság* érzetéhez, akkor egyáltalán nem tűnt el, és amíg én élek, nem is fog eltűnni. Én most is a Házsongárdi temetőbe megyek a nagyszüleim sírjához, aztán megkeresem Dsida Jenő sírját és elolvasom: „Mindent megtettem, amit megtehettem, / kinek tartoztam, mindent megfizettem. / Elengedem mindenki tartozását, / felejtse el arcom romló földi mását.” Most is a Jókai utcán sétálok, s ha kiérek a Fő térre, megállok szemben a szoborral. Nézem Magyar Balázst, Kinizsit, Báthory Istvánt és Szapolyai Istvánt. Aztán kicsit fölemelem a fejem és a tekintetem találkozik a Mátyáséval. Ugyan mit akartok, mit nyugtalankodtok, gondolom magamban. Hiszen csak dolgozni kell – nincs más. Lassan sietni meg húnek maradni ezekhez a sokat szenvedett terekhez, utcákhoz. Hazám nincs, de otthonom van.

Itthon vagyok.

Telegdi Magda

Kutyatörténet

Hogy az a koromfekete kutya, Cigány (mert mit tegyünk, ezt a nevet kapta) hogyan került a Pata utcai házba házőrzőnek, kikötte a fásszínbe beállított kutyaoárhoz, abba a házba, amelyet Z. birtokolt a hetvenes évek végén röpké öt esztendeig, arra már nem emlékszem, tény, hogy a házat kutyástul örökölte. A ház eredetileg az apósomé volt, aki a harmincas években azért vásárolta, hogy szüleit öregségükre faluról behozza, s a szülőkkel együtt Járából odajött apósom négy testvére közül két férjhez nem ment húga is. Egyikük, Rózsika, akinek a gyűrűs vőlegénye elesett a háborúban, sohasem ment férjhez, a másik húga, Annuska, aki fontos szerepet játszik ebben a történetben, hamarosan férjhez ment Kolozsváron, semmilyen szempontból sem szerencsésen. Ez a házasság sokszor szóba került, a férj román volt, ez volt az első vegyes házasság a családban, de még

csak nem is ez volt a nagyobb probléma, hanem az, hogy a férj jóképű szoknyavadász volt, akinek nem volt elég a felesége. Egyik kalandja után, amiről a család megint tudomást szerzett, Annuska visszaköltözött a szüleihez a fent említett házba, s amikor aztán a férje mégis utánajött, hogy kibékítse, lekapta az ujjáról a jegygyűrűjét és a férjéhez vágta, akiről a gyűrű valamerre lepattant. A férfi megfordult és elment, ezzel vége is volt a házasságnak. A jelenet után a három nő, a két nővér és az anyjuk keresni kezdték a gyűrűt a betonjárdán, ahol a férfi állt, és az udvaron is a fűben, amerre repülhetett, ha másnak nem is, de emléknek vagy törtéranynak. A gyűrű azonban nem került elő, csak olykor-olykor családi együttlétekkor a története.

Amikor én a családba kerültem az ötvenes évek közepén, még élt apó-

som édesanyja. Ő lakott a házban özvegyen, férjhez nem ment leányával, aki akkor már ötvenes éveiben lehetett. Annuska akkor már rég nem lakott ott, másodszor is férjhez ment, s bár ez a házassága is gyermektelen maradt, ezúttal mégis sokkal szerencésebben.

A Pata utca. Többé-kevésbé alacsony családi házak sora, olyan is volt közöttük, amelynek az ablaka az évtizedek folyamán a mind magasabbra aszfaltozott járda szintjéig süppedt. Iparosok és földművelő hóstátiak lakták, házaik mögé a hozzájuk tartozó kertek, földek mélyen benyúltak. Ilyen volt az apósom háza is, de falusiasabb jellegű, mert a házat virágoskert választotta el az utcától. A mindig nehezen nyíló fakaputól a már említett keskeny, betonozott járda vezetett a házhoz, elvonult két egymásba nyíló szoba előtt, amelynek egyikébe egyenesen a járdáról lehetett belépni, el egy másik kis szobaszerű, szintén udvarra nyíló helyiség előtt, amelyben apósom édesanyja aludt, napközben pedig, a kerti munka végeztével, göcsörtös ujjáival horgolt vagy kötögetett, és ahol aztán békésen megpihenve, ahogy emlékeimben él, várta, hogy elvigyék a halottszállítók. A kis betonjárda elvezetett aztán a ház utolsó helyiségéig, a házhoz ragasztott úgynevezett nyári konyháig, amely inkább fáskamra volt, mint konyha, mert csak egyik sarka volt a kemencével és az edényes polccal rendeltetésű. Szemben a házzal az udvaron vaskút volt – a ház nem volt kanalizálva, a víz kifolyt az utcára –, no meg a háztól tisztos távolságban egy fabudi. A telek tulajdonképpen két telek volt, egyiken volt a ház és előtt a füves udvar, a másik telket veteményesnek használták. Apósom álma volt valamikor két házat építtetni

a két telekre, egyet nekünk, a másikat maguknak.

Amikor kiejtem vagy felidézem a szót: Pata utca, feltámad bennem egy eltűnt világ. Névnepok, karácsony-másodnapok, amikor itt kötelezően öszszegyűlt a nagy család, néha még távolabbi rokonok is. A két kis egymásba nyíló szoba megtelt embertesekkel, összeszorulva, könyök könyök mellett ültünk az asztal körül, amelyre a legigazibb töltött káposztát és legomlósabb bécsi szeletet hordta fel Rózsika nagynéni. A házi bor – erről már nincsenek jó emlékeim – a telkekhez tartozó, mélyen benyúló termőföld (hóstáti földművesek bérelték) határnak ültetett fekete- és pirosribizli-bokrain termett. A hangulatot azonban mindig meghozta: ilyenkor rendszerint meleg lett és hatalmas hangzavar alakult ki, a patefonból magyar nőta áradt, mindenki hangosan és egyszerűen beszélt, szóval ilyenkor mindig amolyan hamisítatlan Pata utcai hangulat keletkezett.

Mindez azóta nyomtalanul eltűnt. Nincs már előttünk való nemzedék, mindenki meghalt, eltűnt a ház, a kert, szocialista típusú blokknegyed van a helyén. Amikor első ízben Stockholmból hazalátogattam, próbáltam felmérni, hol is lehetett a ház, de még csak hozzávetőlegesen sem sikerült, mert az egykori városnegyedben semmiféle viszonyítási alap sem maradt. A házacskároló egy képünk van a falon, itt Stockholmban, létezésének utolsó heteiben az azóta szintén elhunyt Forró Antal festette.

Mint mondtam, 1974-ben, amikor a házat Z. örökölte, már megvolt a kutyája. Vad, igazán jó házörző volt, mindig lánccon tartották, volt, akít megtűrt, csak a család bizonyos tagjaival kötött

barátságot; hozzánk pedig – ez alatt Z.-t, engem s két lányunkat értem – valami különleges rajongással viszonyult (vajon érezte bennünk az örökös sajnálatot iránta?). A házat eladni nemigen lehetett, egyrészt mert már a levegőben lebegett a lebontások, kisajátítások lehetősége, de főleg azért nem, mert még benne lakott a nagynéni, Rózsika, akivel – ha egyáltalán lehetséges is lett volna számára lakást szerezni – nem tudtuk volna megtenni, hogy öregen, egy kis anyagi nyereség miatt kimozdítsuk abból a házból, ahol élete nagyobb részét töltötte. Meg sem próbáltuk eladni, ez az igazság, így döntöttünk Z.-vel, akinek akkor még éltek a szülei, s akik nehezteltek is ránk e miatt a gyengeszívűség miatt, valószínűleg azért, hogy a fiukkal szemben könnyítsenek a lelkiismeretükön egy, a sógornőmre íratott öröklakás miatt. Házak, tulajdonok, sértődések, sűrűlódások, hol vannak ezek már? Anyósom Eperjes utcai polgári villájából (négy nagy szoba, üveges veranda, nyitott terasz, beépített, süllyesztett kádas fürdőszoba, nagy kert stb.), amelynek külön is van története, egy alacsony státusú, kétszobás öröklakás lett, a sógornőmé, amit aztán elnyelt a történelem. A sógornőm fiatalon, negyvennyolc évesen meghalt, a hír minket már Stockholmban ért, az a lakás is lebontás alá került, német származású, elvált férje egyetlen lányukkal Németországba emigrált, Kölnben élnek. Semmi nincs már abból a világból, csak akkori életünk egyre halványodó emlékei: viszonyok, történések, melyeknek minden mozzanata valamikor létfontosságúnak tűnt.

Három évvel azután, hogy Z. a házat örökölte, 1977-ben meghalt Rózsika, követte Annuska húgát, aki második férjével együtt akkor már né-

hány éve kinn volt a Házsongárdban. A még egyetlen élő özvegy nagynéni, apósom harmadik lánytestvére már nem járt el a kiüresedett házba, el volt foglalva saját házával, saját bajaival. Az üresen maradt kis lakást időszakosan albérlőknek adtuk ki. Ekkorra már megpecsételődött a környék sorsa, a bontások ténye hivatalossá vált, az eladás szóba sem kerülhetett, a környék fölött a halálos ítélet ki volt mondva. Arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy lesz, ameddig lesz. Mivel a bontások pontos idejét nem közölték, bérbe adott földünket sajátja mellett a hóstáti gazda három évig még bevettette, minden alkalommal felkészülve arra, hogy egész munkája – mint végül történt is – esetleg hiábavaló lesz. Titokban azonban, mint mindenki, reménykedett. A házhoz tartozó veteményest éppen akkor nyugdíjba ment unokabátyám művelte nagy odaadással, olyan művészi precizitással, ahogy csak műkedvelőként lehet. A kutyát is – ekkor már hét-nyolc éves lehetett – naponta ő etette. A megörökölt ház legnagyobb problémáját egyébként is a kutya jelentette. Amikor ott voltunk, egyre nagyobb szorongással néztük: mi lesz a sorsa? Tömlakásban laktunk, fel sem merülhetett megtartásának a gondolata. Vad volt, egyenesen veszélyes, sátánian tudta vicsoorítani a fogát, amikor idegen közeledett. Egy alkalommal valahogy el is szabadult, megharapta a villanyóra leolvasóját, unokabátyám szabadon találta, és egy fenyegető levél is volt bedobva a postaládába. A kárvallott oltási bizonyítványt és kártérítést követelt. Meg is kapta mind a kettőt, bár az első feltételt – a kutya sohasem volt beoltva – nagy nehezen, balkáni módszerekkel sikerült megszerezniük.

Csak egyetlenegyszer viszonyult barátságosan vadidegenhez...

A már úgy örökölt, régóta megtelt fabudít kellett kiüríttetni. Z. a városi néptanácshoz fordult, amelynek volt megfelelő szolgálata. A műveletnek eufemizált neve *vidange* volt, emlékszem jól a névre, mert egymás között franciás orrhanggal így emlegettük. Ki volt tűzve tehát a *vidange* napja, mind a ketten ott voltunk, mind a ketten fel voltunk készülve a nem mindennapi látványosságra. A kutya láncát gondosan megrövidítettük, s a megadott időpontban a szekérbejárón egy nagy és vastag csővel felszerelt tartályautó hajtott be az udvarra, amelyről egy sötét bőru gépezelő ugrott le és egyenesen a kutya felé tartott. Rémulten próbáltuk megállítani, de a szándéka határozott volt.

– Hogy hívják a kutyát? – kérdezte, már majdnem a közelében.

– Cigány – mondtuk Z.-vel majdnem egyszerre, de ahogy a szót kiejtettük, már tudtuk is, hogy emberünk bőrszíne miatt tapintatlanságot követtünk el.

– Cigány? – kérdezte széles mosollyal, és már a kutyánál is volt. – Cigány? – ismételte meg, most már a kutyához fordulva: – Te is Cigány, én is cigány, hát akkor meg minek bántszuk egymást? Hát nem igaz? – mondta. Cigány csóválta a farkát, aztán behunyt szemmel élvezte, ahogy az ember a fejét vakargatta.

A művelet, a *vidange* gyors és szakszerű volt – ez az intézmény volt az egyetlen, amely rendszeren működött az akkori Romániában.

1979-ben a bontás mégiscsak bizonyossá vált: hivatalos papíron közölték a munkálatok hozzávetőleges időpontját. Körülbelül három hét állt a rendelkezésünkre. Elvittük a bútorokat, vitte, akinek szüksége volt rá,

és kétszer is hirdetést tettünk fel a kutyára vonatkozólag az akkori kolozsvári napilapban, az Igazságban. A szövegére csak nagyjából emlékszem, valahogy így szólhatott: „Bontás miatt jó házőrző kutya rendes gazdát keres.” Az első hirdetésre ketten is jelentkeztek, de azok visszaléptek. A másodikra is jelentkezett valaki, aki azt mondta, ért a kutyákhoz, s hogy megnyugtasson – mert azt hitte, hogy ez minket megnyugtat! –, hozzátette: neki már nagyon sok kutyája volt. Nagy szívfájdalommal mindenben megegyeztünk vele. A közelben lakó nagynéni – megkértük erre a szívességre – viszi el neki a bontásokat megelőző napok egyikén.

Nos, ha szorongással is, de úgy éreztük, sikerült a sorsát megoldanunk. Hol együtt, hol felváltva, munka után el-eljártunk a Pata utcai házhoz betakarítani a kertből, amit még lehetett: valahogy vonzott, húzott a hely, amit pedig amúgy igazán sohasem éreztünk a magunkénak.

Elvitele előtti utolsó napon munka után elmentem elbúcsúzni a kutyától. A betonjárdán találtam, az egyik bejárati ajtó kilincséhez kötve, unokabátyám ajtórésbe tűzött levelével: „A földet már feltúrták. A kutyát elkötöttem a színből, mert az egyik bontómunkás szerint holnap a szín alatti sávra kerül sor.”

Túl a viszontlátás nagy viharán, amikor is a ház előtt vezető keskeny betonjárdán Cigánynak, mint mindig találkozáskor, sikerült örömében állon nyalintania, hátramentem, hogy megnézzem, mi történt a kertben. A látvány megrázó volt.

Ribizlibokraink, a nyolcvan egészséges, bőven termő bokor, amelyhez annyi kedves szüreti emlék fűződött, ott voltak kitépett gyökerekkel, ösz-

szetörten s az augusztusi melegtől már elfonnyadt levelekkel, kukorica-tővekkkel, káposztával, babindákkal s a bérlő gazda más terményeivel összekeveredve, egy halomba húzva. A frissen felforgatott földben itt-ott letört ágacskák, olyikon még virított egy-egy ottmaradt, már aszalódó ribizliszem. A letarolt csupaszág nagy és szomorú rálátást engedett a síksággá változott szomszédos kertekre is. Olyan volt az egész, mint valami természeti csapás, kozmikus büntetés, amit megalázó tehetetlenséggel kell tudomásul venni. Egy hóstáti földesgazda felakasztotta magát – útközben arrafelé hallottam az egyik szomszédtól.

Újabb kis szomorú becézgetés után, úgy másfél méternyire a kutyától egy enyészetre szánt, rozoga sámlira ültem, hogy a kiskertből leszedett utolsó virágokat a helyzet fájdalomosságától önmagamba szálltan rendezgessem. A kutya nem ért el hozzám, amennyire csak a lánca engedte, felágaskodva hátsó lábain táncolt, s hogy elérjen, mellső lábaival felém kalimpált. Beszéltem hozzá, megfordult néha a tengelye körül, aztán újra ugrált, nyújtózott felém. Egyszer csak megpendült valami a betonjárdán. Egy vékony kis fémkarika volt rátapadt földdel. Megkaparásztam, aranyszerűen csillogott, betettem a zsebembe. Aztán valamennyi idő után erőt vettem magamon, elbúcsúztam a háztól és elbúcsúztam a kutyától.

Cigányt másnap munkaidő alatt, mert így szól a megegyezés, a nagynéni elvitte az új gazdához, és kikötötte a megadott helyre. Mint később megtudtuk, a befogadó gazdával nem barátkozott meg, ez hosszú rúddal tolt neki oda az ételt és a vizet, aztán ebbe beleunt és egy vadással lelövette.

És igen, a gyűrű. Akkor, a ház életének azon az utolsó, utolsó előtti napján, amikor elbúcsúztam a kutyától, hazamentem. Kis idő után jutott csak eszembe a fémkarika: elővettem a zsebemből és megtisztítottam. Régen divatos, vékony karikagyűrű volt, írást is fedeztünk fel benne, egy név volt, román név: Nicolae, és egy dátum: 29. VIII. 1939. Ki veszíthette el ott a jegygyűrűjét? – néztünk egymásra tanácstalanul, aztán Z.-nek egyszer csak leesett a tantusz: – Tudod, kié volt ez a gyűrű? Annuska nénémé, ezt vágta a férjéhez, amikor szakítottak, ahogy ezt annyiszor hallottuk mesélni. Ez az, amit olyan sokáig hiába kerestek. A betonjárda valamelyik repedésébe eshetett, a kutya pedig negyven év után előkaparta.

A gyűrű itt van nálunk Stockholmban. Néha én is elmesélem a történetet, ilyenkor tréfálkozni próbálok és mondom, hogy jegygyűrűt kaptam egy kutyától. Aztán mindig elszégyellem magam és a szívem mindig megtelik keserűséggel.

Bágyoni Szabó István

Komédiások és írógavallérok – avagy: az idő emléktárgyai

„Küldöm Neked emlékül kis pajtásodat a Te nagy jószágodért és megható hűségodért. Szívből ölel szerető Jászaid” – olvasható azon a cintányéros, zenebohócot ábrázoló porcelánfigurán, amelyet Jászai Mari küldött Bajor Gizinek 1926. február 9-én, s amely ma is látható Budapesten, a Stromfeld Aurél úti színeszmúzeumban¹. A küldeménnyel a nagy művésznő bizonyára nem csupán a Zilahy *Zenebohócok*jában remeklő Fruzsínát köszöntötte, hanem azt is tudtára szándékozott hozni, miszerint őbenne, az évek óta hiteles művészi teljesítményt nyújtó Bajor Giziben látja a méltó utódot.

Az Utódot.

*

A jelképek, különösen a művészek világában, maguk helyett beszélnek. Hogy Bajor Gizi mit szolt volna, ha a még mindig ünnevelt primadonna „utódom”-nak nevezi őt a becses emléktárgyat kísérő szövegben: nem tudhatjuk. Sejt-hetjük csupán. Mert hiszen a zsenik, a különös tehetségek mindenkor a maguk útját járják – zseni előtt nincs előd a pályán.

Hevesi Sándor, aki a Nemzeti Színház egyik egész évadját Bajor Gizire alapozta, 1939-ben így ír: „Sajnos, az *Utolsó táncot még nem láthattam, csak a maga utódait láttam. Tisztelet a kivételnek, olyanok, akiknek van annyi tehetségük, hogy Magát utánozzák, vagy annyi tehetségük sincs, hogy utánozzák Magát (...)* A nagy tehetségek csak elődök lehetnek, és nem utódok.”

Egész irodalma van már annak, miként magyarázzák a lélek bűvárai a kiváló szellemek gyermeki, olykor gyermeteg ragaszkodását a tárgyakhoz, a csebecbecsékhez, még ha adományok is azok.

Mondják, Bajor Gizi is imádta tárgyi környezetét, könyveit és könyvespolcait, ruháit és ruhásszekrényeit, emléktárgyait és azok tárlóit egyaránt, zsámolyát és kristálypoharát. Freud szerint a kiváló tehetségek – a példaképeket nélkülözni kénytelenek vagy szándékosan nélkülözők – ezekben a „szellemiesült világdarabkákban” a maguk egyedi „(f)elsőbb”, tehát mérvadó és követhető énjüket vélik fölfedezni. Enyhe túlzással úgy is mondhatjuk: a hiányzó előd (nem genealógiai értelemben!) szilánkjai ezek a tárgyak, amelyek értelemmel telítődnek, s amelyek egy egész életút bejárta után állnak össze egyetlen egésszé. Egyedivé és hitelessé.

¹ A Bajor Gizi Színeszmúzeumot Gobbi Hilda színművész hozta létre 1951-ben. A „színeszház” (Budapest, XII. ker., Stromfeld Aurél út 16.) 1953 óta az Országos Színháztörténeti Múzeum gondozásában működik. 1991-ben, néhány évi szünet után, teljesen felújítva nyitotta meg kapuit. Gyűjteménye mintegy háromszáz, főleg XX. századi színészre vonatkozó anyagot tartalmaz. Állandó kiállítása a magyar színjátszás nagy alakjait mutatja be a XIX. század második felétől napjainkig. Emlékszobát rendeztek be Márkus Emíliának, Jászai Marinak, Bajor Gizinek és Gobbi Hildának.

Miként... De mivel annyi ellenpéldánk van – hiszen kinek van módjában manapság Kótsi Patkó vagy Szentgyörgyi István pipagyűjteményét, Katona József vagy Hevesi Sándor kéziratgyűjteményét végigcsodálni... hogy az elkótyavetyélt közelmúlt emléktárgyairól (szerencsére Lászlóffy Aladár sokunk által megcsodált numizmatikai gyűjteménye nem tartozik ide!) ne is beszéljünk –, nos, mivel az idő istenesen kitolt a komédiásokkal, hát ezúttal ne a szerencsés véletlenre hivatkozunk!

*

A budapesti Bajor Gizi-villa és menhely (kezdetben művészbarátok, utóbb a fővárosi magyar színészet tárgyi emlékeinek a menedéke) akár a szerencsés véletlennek is köszönheti meglétét – persze nem utolsósorban Gobbi Hildának!

Bajor Gizi életét különös villanásokkal cikázzák át a földi világot idéző tárgyak. És ezek időnként ÓrOLA, időnként pedig az Őt értők nem épp hasonló minőségű világáról szólnak.

Előadást tartott 1940 őszén a rádióban *Levelesládám* címmel. A műsorból kiderült, miszerint az akkori magyar társadalom nem kis része a „Mindenható Komédiástól”, Bajor Gizitől várta a megváltást. (A művésztől vagy a művészet-től? – fogalmazunk ma.)

„Hogy fogalmuk legyen – hallhatták a háborús idők rádióhallgatói –, idén mennyit és mit kértek tőlem ajándékba, összeírtam nagyjából a kéréseket. Csak ebben az esztendőben 246 bundát és kabátot, 392 ruhát, 18 estélyi ruhát, 80 pár cipőt, számtalan harisnyát és kesztyűt, 312 fényképet, 12 rádiókészüléket, 8 gyermekkocsit, 4 motorbiciklit... a készpénzről és az állások tömegéről nem beszélve. És ha mindenkit felvettem volna, aki ajánlkozott titkárnak, társalkodónőnek, öltöztetőnőnek, sofőrnek, szakácsnak és szobalánynak: nem férnék el személyzetemmel a Vérmezőn.”

Tamási Áron, az Erdélyből érkezett író, aki menekültként sokáig az Attila utcai pincékben bujkált – bújtatott zsidó értelmiségiek társaságában (s akit Bajor Gizi 1943-as, kolozsvári vendégszereplésekor ismert meg) –, így ír későbbi, budapesti háborús hányattatásait felelevenítő naplójában: *„1945. január 30. (...) Vendégek érkeznek. Egy kitűnő újságíró nagy hátizsákkal, együtt jön a feleségével és szelíden bimbózó leányával. Mindenki örül nekik, mert Róbert tájékozott újságíró, s igen biztató híreket mond. Gizi bejuttatja őket a vendégek közé, kijelöli ágyaikat az alagsorban.”*

A háború borzalmai közepette minden más méreteket kap, élet és szerep, művészet és tárgykultusz egyaránt.

Tamási Áron 1945-ös naplójában a lóhús „gyönyörűségéről” jegyez föl néhány sort – merthogy a Vérmező melletti Bajor-villában helyet kapott erdélyi menekült író és más, számos vendéget csak lóhússal tudnak traktálni –, annak előtte két évvel viszont egészen más szövegösszefüggésben jelenik meg a ket-tejük barátsága. Annak idején Tamási arról biztosította Kós Károlyt – Bajor Gizi 1943-as kolozsvári vendégszereplésekor, amidőn Tamási (Kós szerint) *„csapta a legyet a primadonna körül”* –, hogy a kolozsvári híresség, Poór Lili után *„Gizi az egyetlen, aki a magyar lelket színpadra képes vinni”*.

De miként vélekedik kolozsvári kiruccanásáról a művésznő?

„Kolozsvár, 1943. június 19. (...) Már több mint két hete itt vagyok – írja Herczeg Ferencnek Bajor Gizi –, és a munkától eltekintve, remekül érzem

magam. Itt mindenki olyan kedves. Rengeteget vásároltam ruhákat, két kofert, szőtteseket... Szeretem Kolozsvárt. Reggel termoszból teázunk, aztán bolyongunk a gyönyörű kis utcákon, (...) Mihályfi Béla, Tamási Áron, Kemény János felváltva a társaság. Tréfálkozunk, mókázunk, háborúról szó sincs.”

Tudott titok, miszerint Bajor Gizi a német megszállás idején nem volt hajlandó színpadra lépni, saját otthonában azonban mégis színjátéokra kényszerült. A villájában rejtegetett színészek, írók feljegyezték: a nyilas razzizációk figyelmét kijátszandó Bajor Gizi naponta tíz-tizenkét „szerepet” is kénytelen volt alakítani.²

A háborúk nem az egymásba illő tárgyak összeillesztői – és nem csupán a zsenik ellenségei. Vajon mi lett volna az Ábel szerzőjéből, ha a túlélésnek nem ugyanazon lehetőségeit kutatja, mint, példának okáért, Bajor Gizi? Rossz nyelvek vélekedése szerint Tamási az Erdélyben vendégeskedő Bajor Gizi által felvásárolt tárgyakat szándékozott átjuttatni a veszélyeztetett övezeteken – szőnyegeket, köcsögöket, tordai tálakat, torockói nyoszolyákat, amelyeket a hirtelen változó idő leszedett a vagonról. (Lett még ilyesmire példa...) Egyvalami biztos: a budai Bajor-villában „meghúzódó” Tamási helyzete, bár nem az első eset, példaértékű hosszú időkre – eszerint a magyar művészet a maga egymásrautaltságában is egységes és oszthatatlan. Nem az első és nem az egyetlen: Lédák mindig adódtak, ha a hálót, ilyen vagy olyan indítékkal, ki kellett vetni.

„Tibor átnyújt nekem egy regáli-médiát – folytatja Tamási Áron –, szép szivar, szagolgom, majd rágyújtok. Ahogy eregetem a füstöt, otthoni disznótort látok az illatos füstön keresztül.”

Bajor Gizi példaképe, ha volt vagy lehetett egyáltalán, az a természetesség volt, amelynek beszédes darabkáival önmagát körülvette.

Temetésén Somlai Artúr így búcsúztatta: „természetes, emberi hangon szólt”. Gobbi Hilda pedig így: „...az emberek, akiket életre keltett, ember-szabásúak voltak. Nem istenek.”

Halála tragikus volt: férje – a Tamási által is emlegetett Germán Tibor – téves diagnózis alapján azt hitte, hogy asszonyának végzetes betegsége van. Vélte kínjait megkönnyítendő ópiummal végzett vele. Aztán önmagát is megmérgezte. Mindez ötvenöt éve, 1951. február 12-én történt.

² Csongrádi Kata zenés darabja, A vasárnapi asszony című musical (1991 februárjában mutatták be, zene: Wolf Péter, dalszöveg: S. Nagy István) idézi meg a nagy színésznő alakját. Ebben Herczeg Ferenc Utolsó tánc című vígjátékát is felhasználta. A vasárnapi asszony cselekménye 1944 decemberében játszódik Budapesten, és azokra a titkokra próbál fényt deríteni, miért is játszotta saját otthonában szerepeit a színpadra nem lépő színészhíresség? És vajon mi lehetett az a tíz-tizenkétféle szerep? Talán leghíresebb színpadi alakításait hívta segítségül? Lehet, hogy Puck, Titánia, Zília, a Kaméliás hölgy vagy éppen a bolond Ásvayné bőrébe menekülve sikerült megtévesztenie a géppisztolyos különítményeket? És az is rejtély, hogy a komédiázás nagyasszonya honnan merítette a lelkiert ehhez az életveszélyes játékhoz, miközben a saját férje is (akire Auschwitz rettenete várt volna) arra készült, hogy megmérgezze imádott „bohóckirálynőjét”? Vagy lehet, hogy valójában gyógyíthatatlan betegség gyötörte és megváltás lett volna számára a halál? Örök kérdések.

Papp Ágnes Klára

Aszfalt alatt a macskakő

Gyermekkoromban, ha megkérdezték, melyik az otthonom, azt válaszoltam: „Kolozsvár–Budapest”. Budapest jelentette a szürke hétköznapokat, kezdetben az óvodát, aztán az iskolát – Kolozsvár a szünidőt, a karácsonyt. Télen a pesti szürke latyak helyett puha fehér havat, amikor a Ceaușescu-rendszer alatt amúgy is meggritkult autóforgalom teljesen eltűnt, egy elmúlt csöndesebb és békésebb kor illúzióját keltve a főtér meredek tetős, boltozatos kapualjú házai közt; a csak a főbb utakon égő, a házakat díszletszerű fénybe vonó, sárgásan világító lámpákat; a Magyar Színház „eseményeit”, ahol Baba néniék és Olga néniék, nagyanyám barátnői az első sorban feszítettek a telt házzal játszott *Viktória* és a *Bajadér* majd minden előadásán, hogy ezredszer is vastapssal ünnepeljék az „ahol a sárga villamosok járnak, ott van Budapest” fülbemászó slágerét. Nyáron hársfaillatot és gerlebúgást a sétatéri szökőkút körül, amelyet azóta kétféle olajfestéssel mázoltak le (a tritonok patáját sötétebbre), de akkoriban még méltóságteljesen málladoztak, miközben körülöttük türelmes, egy más világban felnőtt nagymamák diskuráltak vinetarecepteket és sorbanállási tapasztalatokat cserélve: „Képzeld, Magdus, hogy jártam a múlt héten...”, körülöttük – mint a jelen mentői – kitömött, takaros kötényt viselő kecskék, bádogból készült kisautó és egy szőrehullott medve, a padon kétes tisztaságú fehér köpenyben szotyolózó fényképész kellékei. Szüleim – még eljegyzésük idején – egyszer le is fényképezkedtek ezzel az akkor még aránylag daliás medvével, majd vagy tí-

zenöt évvel később én is, jobbomon a medve, balra egy Mikulás; újév táján, amikor közeledett a „román karácsony” (arra gondosan ügyeltek, hogy előbb ne), a város megtelt mikulásruhába öltözött lózenpikk(sorsjegy)árusokkal és amolyan karácsonyfás vurstlikkal; állt egy ilyen a posta háta mögötti poros-saras kis téren is – ott készült a kép. Lehet, hogy még ma is szolgálatot teljesít valahol a kopott medve? Vagy Ceaușescuval együtt ő is lapátra került? De jelentett a nyár hosszú délutánokat a napsütötte, bukszuszagú botanikus kertben, amely oly messze volt, hogy vajjas kenyeret és paradicsomot vitünk uzsonnára. Meg számomra végtelenül unalmas rómi-, preferánsz- és kanasztapartikat, amikor a szobában körülülték az asztalt a kártyapartnerrek. „Mekkorát nőttél, Ágica! Mi történt azon a híres Budapesten?” Nagymama felszolgált a tésztát és – az elegancia netovábbjaként – a pesti zöld teát, majd estig verték a blattot huszonöt banis alapon.

Aztán, ahogy telt az idő, valahogy Pest lett a valóságosabb: ahol minden változott, ahol én magam is mind önállóbb lettem, ahol események történtek – Kolozsvár mintha megmaradt volna ebben az illúzió állapotában. Ahogy az is volt – a békés polgári élet öregedő, omladozó, de még élő rekvizitumaival. Egy olyan társadalmi élet, egy olyan közösségi összetartozás, egy olyan viselkedéskultúra szigete, amelyet az azt körülvevő világ balkánisága csak még jobban kiemelt, és amely akkor még számomra elpusztíthatatlannak tűnt. Elpusztíthatatlannak, mert megvolt a jól

kijelölt helye benne a durvább valóság-nak is. Mondjuk a tejfölösasszonyok – a kolozsvári ínséges idők intézménye volt a faluról feljáró asszony, akitől nemcsak bivalytejet és -tejfölt, -túrót lehetett vásárolni, hanem alkalomadtán feketén húst is (a nyolcvanas évek vége felé már nem pénzért, hanem a Pestről hozott vasvilláért és patkószegért cserébe) –, aki hetente egyszer a mi konyhánkban pakolta le az iszákjait és a tejfölösantákat. Nagyanyám zöldségpucolás, főzés közben barátságosan, csapnivaló románsággal beszélgetett velük, „Domnu draga”, megkínálta őket kávéval, Pestről Amo szappant hozott nekik; de a szobába talán soha nem vezette be őket. „Falusi” – mondta rájuk, és ez nem megvető leszólás vagy megbélyegzés volt, hanem egyszerű tény: annak a megállapítása, hogy ők egy másik, kétségtelenül alsóbbrendű világhoz tartoznak, amolyan fogyatékoság, születési rendellenesség, hiány konstatálása, amiről ők nem tehetnek. A szoba és a konyha közti küszöb volt ennek a szigetnek a saját életünkre lebontott határa. A konyha kikötő volt a kettő közt: mert nemcsak a tejfölösasszony és a szomszédok néztek be ide, vagy a piacra menő ismerősök, hanem itt vagy az előszobában tette le szatyrait a „kakasárus”, aki a Széchenyi tér sarkán, egy ketrecszerű, nyeles alkalmatosságban rázta a párázs fölött a pattogatni való kukoricát, időnként hozott is egy papírtasakkal zárás után (a bőségesebb nyarakon cukrosvíz-ízű fagyaltot árult); ide tért be az utcaseprő, aki egyszer hálából – ki tudja, honnan – egy szoborfejet hozott nagyanyámnak, most is ott áll a ládába ültetett páfrányok kókadt levelei között a betonudvar sarkában; a postás, aki nyugdíj napján mindig kapott egy csésze valódi feketekávé, vagy a kuncaftok, akik behúzott gombot ren-

deltek – egy ipari műemléknek is beillő gombbehúzó gépek porosodott a kályha melletti sarokban, az államosítás előtti rövidáruüzlet maradványa (ahogy rejtett fiókokban, vázákban még mindig zacsószám álltak különféle gombok, pertlik, farkasfogak, bundakapcsok, csatok és egyéb, a gyermekfantáziát megmozgató, színes holmik). De eljött a délután, a konyha ragyogott a mosogatás után, nagyanyám a linóleumos asztalra vasalt abroszt terített, és felvette a délutáni, fodros szélű pongyoláját: aki ilyenkor jött – és ez már nem lehetett akárki –, azt a szobába kísérte be, ahol kényelmetlen, pirossal bevont kárpitos székek álltak, és az ablakon át a Malom-árok csobogása hallatszott (már ha épp folyt benne a víz), odakint a délelőtti kurjantásokat, ládadobálást felváltó, álmos délutáni csend uralkodott, amit csak a nagy ritkán a Weselényi Miklós utcáról a térre kanyarodó trolibuszok hangja tört meg.

Mindez magának az örökkévalóságnak tűnt. Előbb szilárd és elpusztíthatatlan, majd, ahogy lassan magam is ön- (és történelmi) tudatra ébredtem, egy mind törekenyebb örökkévalóságnak. Összefonódott ez a kamaszkor lelki otthontalanságával, megmagyarázhatatlan válsághangulataival, a Ceaușescu-éra utolsó éveinek még a vakációba is betörő kilátástalanságával. A másféle tapasztalatokkal: a mind hosszabb sorokkal – a mind kisebb fejadagokért, élelmiszerjegyekkel; szilveszteri bulikkal, ahol „kazetofonról” recsegő Edda- és Illés-számokat hallgattunk, és ahol két éjfél koccintottunk: egyet időtlenkedve, egyet pedig komolyan, a *Himnusz* hangjaira; a táncházzal, ahol – amíg be nem tiltották – egymás sarkát taposták a magyar líceumok diákjai. Lászlóffy Ali könyvekkel zsúfolt kis padlásszobájával, iratokkal, cédulákkal roskadásig rakott íróasztal-

lával (*Mit látsz egy íróasztalon?*), a felejtéssel dacoló gyűjteményeivel, ahonnan, ha a szomszéd szoba ládái között áttörtünk – Ali, ha egy itt tartott könyvet keresett, előbb egy színházi látszóval kiszemelte a dobozok fedezékében, majd Gyöngyi, a felesége átmászott a barikádokon, hogy leemelje a polcra –, a szomszédos padlásra értünk, ahol a félhomályos nyári melegben kis fűtőkben függtek a denevérek. A külső és belső válsághangulat lassan összefonódott annak tudatával, hogy mindezt csak néhány ember tartja össze: nagyanyám és lassan kiháló kátyapartnerai, akik a Magyar Színház törzsközönségét adták, Aladár és mindazok, akiket ő a magam akkori tapasztalataira lefordítva képviselt, a táncházba járó diákság – és e világ megléte éppoly múltékonny és folytatástalan, mint a szünidő. Ahogy ennek az illúzióknak a törekenységére ráébredtem, úgy éreztem, mindent utoljára élek meg benne: a konyhai gáztűzhelyen a gáz surrogó hangját, a napsütötte Farkas utcára kihallatszó hegedűgyakorlás futamait, a piacon a savanyúkáposztát és zöldfélélet áruló hóstáti asszony hanglejtését („Kóstolja meg a káposztámat, nacs’as asszony”), még a Széchenyi tér hóolvadáskor bokáig érő latyakját is az utca minden elképzelt felülmúlóan kátyús és göcsörtös aszfaltján. (Egy-egy különösen hideg tél után az úttesten a feltöredező aszfalt alól kibukkant a század eleji – vagy még korábbi – macskakő, amelyet nagyanyám még kislány korában, a Monarchia idején koptatott.) Valahányszor a hajnali Balt Orienthez indultam, úgy pillantottam vissza a kapualjból integető nagyanyám képére, mint amit utoljára látok: a fakó kora reggeli megvilágítás, a téren beforduló trolik hangja, a koptott szürke és olajfesték barna ház és kapu keretében álló alak.

Még sokáig láttam, de a keret, az őt körülvevő világ mintha még életében szétesett volna. Túlélte valamennyi barátnőjét és kátyapartnerét. (Álmában néha látta őket, de – amíg elmesélhette – mindig ezt mondták neki: „Maga még várjon, Magdus drága!” Most már ő is beült a partiba.) Túlélte a Ceaușescu-rendszert. Nem kellett többé két évig várni: évente akár többször is meglátogathatott bennünket. Látta, amint a Malom utcában befedték a Malom-árkot, minden sarkon banképületek emelkedtek, és a harminc éve változatlan árukészletű boltok félévenként alakultak át. A kilencvenes évek elején – talán a korábbi elképesztő áruhiány visszahatásaként – egy darabig minden üzletben mindent lehetett kapni: cipőt és vécépapírt, hentesárut és cukrászsüteményt, nyári almát és cserepes virágot, zománcos edényt és elemet, amíg el nem árasztotta Romániát is a kínai műanyag és a nyugati világ kacata, jellemző módon Magyarországra és Törökországra irányából. És ebben az elszabadult balkáni konjunktúrában olyan gyorsított felvételen foszlott le Kolozsvárról a korábbi – nagyanyám szavával élve – „úriember”-világ illúziója, ahogy egy horrorfilmben változik át a szereplő csontvázvá. Megérte, hogy már nem tudott kimenni a piacra; a piac jött be hozzá a városba. Az egész város egyetlen bazári forgatagá vált: a piacon keleties kis „szukok” keletkeztek, ahol farmer-nadrágtól a fogamzásgátló tablettán át az ukrán hegesztőpisztolyig és a tajvani elemes játékig mindent lehetett kapni, a város változatlanul koszos és kátyús utcáin háromszoros mennyiségű ember áradt kiabálva és szotyolát köpködve, lassan eltűntek a Fő tér sarkáról a nepperek, és minden kapualjban nyílt egy-egy pénzváltó bódé,

a padokat és szemeteseket kék, sárga és piros színűre festették, fölénk ugyancsak a trikolór színeiben pompázó villanykörtegírlándokat aggattak, és a nyugatiasodás netovábbjaként a Central Áruház előtt dél-amerikai indiánok fújták a talpalávalót.

Mindent és mindenkit túlélte. Megérte az ezredfordulót. Itt halt meg Budapesten. Kilencvennégy éves volt.

Kérvényezettünk számára magyar állampolgárságot – hivatkozással a korára és arra, hogy egy magyar Kolozsváron, magyar állampolgárként született. Nem kapta meg. Ahogy a házsongárdi sírkövén áll, ahol nagyapám, dédanyám és ükanyám is nyugszik – ő maga vésette rá, még a hetvenes években –: „Emlékük örökké élni fog.”

Ő volt az utolsó. Ez is egy illúzió.

Széles Klára

A választottam város

Mi lett volna, ha felnőtt életem kezdetén nem vetődöm el Kolozsvárra, s ha ebből az első utazásból nem kerekedik egy folyamatosnak mondható, a budapestivel rendszeresen váltakozó, párhuzamossá váló kettős létezés?

Ma már ez eldönthetetlen. De úgy vélem: életutat meghatározó mozzanat vagy inkább fordulat.

Véletlen? Amennyiben „véletlen”-nek tekinthetnénk alapvető vonzásaink és választásaink bármelyikét. Milyen ismert és ismeretlen indítékok játszottak szerepet abban, hogy éppen ebben a városban fedeztem fel legkedvesebb kortárs költőmet, aki akkor még csaknem ismeretlenként a pálya kezdetén állt? Hogy az irodalmon keresztül, versek és levelek útján kötöttünk barátságot, immár fél évszázadon át elkísérő emberi-irodalmi kapcsolatot. Az olvasó kötődése ez, aki a gondolatok, a kifejezés, a meggyőződések választásainak rokon hullámhosszát követi. S ez terjedt ki fokozatosan az egész erdélyi kortárs íróvonulatra (az első Forrás-nemzedékre), de magára az erdélyi irodalomra, mint amely külön mélységet, színt, árnyalatot képvisel a magyar nyelvű írás egészében.

Mi volt előbb? A pályaválasztás, az a döntés, hogy az irodalomtörténet, poétika kérdéseire szánom erőim, életidőm javát, vagy az élő költészet bizonyos képviselőinek vonzása, a meggyőződés, hogy ők fogalmazzák meg, mondják ki mindazt, amit teljes szívvel a legnemesebbnek, legigazabbnak vallok, fogadok el. A kettő aligha elválasztható. Egy töről fakad. Ahogyan – különösnek tekinthető módon, de mondhatnám: „sorszerűen” – az élettársválasztásom, a családalapítás is mintegy természetes hozadéka, folytatása lett ennek a meghatározó Kolozsvár-látogatásnak. Választottam is az irodalom útján indult el, s ezt az utat járta haláláig. Ma már felnőtt lányunk is ezt teszi. Az elvont szellemi, irodalmi kötődés így szó és tény szerinti, vérségi kapcsolattá vált. S mindezek középpontja, színhelye: Kolozsvár.

Hogy milyen élményeket, milyen többletet, várt és váratlan igazolásokat jelentett és jelent ez az élő kötelék, nem is könnyű megfogalmazni.

Szerepet játszott és játszik ebben az egyetemistaként átélt, villámfényű, majd gyorsan negyvenévi sötétségre ítélt 1956. (Vajon azóta, s ma, újra valóban világossá változott-e?) Alapos okok miatt esett egybe, vált egyidejűvé a forradalom és a kolozsvári levelezés, a kapcsolatok kezdete. S a kettő közül csak az utóbbi folytatódott, folytatódhatott. Ezerkilencszázötvenhétől kényszerközegben, hivatalosan kötelező hazugságban éltünk, magunk, igazunk megtagadása mindennapi kötelezettség, kínzó tudathasadás, gyötrő szerepjátszás. Megkerülni csak az árulás elfogadásával lehetséges. Kompromisszum? Annak nevezhető-e a valóság homlokegyenest ellenkezőjével azonosulás? S nincs más út a köznapi létezés egyetlen zugában sem.

Az írás, egyben a valódi, időtállóan bizonyuló irodalom, akár a hasonló művészi kifejezés, hatalmas menedék, lehetséges hiánypótlás. Már magának a hiánynak a számontartása maradék elégtétel, remény. A törvényerőre emelt amorális idején hihetetlen belső igazolás, erőforrás olyan köteteket láthatni, mint amilyen Sánta Ferenc *Farkasok a küszöbönje*, majd kézbe kapni a *Himnusz minden időben* kéziratát magától Nagy Lászlótól. S mindezekkel egyidejűleg, folyamatosan, most már közeli barátokként, együtt élni meg az erdélyi költőkkel a kibontakozó pályák nagy állomásait, olvashatni (sokszor kéziratban) a sorra megjelenő, egyre rangosabb műveket. Tehetségek sereglésének ideje ez. *Színhelyek*, *Az eb olykor emeli lábát*, *Sajtóértekezlet*, *Anyám könnyű álmot ígér*, *A nyugati hadtest*, *Kő hull apadó kútba*, *Plusz-mínusz egy nap*, *A földig már lépésben*, *Zarándoklás a panaszfalhoz*, *Kár volt sírni Jeruzsálemben*, *A sereg*¹ stb. – remekművek sorozatára emlékeztethetünk, s csupán jelzés a felsorolás, hosszan folytatható a változatlan magas színvonalú kötetek, a nem szűnő írói utánpótlás jelentkezésének felemlegetése. Fénykora ez irodalomnak, de még a bő termést méltóképpen követő kritikának is. A legendás Pezsgő-díj fémjelzi a műveket és az értéket felismerő méltatókat (1971–1983).

Ez az irodalmi aranykor új generációk változatlanul nagy tehetségeinek, munkáinak sorában folytatódik. A Kolozsvárra járó megmártózhat ebben a pezsgő légkörben. Összekapcsolódik ez az élmény a hazai irodalmi termés új magaslatainak megélésével, a más határon túli magyar alkotások örömeivel, a külföldi, „nyugati” irodalmárok, folyóiratok kezdeményezéseivel. Megkülönbözteti, kiemeli az erdélyi közeget ebben az időben az, hogy a jelzett pezsgés, virágzás egybeesik a fokozódó Ceaușescu-diktatúrával, a fizikailag s mindennapjaiban egyre növekvő megszorítotttsággal, a pusztta megélhetés állandó, egyre szorongatóbb gondjaival. Különös, mintegy kiáltó ellenpontja a kor irodalma az embertelen politikai-gazdasági rezsimnek.

A korabeli kelet-európai helyzetet kiélezettebben, drámaibb változatában éli át a rendszeresen Erdélybe járó. Ugyanakkor – például Kolozsváron – a baráti irodalmi körben a hazainál intimebb, személyesebb a közvetlen élmény. A születő irodalom együtt bontakozik az emberi sorsok alakulásának hányatottságával. A kivirágzó tehetségek mellett kudarcok, megtorpanások, jobb sorsra érdemes ígéretek megtorpanásai, tragikus végkifejletek sorakoznak.

¹ A felsorolás rendjében: Lászlóffy Aladár, 1965; Páskándi Géza, 1971; Szilágyi Domokos, 1973; Sütő András, 1970; Bodor Ádám, 1975; Szilágyi István, 1976; Székely János, 1980; Panek Zoltán, 1978; Bálint Tibor, 1979; Köntös Szabó Zoltán, 1981; Pusztai János, 1979 stb.

A hatvanas–nyolcvanas évek Magyarországon élő mindezeket túl egy elementáris többletet, tudott-tudatlan hiány pótlását tapasztalhatja meg: azt a fajta összetartozást, a szülőföld iránti családi vonzalmat, ragaszkodást, eleven szeretetet, amely például a kolozsvárit a város köveihez, utcáihoz, hagyományaihoz, mindennapi életéhez, szokásaihoz fűzi. Ezt a fajta közös haza iránti közös érzést, ezt az együvé tartozást 1956-ban éltem meg. Azóta inkább a meghasonlás, a megosztottság, részérdekek érvényesülése, egymás ellen forduló csoportokra szakadás az uralkodó élmény, a leverő és reménytelenséget növelő. Erdélyben, a közös bajban hallgatólagos, ritkán kimondott, de élő egymásraultaltságot éreztem. S különösen a nagy egészen belül: a Kolozsvár-lakók, a várost féltők, múltját átélők szolidaritását. A fenyegetettség táplálta ezt? Hiszen a diktátor minduntalan épületek, városrészek lebontását tervezte. Úgy vélem, még inkább a történelmi város ismeretének, szeretetének elevensége, tudatos védelme.

Saját hazai létünk fonáksága, kimondatlan hiányérzetünk is kiütközik ennek az érintkezésnek nyomán. Hiszen vajon nem bujkált, bujkál bennünk paradox módon „ittthon” egy „ittthontalanság”? A „hon”-ban egy „hontalanság”? „Honvág” – elvagyódás formájában –, mintha szülőföldünkön maradván mégsem lennének otthon.

Együttesen: a kolozsvári kötődés, a párhuzam, a kötelek és kötődések léte és hiánya egyszerre ad testvéri meleget, helyzetadatunk mélyebb, sokoldalúbb átélését – de a tehetetlenségérzet, a sebzettség és sebezhetőség tudatát, érzetét is.

A jelenlegi, az utóbbi erdélyi irodalom most is vigyázó toronyként magasodik és biztathat. Hiszen olyan visszpillantó, hatalmas művészi korszakos történelmi számvetés, mint amilyen Szilágyi István *Hollóidője*, olyan példátlan hangnemet, közeget, műfajt teremtő regénysorozat, mint Sigmond Istváné, s a folyamatos szintet, színvonalat tartó, növelő író-derékhadé, ellene mond a kétségtelen elvándorlás veszteségeinek. S ellene mond az egyre újrasereglő fiatal tehetségek áradata: a „*Serény múmiák*”-é s immár az ő neveltjeiké (A *nagy kilométer*). S első helyen tüntethetnek azok a kötetek, amelyeket párjukat ritkító Kolozsvár-irodalomnak tekinthetünk, élükön a *Kulcsok Kolozsvárhoz* háttárszlop-értékével, többségében Kántor Lajos munkáját és szervezését dicsérről kötetekkel.² Bizhatunk az egyre szövődő kapcsolatokban Kolozsvár és az erdélyi nagyvárosok, új irodalmi központok között, itteni és más határon túli magyarok fesztiváljaiban, s valamennyiőnk újuló kulturális együttműködésében.

Mit, mennyit jelenthet, pótolhat, hidalhat át a kultúra? Kolozsvár vonzása, varázsa az egyetemes hagyományőrzés példaadó értéke. S az aggódó a Mátyás-szoborra tekintő költői biztatáshoz folyamodik: „*Túltekinthet Mátyás a megmaradt hazán: / Konokul magaslik Kolozsvár Fő terén, / Magabiztos, erős, akár a bölcs remény – / S késő századoknak hódolását várván / Túlno szenyryes idők ármánykodó árján.*”³

² *Kulcsok Kolozsvárhoz. A föl nem adható város.* Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, Mozaik Kiadó, Szeged, 2000; Vö. Horváth Andor–Kántor Lajos: *Határjegyek.* Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2000; Kántor Lajos: *Fellegek a város felett. Regényes korrajz.* Kolozsvár, 20. század, Budapest, 2004, Nemzeti Tankönyvkiadó.

³ Lázár René Sándor: *Mátyás király Kolozsvárott*

Kozma Dezső

Irodalom, művelődés – változó világban

*Benéz a havas kéken, Kolozsvárra.
A nagypiacról tisztán látható,
Amint a Monostor utat bezárja.
Most úgy érzem: ott vége a világnak.
Azokra, kik rám túl a hegyen várnak,
Úgy gondolok, mint mesés más-világra.*

*Benéz a havas kéken, Kolozsvárra.
Öreg fején már megmozdult a hó,
Tövében vadul árad a Szamos,
A Szamos, ez az egyetlen folyó.
A Szamos, ez a megfordított Léthe...
Mondják, ki belekóstolt a vízébe,
Az felejteni nem tud sohasem.*

*Túl a gyalui havas hegyeken
Hiszen – kékek a budai hegyek,
Kékek, s lilák is tán, ha jó az alkony,
De nincsen mégsem olyan alkonyat
Sehol a földön, mint a Szamos-parton.*

S ez nem elég, hogy idehaza tartson?!

(Reményik Sándor: *Benéz a havas*)

Egy megújuló város. Kolozsvár múltjáról sokan és sokat, mondhatni könyvtárnyit írtak. Az is köztudott, hogy Mátyás király szülővárosa évszázadokon át otthona volt művelődésünknek. Itt él és alkot a XVI. század jeles szépírója és könyvkiadója, Heltai Gáspár, itt működik a világhírű betűmetsző, Misztótfalusi Kis Miklós nyomdája, és ebben a városban vállal egyházi szolgálatot a reformáció kimagasló személyisége, Szenci Molnár Albert is. A „kincses városban” születik az egyházalapító Dávid Ferenc. A nemzeti művelődést meghirdető Apáczai Csere János, az első magyar tudománytár szerzője élete utolsó éveiben szintén Kolozsváron próbálta megvalósítani elképzeléseit. Az egykori külföldi egyetemeken tanulók jó része kolozsvári, aztán pedig a város híres felekezeti (református, katolikus, unitárius) kollégiumai, főiskolái évszázadokon át az erdélyi művelődés rangos intézményeivé váltak. Aranka György Kolozsváron adja közre a majd Marosvásárhelyen működő Erdélyi Nyelvművelő Társaság megszervezését szorgalmazó röpiratát, Kótsi Patkó János itt szervez állandó szín-

társulatot már a XVIII. század végén, Kolozsváron épül fel 1821-ben az *első magyar kőszínház*, és ebben a városban lát napvilágot (1814 és 1818 között) Döbrentei Gábor korszakos jelentőségű folyóirata, az Erdélyi Múzeum, amelynek pályázatára küldte el Katona József a *Bánk bánt*.

A reformkorszak és az azt követő évtizedek itteni írói, művelődésszervező személyiségei között ott van Méhes Sámuel, az író-szerkesztő, Bölöni Farkas Sándor, a kivételes sikert megért *Utazások Észak-Amerikában* szerzője, Kriza János költő és népdalgyűjtő, az Erdély Petőfijeként emlegetett Szentiváni Mihály, a magyar történelmi regényt megteremtő Jósika Miklós, az erdélyi reformtörekvésekben Wesselényi Miklós oldalán küzdő Kemény Zsigmond, a Kolozsvárhoz annyi szállal fűződő Gyulai Pál, az oly sokféle tudományban jártas Brassai Sámuel, az önkényuralom áldatlan viszonyai között művelődési műhelyeket teremtő, 1859-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesületet is megszervező gróf Mikó Imre.

Ez alkalommal Kolozsvár termékeny szellemi évszázadainak egy kevésbé feltérképezett, viszonylag rövid korszakáról: a *XIX. század végének szellemi utkereséseiről* szeretnék szólni.¹ Természetesen jelzésszerű vázlatossággal. Megkíséreltem érzékeltetni azokat a próbálkozásokat, amelyek egyértelművé tették azt a szándékot, hogy egy, az egykori szerepéből veszített város (gazdag örökségből is merítve) a megváltozott körülmények közepette is megmaradjon Erdély szellemi fővárosának.

Kolozsvár modern nagyvárossá válásának, mondhatni újjászületésének az időszaka ez. A megújnodást azonban igen szívós szociális, politikai küzdelmek kísérik. Évtizedekig tartó sajtóviták tanúskodnak a polgárosodás immár halaszthatatlan követelményeiért folyó küzdelmekről. Ezt a folyamatot kívánják elősegíteni az egyre sűrűbben megjelenő összefoglaló munkák, könyvek is. Békésy Károly a város gazdaságát, Ürmössy Lajos iparát és kereskedelmét, Ferenczi Zoltán az akkor már százéves kolozsvári színjátszás múltját tárja olvasói elé. Jakab Elek három vaskos kötetben írja meg Kolozsvár történetét.²

A helyi lapoknak vissza-visszatérő témája a kezdeményező szellem, a nagyobb önállóság kivívásának szükségessége. A Kelet 1880. január 23-i vezércikkének címe: *Ébredjünk!* A felhívásként hangzó cikkben a többi között ezeket olvashatjuk: „Hozzátok fordulunk Kolozsvár szellemes férfiai, kiket az ég ésszel, a szorgalom tudománnyal áldott meg; hozzátok a nemes ősök sarjai, kiknek a vagyonnal örökségbe szállott a kötelezettség is szépet és nagyot tenni a hazáért: ébredjetek! Álljatok élére a világtársadalmat mozgató nagy eszméknek, sze-

¹ A korabeli Erdélyt és benne Kolozsvár szerepét vizsgáló Egyed Ákos joggal állapítja meg egyik, a XIX. századi Kolozsvár utolsó három évtizedének szentelt áttekintésében: „A XIX. századot s benne a dualizmus korát kevesebben kutatták; [...] Kolozsvár modernizációjának története mindmáig megíratlan.” *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1997. II. k. 76.

² Békésy Károly: *Kolozsvár közigazgatási múltja és jelene*. A tanulmányt először a Kolozsvár közölte: 1889. május 27–június 14.; Ürmössy Lajos: *Kolozsvár kereskedelme és ipara. Története*. Kolozsvár, 1898; Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története*. 1896. Uő: *A kolozsvári nyomdászat története*. Kolozsvár, 1896; Jakab Elek: *Kolozsvár története I–III. 1870–1888*.

rezzétek vissza Kolozsvárnak üdvös társadalmi befolyását az erdélyi részek fellett. Ne nézzétek összefont karokkal e szép ország nyomorát és pusztulását.”³

Évekig tartó viták után végre napirendre kerül a város korszerűsítése, utcáinak, tereinek (köztük a főtér) rendezése, a korszerű igényeket kielégítő középületek emelése, a víz- és telefonhálózat kiépítése, a közvilágítás bevezetése, a műemlékek ápolásának ügye. A Magyar Polgár cikkíróját lehangoló sorok írására készíti egyik sétája: „Bolyongásaim közben, Kolozsvár minden részlete között legfájóbb benyomást az Óvár tette rám. Még a temetőben is fölleltem a vigasznak egy-egy gondolatát a kegyeletben és megszabadulásban, a sírból fakadó virágban és a végtelenről álmódott sejtelmekben, de az Óvár összezsúfolta házai és keresztül-kasul futó utcái ismét felelevenítették azon szomorú meggyőződésemet, hogy nemzetünk túl feledékeny a hagyomány iránt s a szirt, melyre a múlt véste tényeit, gyorsan bemohosul. [...] Az álmodozó lélek harmóniája teljesen megbomlik az Óvár látásakor.”⁴

Elodázhatatlanná válik a félezer éves Szent Mihály-templom körül éktelenkedő bódék, lacikonyhák lebontása. Az 1880–1891 között Kolozsváron lapot szerkesztő (első novelláival ekkor jelentkező) Petelei István egyik legszenvedélyesebb résztvevője a városrendezés körül kialakuló sajtóvitáknak. A Kolozsvári Közlöny 1886. május 20-i számában ilyenképpen ad hangot felháborodásának: „Tiltakozunk a jó ízlés nevében, tiltakozunk Kolozsvár képének érdekében azon igazi merénylet ellen, melyet a templom körül emelendő épületekkel el akarnak követni.”⁵ Nem kímélőbb a hangja az Ellenzék ugyancsak jó tollú publicistájának, Bartha Miklósnak sem. Ugyanebben az évben *Nyílt szó a kolozsvári plébániatemplom környékének lebontása ügyében* címmel ad ki röpiratot, amelyben ilyenképpen fordul szembe a nemes szándékokat megbénítani próbáló kísérletekkel, a városképbe nem illő elképzelésekkel: „A városi bizottságot, az adakozókat, a hírlapkiadókat, a kormányt és a művelt és jó ízlésű emberek egész sokaságát kérem, ne engedjünk ezen ügyet elpavilonosodni. Tiltakozzunk ellene úton-útfélen, s azok, akiknek joguk van hozzá, tiltakozzanak illetékes helyen is. Mellettünk van az adakozók intenciója, tehát mellettünk van a törvény, mellettünk van a város szépítési érdeke, tehát mellettünk van a jó ízlés; mellettünk van a főtéri házsorok értéknövekedési reménye, tehát mellettünk van a méltányosság.”⁶

Hosszas és éles közügyi viták, sajtócsaták után a század elejére (Mátyás király szobrának 1902. évi leleplezésével) sikerül végre Európa egyik legszebb terévé tenni Kolozsvár központját. A történész Márki Sándor a Kolozsvári Tanácsregyesületben 1906-ban felolvasott, *Az iskolák városa* címmel megjelentetett

³ *Ébredjünk!* Kelet, 1880. jan. 23.

⁴ B. M.: *Kolozsvári képek*. Magyar Polgár, 1879. szept. 18.

⁵ n [Petelei István]: *A négy pavilon*. Kolozsvári Közlöny, 1886. május 20.

⁶ Bartha Miklós részletesen ismerteti a főtér rendbehozásához szükséges anyagi alap megteremtésének történetét, miként gyűlt össze az évtizedekkel korábban elkezdődött megajánlásokból a már akkor rendelkezésre álló 140 000 forint (pénzben, illetve értékpapírokban), amelyet külön társaság kezelt. Az ügyet később a városi törvényhatóság is támogatta. A Szent Mihály-templom történetéhez lásd még: Bíró József: *A Szent Mihály-templom története*. Pásztortűz, 1927. Grandpierre Edit: *A kolozsvári Szent Mihály-templom története és építészete 1349-től napjainkig*. Erdélyi Múzeum, 1936. 19–60.

előadásában ilyenképpen eleveníti fel ennek a régi városnak az újjászületését: „Most tíz esztendeje ez a mi városunk, Kolozsvár, mintha ostromállapotban lett volna. Kövezete fölszaggatva, utcái mély árkokkal barázdálva, téglarakásokkal, épületfákkal eltorlaszolva. Sárban jártunk, kóport nyeltünk. A város színvonalát emelték, mikor az utcákat leszállították. Csatornázás, vízvezetés, telefonhálózat, villamos világítás, macskafejű kövezet helyett aszfaltjáró útszabályozás, a díszes új épületeknek, jól berendezett kereskedéseknek egész sora teszi most már kellemesebbé, hasznosabbá a környezetet. Táblákkal jelölték meg történelmi épületeinket; hat század monumentális szobrászatának fejlődését mutatták be köztereinken, múzeumokat, gyűjteményeket nyitottak meg a látni, tanulni vágyók előtt; új palotát emeltek a színművészetnek; a társadalmi, irodalmi és tudományos társulatoknak egész sora rendez hasznos és tanulságos felolvasásokat; könyvtárainkban közel háromezer kötet áll a tanulni akarók számára...”⁷

Szellemi műhelyek. A fordulat a tudományos életben következett be: azzal, hogy a nagy múltú visszatekintő erdélyi egyetemalapítási törekvéseknek mintegy folytatásaként, 1872-ben Kolozsváron megalakul az ország második egyeteme.

A négy karral megszervezett Kolozsvári Tudományegyetem (1881-től Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem) Bölcsészet-, Nyelv- és Irodalomtudományi Karának tudós irodalomoktatói között van Imre Sándor, a magyar nyelv és irodalom első professzora. A magyar nyelv és irodalom történetét összefoglaló munkája négy kiadást is megér, válogatott tanulmányait a Kisfaludy Társaság jelenteti meg két kötetben. A régi magyar irodalom forrásértékű szövegeit feltáró Szabó Károly legtermékenyebb korszaka a kolozsvári. Szamosi János klasszika-filológus a Philológiai Társaság egyik alapítója, Felméri Lajos a külföldi neveléstudomány ismeretében kívánja előmozdítani a hazai nevelésügyet, Ferenczi Zoltán a többi között Petőfiről tart egyetemi előadásokat, Széchy Károly másfél évtizedig tanítja a magyar irodalmat. Utódja, Dézsi Lajos elsősorban a régi magyar költők műveinek gondozásával, illetve az irodalomtörténet-írás módszertanát kereső írásaival szerez elismerést.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1874-ben meginduló folyóiratának, az Erdélyi Múzeumnak a megjelenésével új lehetőségek nyílnak a tudományművelés számára, hisz az egyesület az egyetem rendelkezésére bocsátotta igen gazdag múzeumi gyűjteményét, könyvtárát, kéziratárát, levéltárát. S persze közlési lehetőséget kínált.⁸ Joggal írhatta a folyóirat első szerkesztője, Finály Henrik egyetemi tanár a beköszöntőben: „A kolozsvári tudományegyetem felállítására nagyon tetemesen szaporította a tudományos erőket.” Ugyanakkor jelezve azt is, hogy a folyóirat az Erdélyi Múzeum-Egyesület égisze alatt szeretné megvalósítani céljait: „Ám ha az Egylet e közlöny hasábjait az egyetemi tanároknak megnyitotta, azért mégis úgy kívánja tekinteni, mint az Erdélyi Múzeum-Egylet közlönyét, amelynek célja a hazai tudományosságot előmozdítani, a tudo-

⁷ Márki Sándor: *Az iskolák városa*. Kolozsvár, 1906. 5–6.

⁸ A folyóiratnak valójában megvolt az előzménye, hisz már az 1859-ben létrehozott Erdélyi Múzeum-Egylet (később Egyesület) alapszabályaiban szerepel egy időszaki kiadvány szükségessége. Ezért már ettől kezdve – Brassai Sámuel és Finály Henrik szerkesztésében – napvilágot láttak az egylet évkönyvei, füzetei. Tizenkilenc év alatt csaknem száz.

mánnal foglalkozóknak, tekintet nélkül különben állásukra, tért nyitni, és ennélfogva semmi oly munkától nem tagadni meg a felvételt, amely tudományos becsével érdeket emelni akar.”⁹

A szeptember és október kivételével havonta megjelenő *Erdélyi Múzeum* elsősorban Erdély múltjával, művelődési és irodalmi örökségével foglalkozik, de nem hiányzik a népköltészet, a nyelvészet, a filozófia sem. A munkatársak számának növekedésével nemcsak tematikailag lesz változatosabb a folyóirat, muzeális jellege is módosul.

Talán nem szükséges mondanom: a tudomány vidéki művelői közül is sokakat „megigézett” a nagyváros. Akárcsak a kor írói, művészei számára, a tudománnyal foglalkozóknak is jobb kibontakozási lehetőségeket kínált a főváros. Okkal állapítja meg az Erdélyi Híradó cikkírója 1894-ben: „...A vidéki élet iránt teljesen elhidegedett a közönség érdeklődése.” A nemzeti kultúra szerves fejlődését valló Imre Sándor már jóval korábban, még 1875-ben a „külföldi és hazai” józan és higgadt „összemérését” szorgalmazza. „A mi költőnk nemcsak magyar, hanem emberiségi húrokat is penget” – írja Arany Jánosról.

A kolozsvári egyetem két tanára, a több tudományágban is otthonos Brassai Sámuel és a szász származású Meltzl Hugó (a német tanszék professzora) új folyóirat indításával szeretne segíteni az izoláltságon. Az összehasonlító irodalomtudományban úttörőnek számító folyóiratuk, az 1877-ben Kolozsváron megjelentetett *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* (a harmadik évfolyamtól *Acta Comparationis Litterarum*) szerkesztői programjában a többi között ez olvasható: „Amint az egyes individuum az ő embertársát legkevésbé sem nélkülözheti, úgy az egyes népek sem élhetnek meg szakadatlan közlekedés nélkül a szellemi vagy irodalmi téren.” Ezért tekinti elsődleges feladatának a többnyelvű folyóirat a minél sűrűbb „érintkezési pontokról” gondoskodni, „nemzetközivé tenni” az egyes nemzeti irodalmakat. Hangsúlylal jegyzem meg: úgy, hogy az irodalom „nemzeti zamatja”, „lokális koloritja” ne vesszen el, hogy (a goethei értelemben) a nemzeti irodalmak kiemelkedő alkotásaikkal, sajátos ízeikkel válhassanak a világirodalom részévé. Ezért szentel külön rovatot a folyóirat a népköltészetnek, és ezért válik fontossá a befogadó irodalom szelleme, a művészi fordítás mércéjévé pedig a szabad átültetés, a később Kosztolányi által annyiszor megfogalmazott újratерemтés.

Célját (a magyar irodalom külföldi megismertetését, illetve a más nyelvű irodalmak magyar nyelvű megszólaltatását) a folyóirat változatos módon szeretné megvalósítani: eredetiben és fordításban közölt művekkel, tanulmányokkal, esszékkel, kisebb-nagyobb értelmezésekkel, rendszeres szemlékkel, beszámolókkal, adatközlésekkel. Igen gyakran Meltzl külföldi (főleg német és olasz) munkatársainak, ismerőseinek segítségével.

Meltzl az egyik leglelkesebb terjesztője Petőfi költészetének: németre fordítja és megjelenteti a világfájdalmas *Felhők* ciklust, felolvas belőlük Nietzsche-nek (aki néhányat meg is zenésít közülük), olaszországi útjain barátait Petőfi átültetésére ösztönzi, *Petőfiana* címmel külön rovatot szentel kedvelt költőjének, megjelenteti a *Reszket a bokor, mert...* több mint harminc fordítását,

⁹ Finály Henrik: *A szerkesztőség bemutatja magát az olvasóközönségnek*. Erdélyi Múzeum, 1874. 4–5.

az egyetemen előadássorozatot tart Petőfiről és világirodalmi rokonairól. Megkérdőjelezve (helyenként leegyszerűsítő egyoldalúsággal) Gyulai Pálnak a „népies poéta”-ról kialakított Petőfi-portróját, terjedelmes elemzést jelentet meg a Magyar Polgárban Petőfiről.¹⁰ Számára ez alkalommal is a „magasabb bölcselmi alap” a mérce; az, amiért a korai Petőfi-méltatások másik értékes darabját, Eötvös József értelmezését dicséri.

Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok megszűnésével (hosszú tervezgetés után) a kolozsvári Petőfi-kutatásnak új műhelye születik meg: Ferenczi Zoltán, Csernátóni Gyula és az irodalompartoló Korbuly József 1888 elején Petőfi-Múzeum címmel indítanak folyóiratot.

A nyolc évig megjelenő folyóirat elsősorban forrásértékű közleményeivel, sokrétű adatfeltárásával gazdagította a Petőfi-kutatást. Ferenczi Zoltán 1896-ban kiadott háromkötetes, pályadíjas életrajza gondolunk módszertani fogyatékoságai, helyenkénti pontatlanságai ellenére is máig megkerülhetetlen forrása a Petőfi-irodalomnak. És kézbe vehetjük a Ferenczi Zoltán és Endrődi Sándor 1908-ban megindított könyvsorozata, a Petőfi Könyvtár olyan értékes darabjait, mint Gyulai Pál már említett értekezése, a *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk* vagy Endrődi Sándor némiképp rendhagyó munkája, a *Petőfi napjai a magyar irodalomban*. A sorozatban láttak napvilágot a kolozsvári „Petőfi-iskola” köréhez tartozó (a ma már csak legfeljebb lexikonokban szereplő) Csernátóni Gyula vagy Barabás Ábel írásaiból készült összeállítások is.

Sajtótörténeti összefoglalások tanúsíthatják, milyen élénk műhelyei voltak az irodalomnak a század fordulóján rohamosan elszaporodó napilapok, újságok. Érthető, hiszen az írók számára rendszerint egy-egy lap biztosította a közlési lehetőséget, a megélhetést. Vidéken talán még inkább.

Az önkényuralom szigorú cenzori viszonyai közepette a kolozsvári *Hetilap* 1854. május 17-i számában irodalom és hírlap egymást serkentő szerepéről ilyenképpen ír: „A hírlapok egyik jelentékeny ága az irodalomnak. Ezek a nemzettestnek úgyszólván a feje és szíve: itt készül az önfenntartásra kellő vér és velő.” A lapok számának ugrásszerű növekedésével ez a kapcsolat még nyilvánvalóbbá válik. A vidéki lapokban is állandósul az irodalmi, művelődési rovat, és nem ritkák az irodalmi mellékletek sem. Gondoljunk az 1867-ben induló, K. Papp Miklós alapította Magyar Polgárra (folytatása a Kolozsvári Közlöny), Bartha Miklós kivételesen hosszú életű Ellenzékére (1880–1944), Petelei István lapjára, a Kolozsvárra (1880–1897). A rövid ideig Kolozsváron lapvállalkozásba kezdő Bródy Sándor Kolozsvári Képes Újság (1889–1890), Korbuly József Élet és irodalom (1884–1885) címmel indít irodalmi, kulturális lapot.

Petelei István több száz „Erdély bajai”-ra gyógyírt kereső, művészi igénnyel megírt publicisztikai írását (köztük számos irodalmi, színházi és zenekritikáját, szociográfiai beszámolóját) őrzik az egykori kolozsvári újságok, a Kelet, a Kolozsvári Közlöny, a Kolozsvár. És akárcsak novelláinak világa, publicisztikájának erdélyisége sem jár szellemi bezárkózással. Témáit, a „helyi ügyeket” egyetemes emberi értékek, érzelmek, egy „magasabb nézőpont” (az ő szavai) részévé tudja avatni. Vallja: „...Vágy, reménység, csalás, küzdelem, bűn és jóság nincsenek külön vidékenként elrendezve.” Elképzelése: „világképessé” tenni

¹⁰ Dr. Gyulai Pál mint a Petőfi-irodalom megalapítója. Magyar Polgár, 1876. jan. 26–ápr. 6.

azt, ami „közvetlen a miénk”. Újra és újra sürgeti az irodalom és művelődés kereteinek megteremtését, egy olyan „széptani érdekeket” szolgáló társaság létrehozását, amelyben a „poéta-véna” megfoghat. A *Kolozsvár* 1888. február 25-i számában ilyenképpen:

„Minél több helyt gyúlnak ki a tüzek az oltáron, annál nagyobb lesz a világosság. Állítsunk mi is irodalmi társaságot. Válasszuk be oda a legérdemesebbjeinket. Tartsunk felolvasásokat. Menjünk évről évre más városba egy-egy ünnepély megtartásáért.

Ébresszük az érdeklődést az irodalmi termékek iránt. Neveljük a közönséget. Cégünk tekintélyével szerezzünk hitelt a kezdő embereknek, kikben tehetséget látunk. Gyűjtsük össze a népi költészet termékeit s adjuk ki.”¹¹

Ő az, aki (Bartha Miklóssal) megszervezi 1888 elején az Erdélyi Irodalmi Társaságot.

Hogy a társaságnak milyen mértékben sikerült megvalósítani elképzeléseit ezekben az években, s hogy mennyire tudott időszerű maradni az elkövetkező évtizedekben, az első világháborút követően megváltozott körülmények közepette, azt érdemes lenne külön (korszakonkénti szerepét szem előtt tartva) számba venni. Mint ahogy az Erdélyi Irodalmi Társaság elődjének tekinthető, 1885-ben ugyancsak Kolozsváron megalakult Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) széles körű működése, jobb megismerése is megérné a fáradságot. És nem lenne tanulság nélküli az egykori kolozsvári szerkesztőségekben szárnyat bontó írók – a novellista Thury Zoltán, az íróként is figyelmet érdemlő, az irodalmat nemzedékek sorával megkedveltető Kovács Dezső vagy az inkább népművészeti, képzőművészeti szakíróként becsült Malonyai Dezső – jórészt a korabeli kolozsvári lapokban, alkalmi kiadványokban eltemetett írásait is felfedezni.

Mindez nemcsak irodalmunk, művelődésünk egyik útkereső korszakának árnyaltabb megítélésében segíthet. A magyar kultúrát (változásaiban is) éltető nemzeti önismeret sem képzelhető el az egyetemes értékeket gazdagító „tájiság” nélkül.

¹¹ n [Petelei István]: *Irodalmi Társaság...* Kolozsvár, 1888. február 25.

Jobbat csinálni

Kolozsvári találkozás Kós Károllyal

Az akkor kilencvenéves Kós Károly építész, grafikus, író és költő kolozsvári otthonában rögzítette magnetofonszalagra beszélgetésüket 1973 tavaszán Csete György építész, felesége, Csete Ildikó textiltervező művész társaságában. A mester korábban kiállt a Csete által vezetett Pécsi Csoport mellett, mely ellen heves támadásokat intézett az organikus építészetben fenyegető veszélyt látó kádári–aczéli kultúrpolitika a paksi tulipános házak miatt. (Az anyaországban Nagy László költő kelt a védelmükre.) Csete György a hangfelvételt a kolozsvári mester teljes építészeti életművét feldolgozó, Kós Károly nyomában című filmes produkció rendelkezésére bocsátotta.

Isten hozott benneteket! Kerüljetek beljebb! Gyertek ide bé! Én ide ülök, ez az én helyem. Vegyetek ott székeket, itt is lehet ülni, ott is, ahogy lehet. De, megállja csak, ha nincs elég szék, hozzatok a másik szobából! Megszaporodtatok. Hát, mi jó szél hozott errefelé? (...) Hogy vagytok a paksi ügy után? Aki szakember, pláne, és ilyenbe belészól, annak bizonyítani kell, annak bizonyítani kellene. Tessék, aki kritizál, az csináljon jobbat! Tessék, megvan a lehetősége: csinálja! Itt bizonyítani kell, nem beszélni! Könnyű valamire azt mondani, hogy rosszul csináltátok: ez így csak rontás, nem javítás. Igen, de hát hol van a javítás? Lássuk a javítást! Itt egy felelet lehet: jobbat csinálni, közelebb jutni a megoldáshoz! Hisz' ez még nem megoldás. Természetes, hogy azt nem lehet rögtön adni. Ahhoz idő kell és sok verekedés, sok mindennel és sok mindenkivel. Mindig így volt, s mindig így lesz. De most különösen nagyon nehéz. Mondom, nagyon csodálkoztam. De azért nem szabad egyáltalán kétségbeesni. Világért sem, szó sincs róla, csak tovább menni azon az úton, csak tovább. A fiatalság nem szabad engedjen a maga júságából! (...) S hát mi a barokkot is másképp csináltuk, mint a spanyolok vagy németek. Egészen másképp. Az angol be sem engedte a barokkot, rögtön átment az empire-ba, mert nem kellett neki a barokk túlzás. Az ellenreformációnak volt szüksége a barokkra, és tényleg, hát ez építette. De azért a világ is felkapta: azok, akik akkor monumentálisan építkeztek. A nép aztán csinált egy népi barokkot belőle, amilyen a gelencei templom bejárása, amelyik olyan kedves és olyan szép, de olyan messzi van attól a barokktól! És ugyanott, a Székelyföldön rengeteg barokkos ház van, de olyan szép kis magyar kúriák, hogy az gyönyörűség. Látszik, hogy a nép egy vonalat átvesz, de az egésznek semmi köze ahhoz, amit Nyugaton csinálnak. Ez így van. Természetes. Mert belülről kell jöjjön, a hitből és a meggyőződésből kell jöjjön! Másképpen hiába. (...) Tehát kell legyen valami a nemzetekben, ami a saját stílust adja. Bartókék a bizonyíték. A nép valahogy másképp látja itt, mint ahogy látja a másik, és másképp csinálja azt meg. Kell legyen! Ahogy Illyés Gyula mondja: lehetetlenség másképp, mert csak úgy becsülnek meg bennünket, ha mi is tudunk adni valamit ahhoz a nagy kultúrához. Ha mi ugyanazt csak egyszerűen lemásoljuk, akármilyen jól másoljuk – másolat lesz az. De ha tu-

dunk eredetét adni, azt megbecsülik. És ez így van minden művészetben – kezdve a zeneművészetben, a képzőművészetben, végezve az építészetben. És ma ez nálunk nincs meg, valami nagy zavarodás van. Ha a világot valami érdekelheti, az érdekli, ami itt magyar. És nem az, ami nemzetközi, amit mások sokkal jobban tudnak nálunk. Akiktől mi is tanulunk. Mindig mást becsülünk, magunkat nem becsüljük. Elveszítjük az önbecsülésünket, az öntudatunkat. Hát becsüljük meg végre azt, ami a miénk! Van saját kultúránk és vannak hagyományaink, de azokat ismerni és becsülni kell! Legalább annyira, mint a nyugati tudást. Azt meg kell tanulni, felhasználni – nem leutánozni –, de aztán csinálni a magunkét! És miért törekednek erre a finnek ma is, a mexikóiak, a brazilaiak? És miért a japánok? Pedig elég hatalmas nép, nagyszámú, nem félhet attól, hogy eltüntetik a föld színéről. Hát még egy ilyen kis nép, mint a magyar, nekünk nem kell törekednünk? (...) Ma onnét tanulunk, ahonnét talán a legrosszabb: Amerikától. Tanulunk? De nem is tanulunk, hanem másolunk. És itt a baj! Másolunk. Hogy jól másolunk vagy rosszul? Egy jó másolat nem ér annyit, mint egy közepes vagy kevésbé jó eredeti. Az eredeti pedig nem lehet más, mint a miénk, az, ami a mi szellemünkben gyökerezik. Nem lehet másképp. Minden művészet és minden művész elkötelezettje a maga népének és hazájának, szülőföldjének. Amelyik nem az – nem művész! Nekem ez a véleményem. (...) Hát a célt ki kell tűzni. Ha valaki megközelíti – az is valami! Ha elkezdi azt az utat – az is valami! Az embernek szerénynek kell lennie. De ki kell tűzni a végső célt. Amit lehet, hogy sose ér meg, mint ahogy én sem értem meg a magam életében a magam végső célját, de azért nem bántam meg semmit. (...) Egyetlenegyszer találkoztam Adyval. Egyetlenegyszer. Mégpedig azt most már nem tudnám megmondani pontosan, hogy a New York kávéházban vagy pedig abban a kis kocsmában; nem tudom, minek hívták azt, amelyik ott az Opera háta megett volt. Az egy ilyen találkozóhely volt. Egyszer valamilyik író barátom azt mondja: most összejövetel van, gyere, menjünk el oda, hát ha ott lesz Ady is, hogy bemutathassalak. Mert voltak napok, amikor úgy inkább összejöttek. Nos, akkor, egyetlenegyszer. Ennyi volt az egész. Más szóval a személyes, a közvetlen találkozás. Ennyi. Semmi más. (...) Én nagyon tarka világban éltem. Építész voltam, s közben az írókkal barátkoztam inkább. Ady nem abba a kávéházba járt, amelyikbe én: a Barossba, Márkus László asztalához. Pedig nagyon sokan jártak oda érdekes emberek, Kosztolányiéék, Karinthyék és mások. Színészek, festők... A nevek nehezen jutnak az eszembe, de az arcokat látom magam előtt. Ott ismerkedtem meg Móricz Zsigával. Vagy kétszer bedugta az orrát oda, és akkor megismerkedtem vele. Aztán nagyon összebarátkoztunk. S ott ismerkedtem meg azzal a bolond festővel. Nagy festő volt. Wigand Ede is például egy értékes ember volt, róla is meg kellene emlékezni. Én csodálkozom, hogy sokakról kijönnek életrajzok és monográfiák, és Wigand Edéről nem jön ki semmi. Ezen igazán nagyon csodálkozom. Mert ő egy nagyon tehetséges, és hasznosan tehetséges ember volt. Annak a bizonyos szecessziónak nagy embere, iparművészeti vonatkozásban különösen. Nem annyira mint építész, hanem inkább mint belső rendező. Abban nagyon sok szépet alkotott és nagyon nagy hatással volt, s ugyanakkor sok jó asztalost is nevelt ő akkoriban. Ha a monográfiákban megjelenem én és Medgyaszai is, ott kellene megjelenjen Wigand Ede is. (...) Legjobban Györgyi Dénest és Zrumeczky Dezsőt szerettem. És volt egy barátom, Kozma Lajos, aki elsőrendű grafikusnak számított már akkoriban. Ő volt az újdonság

íránt legfogékonyabb akkori ismerőseim közül. Kijárt Kalotaszegre is, de lassanként átállt Gropiusékhoz. Gropiust sohasem szerettem, fiatal koromban sem. Nagy művésznek Le Corbusier-t tartottam. Ő észrevette, meglátta a helyi színeket, konstrukciókat: akárhol épített, a hely szellemében gondolkodott. Gropiusékból hiányzott ez a szemlélet. Ők megmámorosodtak attól, hogy vasbetonból mindent meg lehet csinálni. Az igazi építész pedig Amerikában Wright volt. Azt rendkívül sokra tartottam mindig. (...) A falunak vége, és a város, az új város ügye sem oldódott meg. Mert az, ami most történik a várossal, a lakóházzal, az nem megoldás. Sivár egyformaság. Valami borzalom! Nem, otthont nem adnak. (...) Mert az ember nem azért él, hogy géppé váljék. Nem lehet egészen elidegeníteni az embert az élettől. A technika lassan már rideg futássá változtatja az emberi életet. (...) Hát Istenem, baj van mindenütt. Most jönnek rá, hogy mennyire megrontottak mindent. Megmérgezték a földet. Megmérgezték a vizeket. Megmérgezték a levegőt. Megmérgezték mindent. A haladás jegyében. És a tudás, a tudomány égisze alatt. Csakhogy vannak dolgok a tudományon felül és kívül, amit nem lehet tudománnyal pótolni. Természet és technika: sajnos most széjjel vannak választva. A kettő együvé tartozik. Kell, hogy találkozzék! (...) Természetes volt, hogy a mai társadalmi átalakulásban, ami vele együtt járt, a technikai fejlődés előrefutott, úgy, hogy a kultúra elmaradt. S az addigi egyensúly felborult. Annak az egyensúlynak helyre kell állnia! Mert addig nem lesz igazi emberi élet, igaz emberi élet. (...) Pálinkát? Jobb most ebben a hidegben egy kis pálinka. Nem bolti, saját főzés. Egészségetekre kívánom, és örvendek, hogy bejöttetek. Örvendek, hogy nem feledkeztetek meg Erdélyről. Mert Erdélyről nem szabad megfeledkezni! Magyarországra nem nagyon vándorolnak ki innen magyarok. Megy ki egy-kettő, de van, amelyik vissza is jött. Visszahívta a szülőföld, visszahozta a gyermekeit ide... (...) Erdélyben van sok anyagom: olyan is, hogy azt én nem vállalom. Apró kis épületek ezek, amiket két krajcárért vagy anélkül is csináltam, egyháznak s másoknak. Kiadtam a tervet, s abból lett valami. Falusi emberek megcsinálták. Én adtam mindent hozzá, de a végrehajtást nem mindig vállaltam. Én is szegény ember voltam, meg vagyok, hát nem mindhez szállhattam ki a magam költségére. Kiadtam a tervet, de beleszóltak a papok, beleszóltak a tanítók, beleszóltak az emberek is, és leginkább az, aki építette. Aki talán nem is tudta olvasni a tervet, így hát azt csinált, amit akart. Így is nagyon sokszor sikerült a ház, s aránylag elég jól. De nem az enyém! Aztán volt olyan is, aki beszámolt, s küldte a fotográfiákat: megkövetelte, hogy azt úgy s úgy csinálják meg, ahogyan kell! De ilyen nagyon kevés volt, nagyon kevés. Sok olyan épület van, amit nekem tulajdonítanak, és tényleg hasonlít is. Van olyan is. Mind írnak nekem – igazoljam, hogy én terveztem. Nem, nem én terveztem. (...) Az Állatkert, az egy nagy szerencsém volt, kedves munkám volt. Ott azt csinálhatott az ember, amit akart, csak olcsó legyen. Ez volt kikötve. Olcsó kellett legyen, mert azelőtt a régi állatkertre nagyon ráfizettünk. És olcsó is lett az Állatkert. Nem volt drága. Ott drága a Növényház, s más, ami megfelelő szakemberek kezéből került ki, de nem a miénk. De ott olyan mesterembereket kaptunk, nagyon jó ácsokat, kitűnő ácsokat és kőműveseket, akik szenvedélyesen csinálták az épületeket, és úgy, ahogy akartuk. Szerettek dolgozni, de érdekelte is őket a munka, határozottan. És az mindig nagy dolog, amikor a munkás együtt dolgozik a tervezővel. Az nagy dolog! (...) S én úgy voltam Szentgyörgyön is, a múzeumnál. Ott mindent helybeliek csináltak, és nagyon

lelkesen és nagyon becsületesen. Közben volt egy nagy földrengés is, amikor néhány ház összeomlott. De ez meg se nyikkant. Komolyan mondom, borzasztó boldog voltam, hogy a múzeumnak nincsen semmi baja. Nem lopták el a fundamentumot, lementek egész addig, ameddig szükséges volt. Minden mesterember olyan szépen dolgozott és nagyon tisztességesen. Nem lehetett panaszom. (...) És aztán megvolt az a szerencsém is, hogy amikor tizennyolcban Románia bevonult, az akkori király Ferdinánd volt. Az öreg Hohenzollern Ferdinánd egy iszákos, de nagyon művelt ember volt, és akkor ott Székelyföldet végigutazta. Szentgyörgyön megállott a múzeumnál, és azt mondja, hogy ez miféle épület? Mondják, hogy múzeum. Na, akkor én bemegyek, megnézem. Akkor telepítették. Ő meg kiadta rendeletbe, hogy azt a múzeumot pedig látogatni kell. Ott van az aláírása a múzeum emlékkönyvében. (...) Ami kár esett, az inkább a mostani háborúban, negyvennégyben történt. Akkor a legsúlyosabb, legértékesebb dolgokat, egyvagonnyi kéziratot és egyebet bombatámadás ért valamelyik magyarországi állomáson. És az a vagon felrobbant. Az épületből kórházat csináltak és egyebet, de nem pusztítottak, inkább csak rendetlenkedtek, már ahogy egy megszálló katonaság csinálja. (...) De Sztánán mindenemet elpusztították. És éppen az értékesebb, a nekem kedves dolgaimat, a rendben tartott rajzaimat, amit csak negyvennégy előtt csináltam. De nem a katonák! Sztána katonaságot nem is látott. Bár inkább lettek volna, talán másképp lesz! Kiraboltak mindent. Az ajtókat, ablakokat, bútorokat elvitték, a padlót felszedték, úgyhogy ami most megvan még belőle, azt a gyermekeim hozták rendbe. A négy gyermekem. Mert most azok a gazdák ott. (...) Még élnek azok az emberek, akik itt dolgoznak. Úgy, mint Szabó Attila nyelvész, Jakó Zsigmond, a historikus és a többiek. De ők már gyakorlatilag nyugalmazott emberek; kidőlnék maholnap, s utánunk nincs senki. Etnográfus se. (...) Annyi levelet kapok, s nem tudok rájuk válaszolni. Nekilátok, tíz-tizenöt sort leírok, s akkor már kezd remegni a szemem. Nem látom, mit írok. Két nap alatt készül egy levél. Hiába, a szemem már nem bírja, és az ülést, a görnyedést sem bírom sokáig. Fáradt vagyok, ezért kell két nap nekem, amíg egy tisztességesebb levelet megírok. Van aztán, amit röviden, egy délelőtt. Szerencsére nem mindegyikre kell válaszolnom. De így is mind több levél van, több restanciám, hátramaradásom van annál, mint amit le tudok bonyolítani. És kell válaszoljak, mert vannak válaszolatlan levelek, amik vádolnak az asztalomon. Nem dolgozom, csak leveleket, ezt-azt írok, egy-egy felvilágosítást adok. És hát muszáj, mert mégis az embernek sok ismerőse, sok régi jó embere van, és azok üdvözlik az embert, és megírják a maguk bajait, a maguk dolgait. Ezt kell respektálni! Örvend az ember, hogyha még van valaki a régiek közül. Habár most nagyon megfogytunk. Az utóbbi két év alatt rengeteg nem magam korabeli, hanem nálam fiatalabb jó ember ment el. Úgyhogy most megapadt az írni való. Hát hozzáapad a szemem is. (...) Rakosgatom a dolgaimat, hogy rendben legyen a szénám, ha a Nagy Ítéző széke elé kerülök. Nincs panasz, nincs is általában panaszom. Mert az Úristennel nincs panaszom. Ott nem lehet okoskodni. (...) Hát, hiába, az idő eljár. Cserebogár, sárga cserebogár... (...) S ne hagyjátok magatokat, nehogy elijesszenek titeket! Aztán, ha erre jártok, föl kell néznetek ide mindig, ide egy pár szóra, jólesik az embernek. Áldjon meg az Isten benneteket!

Csontos János
(rövidített, szerkesztett változat)

Gerinces emberek védelme

Két beszélgetés Lászlóffy Aladárral

„Hol vannak a juhaim?”

– *Egyesek azt mondják: van, mások azt állítják: nincs. Lászlóffy Aladárnak mi a véleménye: létezik-e „erdélyi magyar irodalom”?*

– Ez lerágott kérdés, amit szezononként vagy legalábbis uborkaszazononként fel szoktak újítani – a kultúra összes nagy kérdésével együtt persze. Az összes régióhoz vagy helyhez köthető kérdéssel együtt. Azzal felelek rá, hogy Gordiuszban botrányos volt az, amit „Nagy Sanyika” csinált a dolgok megoldása körül. Valahol a botrány íze van mindenben, ami vagy nosztalgikusan, vagy a kedv elrontása kedvéért újra szeretné regionalizálni, újra át szeretné rendezni ezt a már összeállt vagy összerakódni látszó puzzle-játékot, ami a magyar kultúra egységét, a magyar irodalom egységét, a magyar nem tudom, micsoda egységét illeti. Ezt újra szét szeretné szedni, újra szét szeretné dobálni, és igen, újra szeretné játszani vele az egykori játékot, éppen azért, hogy összerakja.

Természetesen van erdélyi magyar irodalom, ugyanis van Vas megyei irodalom, és ugyanígy van Csepel-szigeti irodalom is. És biztos van szentendrei irodalom is. Egyébként nem tudok arról, hogy ez egymást valamennyire is determinálná, vagy elkülönítené egyiket a másiktól. Már csak azért sem beszélhetünk ilyesmiről, mert: átmehettek-e a gepidák a longobárdokhoz? Átmehettek-e az erdélyiek, és hányszor, segítségül vagy menedékül odaátra? Ezért nincs értelme ilyen kategóriákban gondolkodni. Avagy hova is sorolnánk Kuncz Aladárt?

– *Ali bácsi milyen érzéssel fogadja, amikor Magyarországon mondják, hogy Lászlóffy Aladár erdélyi magyar író, illetve milyen érzés az, hogy itt kell erdélyi magyar íróként helytállnia?*

– Érdekes és bonyolult dolog. Az ilyesmire az ember akkor válaszol becsületesen, ha ezt a kérdést egy fél élettől előbb kapja, vagy olyan jelentéssel helyzetben, amikor érdemben át is gondolhatja. Erre kapásból pont annyira nem szabad válaszolni, mint egy pingpongbajnoknak vasárnap délután a Szamos partján egy alkalmi partnerrel rettenetes meccset játszani. Erre én alkalmilag nem vagyok kapható.

– *Feltételezzük, hogy mégiscsak létezik erdélyi magyar irodalom. Ha van ilyen, akkor jelenlegi állapotában „jól működik”-e, avagy lehetne más?*

– Ez a „ha...” kérdésköre. Az erdélyi magyar irodalom, ha van ilyen, akkor pont olyan, amilyen. De sohasem voltunk gyengébbek, mint a nagy egész. Ha nekifogsz kiszámolni és leosztod etnikai alapon a tizenhárom aradi vértanút, akkor kiderül, hogy, hűha, itt rettenetesen jól vannak képviselve még az örmények is, mert a tizenháromból kettő örmény. Ugyanilyen alapon, ha a XVI. századot veszed, vagy a XXII. századot, hogy most már látatlanban beszéljünk, valószínű, hogy ugyanannyi tehetséggel alaposan felszerelve, tehetséggel ellátva leszünk jelen a seregszemlén. Ha valakinek volt kételye a meccs beláthatatlan vége előtt, hogy mi lesz itt a magyar kultúra sorsa '87-'88-'89-ben,

amikor megint „nincsen rózsza tövis nélkül”-t kellett játszani, az nyugodtan észreveheti, hogy ebben a pillanatban Orbánokkal, Jánosokkal és Dénesekkel talán még jobban fel vagyunk szerelkezve, mint az összmagyar kultúra. De más régiókhoz képest jobban állunk, és Budapesten kívül senki nem jöhet velünk egy rendes meccset lejátszani.

– Erre vonatkozik a kérdés második fele. Váradon hallottam Sántha Attilának azt az elméletét, miszerint a kilencvenes években a magyar irodalom súlypontja áttevődött Erdélybe. Egészséges-e az ilyen eltolódás, vagy már-már különös kulturális perverzión?

– A székelly erre mondaná azt, hogy „Dai cu presupusul!”. Azért nem fontos az ilyesmi, mert az irodalom és a kultúra nem lóverseny. Ilyen szempontból ezt nincs miért megállapítani, és főleg nem illendő magáról állapítania meg az embernek. Ha ezt a magyarországiak állapítják meg rólunk, azt mondjuk, hogy kedvesek, udvariasak, kedveznek nekünk vagy hízelegnek. De ha mi kezdjük ezt kikiáltani, akkor már bűdös. Magunkról ezt ne mondjuk ki! Ha valaki olvas, márpedig az írónak időnként kell... kellene olvasnia is, akkor a folyóiratok természetében, hiszen végül is ott jelenik meg az irodalom, most már egyre kevésbé jellemzi a könyvkiadás az irodalom kirakatát, az irodalom homlokzatát, a reklámdalt, ebből a szempontból nézve a dolgokat valóban van egy látszólagos túlsúly. Az is lehet, hogy most már van egy látszólagos komolyanvétel is, mert annyira ott vagyunk minden magyarországi folyóirat, minden jelentős lapszám anyagában, arányosan, vagy, ha kell, aránytalanul, hogy valóban ezt az erőnlétünket nem mások ellenére, nem a többi ellenére, hanem magunk mellett érvélvén, ezt az erőnlétünket bizonyítani tudjuk.

– Ezt olyan formában is bizonyítjuk, hogy kialakítjuk a saját szervezeteinket, díjakat alapítunk, erdélyi írótáborokat szervezünk stb. Helyes volt-e létrehozni az E-MIL-t?

– A saját szervezeteink, ha azok szervezetek és szervezeti súlyuk van, komolyak. Ez jelenti a civil társadalmi szféra erősödését is. Amikor viszont gittrágóegyletek és kékgomb-társulatok születnek, akkor az egész nem egyből kedves, bár jogos játéknál. Az E-MIL-nek nincs saját gazdálkodása, az E-MIL nem a saját lábán áll, hanem abból áll, amit neki juttatnak. Tehát egy-két szárnyat, combot nyújt a kicsinyeknek a nagypapa. A Magyar Írószövetség, még így is, hogy „hagyományosan” alakult ki, állandó támadásnak van kitéve. Egyesek szerint úgyis csak az elmúlt átkosnak, a szovjet gondolkodásnak, a szocialista túlzásoknak a képződménye, el kell sorvasztani, fel kell számolni!... Csak tudnám, mit lehet helyette kitalálni, mert írószövetségek ott is vannak, ahol nem dült a szovjet kultúra ötven-hatvan vagy nyolcvan évig. Ám ha az E-MIL attól komoly, mert erkölcsileg komoly szervezet, és mert olyan tagságot egyesít és működtet, amely különben is ízig-vérig író, akkor nincs vele semmi baj. Épp olyan értelemben vett szervezetnek kellene lennie, amelynek saját, önálló költségvetése és széchenyiskedő gesztusokra alkalmas háttere van. Ember kell ide, aki azt mondja: Én most alapítok egy akadémiát! Felajánlom egyévi jövedelmem!

Nemrég, egy jó évtizede talán, azt hiszem, Kántor Lajos is ott volt, beszélgettünk Keszthelyen az éppen akkor hazalátogató Festetics úrral, és többek közt Erdély és a XVIII. század fordulójának közös magyar ügyeiről is szó esett. Akkor mondtam, hogy szívesen felajánlanám egyévi jövedelmemet, csakhogy

az még a galambetető-szükségletre, a mag árára sem volna elég. Ahhoz, hogy az ember ilyen gesztusokat tegyen, kell egy Festetics mögé egy Keszthely, egy Széchenyi mögé egy fél Dunántúl, és egyáltalán, a személyiség mögé egy akkora erkölcsi valami, ami legalább anyagiakban is kifejeződik. De ebben a pillanatban a kor szinte-szinte olyan, hogy nem engedi magából kibukkanni vagy felkiáltani, felszólamlani, kiordítani azokat az egyéniségeket, akiknek anyagi-erkölcsi értelemben OLYAN háttere van.

Az Erdélyben kitűnő eredménnyel dolgozó, a szolgálatukat dicséretesen végző írók egyesületének az összehozása jó ötlet, ez az egység kitűnő gittadag, oda kell csapni arra a korongra és meg kell csinálni belőle a gyönyörű görög vázát, amelyről Keats bátyánk is énekelt annak idején! Egyébként nem szabad egyenlőségjelet tenni, ez megint egy dicsekvő gesztus, és nem ránk tartozik. Hadd értékeljenek minket mások, ha ilyenek vagyunk! Ha meg nem, akkor mi hiába kotkodácsolunk.

– Biztos, hogy a mecenatúra hiánya nálunk arra vezethető vissza, hogy csontszegények vagyunk? Avagy lélekben volnánk szegények? Hiszen vannak gazdagjaink, de ők nem igazán vállalják fel azt a kultúrátámogatást, amire az erdélyi magyar társadalomnak szüksége volna.

– Ez súlyos gyanúsítás... nagyon súlyos gyanúsítás az, amit megfogalmaztál. Egy olyan gyanúsítás, amellyel én magam is egyetértek, tehát már ketten vagyunk, akiket be fognak perelni. Egyelőre azonban bizonyítékokat ehhez sokkal nehezebb lenne találni, mint kihízelegni, kikaparni belőlük egy nagyobb összeget egy újabb akadémia alapítására. Szóval: repül a nehéz gyanúsítás, ki tudja, hol áll meg?

– A másik oldal viszont az, hogy van néhány mecénásunk, ők támogatnak is bizonyos ügyeket, csak mintha nem igazán a legfontosabb, nem a legégetőbb dolgokat vállalnák fel.

– Egyesekben megvan az isteni szikra. Van, aki ügyesen evickél. A többiek rosszul evickélnek. Az élelmes író megvesz egy gyárat. Ez olyan, mintha most felhívnál engem: „Ali bácsi, Szabó Géza sinológus vagyok, egyébként épp létesítettem egy kuplerájt Pekingben!”

Engem az is kellőképpen lesújtott, amikor hallottam, hogy a híres kétmilliárd forinttal ki gazdálkodik. Nem a saját önkénye szerint persze, de kire bízta? Sántha Attilára. Egy évig, ő tudja, hogyan, nem nekem kellett elszámoljon, csinált, amit csinált, aztán lett belőle, ami lett, és most már semmi nincs, és ő mást csinál. Ezeket a dolgokat pontosan úgy nem értem, mint ahogy tökéletesen értem, hogy a szú, ha belemegy a fába, vagy ha a moly belemegy a nagyanyám bundájába, akkor azt úgy csinálja, mint Kazinczy. Vagy legalább, mint egy Karinthy. Két különböző zseni: az egyikben volt isteni szikra, a másikban... szóval Kazinczyban igazán nem volt isteni szikra, Karinthyban viszont egész vilámlásokat láttunk. Ők legalább következetesek voltak.

Jómagam a nem következetes hozzáállást nem szeretem. Akkor sem, ha női szeszély, a szónak a legszorosabb nemi értelmében vagy nemi viselkedésforma értelmében, akkor sem, ha hisztériás férfiak vesznek körül. Márpedig most egy hisztériás világban élünk. Semmi sem ingerel jobban ennél. Régebben egy kézfogás, egy mosoly, egy szó, egy fogadalom, egy rendelés házassági ígéretnek számított, például az angolszász világban, amit aztán be is

hajtottak, be is tartottak. Volt egy megrendelés, s arra tonnák utaztak, elindult a hajó, vagyonok gyűltek vagy foszlottak szét ezer kilométereken, tízezer kilométereken. Ma egy hatályos törvény, egy aláírt szerződés nem egyoldalúan, hanem negyedoldalúan is felbontható. A linkség divatját éljük, mindig is linkség volt, s habár valószínűnek tartom, hogy a mezopotámiai kekszírásos kő-táblakultúra korában sem tartottak be minden egyes szerződést, azért ami ma történik, az több mint nevetséges.

– *Nálunk miért történnek úgy dolgok, ahogy történnek? Az előbb érintette Ali bácsi azt a kérdést, hogy az erdélyi magyar írók számbéli arányban milyen reprezentációban vannak jelen a magyarországi kiadványokban...*

– Ki-ki a maga dicsőségét vagy a maga minőségét reklámozza csak. Senki sem úgy jelenik meg sem az itthoni lapban, sem a Tiszatájban vagy a Kortársban, hogy ő most az erdélyi magyar irodalom nevében ezen a szombat esti bajnokságon ugrik egy rekordot.

– *Nyilvánvaló, csak a sok kicsi egyéni teljesítmény összegyűlik, és ezt összességében látja mindenki. A kérdés ezúttal a kritika térfelét érintené. Leszámítva a pénztényezőt: miért magyarországi lapokban közli az erdélyi kritikus az erdélyi kötetekről a mondanivalóját?*

– Ne pazaroljuk a hangszalagot és az energiát tovább! Van egy vicc: A juhász azt kérdi a visszhangzó éjszakában: „Hol vannak a juhaim?” A visszhang megvonja a vállát. Ezt ugye az olvasó nem látja, de amit mondasz, az így van, és én megvonom a vállamat. Hogy tudnék én erre felelni? Tényleg: miért? Amellett, hogy a kritika eleve kritikán aluli... Vetted észre?

– *Nálunk? Vagy odaát is?*

– Ott is. De visszatérve az előző gondolathoz: Marosi vigyázott, hogy elvileg „minden könyvről írjunk öt sort”. A Korunkban harminc éve látható Téka vagy milyen rovatcímek alatt mindig volt valami a regisztráló, a tudomásul vevő öt sorból. Ma már semmi különös nincs a hiányban, tudnék olyan lapokat említeni, ahol szinte tilos kritikát írni. Nem kell itt írni! Se filmről, se színházról, semmiről! Alkalmilag, ha valaki olyan jellegűt, értékel(end)őt tud mondani, az igen, az megjelenik. Csakhogy az nem kritika, nem kritikai gyakorlat. Ha valami tönkrement nálunk, akkor az nem a nagymama budifedele, nem a múlt századi, molyette túllruha, hanem a kritika. Itt már nincs ilyesmi, a kritika kimúlt. Nincs regisztráló, ujjongó vagy hurráoptimizmustól sugárzó kritika, és dicsekvő vagy levágó kritika sincs. Abszolúte jelképesen: Szőcs István mondja, hogy a nagy színész mögött olyan volt a színpad, mint a kredenc. Itt már semmi nincs. Az nem kritika, ami nálunk „működik”: nem értékelő, de nem is értelmező. Legfennebb baráti alapon azt mondja a szerző: „Hát, Jenőké, itt van a könyvem! Írnál róla?” Ami persze úgy hangzik, mint amikor az embert felszólítják, hogy vegyen részt az esküvőn, és hozzon nászajándékot. Ez nem szerves. Illetve a diagnózisomat így javítanám ki: irodalmi életünknek nem szerves része a kritika.

– *A kritika-témára azért kérdeztem rá, mert nemrég olvastam a Tribunában egy interjút Dan C. Mihăilescuval...*

– Ők is panaszkodnak bizonyára...

– *Patologikus jelenségre hívja fel a figyelmet. Azt állítja, hogy az erdélyi román szerző úgy érzi: ha az ő könyvéről nem ír egy bukaresti kritikus, lehetőleg Manolescu, akkor az a könyv nem létezik. Az itteni költőnek, íróknak*

tehát nem elég, ha „csak” egy erdélyi kritikus ír róla. Valami hasonlót fedezhetünk fel erdélyi magyar–magyarországi viszonylatban?

– Ebben a témában nem állítanám, hogy akkora az olvasottságom, a rálátásom, hogy meg tudnám neked fogalmazni a véleményem. A tekintetben legalábbis nem, hogy miért nem itthon próbálja eladni vagy hangoztatni a véleményét, miért Magyarországra fut a kritikus. Azt hiszem, ez egy általános, szégyenszemre kimondani sem szeretett dolognak a függvénye: az anyaországban másképp javadalmazták a szellemi erőfeszítést. Inkább azt mondanám, ha már belekevertük a pakliba a testvérlapunkat, a Tribunát, hogy jelenleg egyetlen olyan román lapot ismerek nálunk, amely eléggé arisztokratikus és selektív, ráadásul és főleg csak befejezett életművek értékelésében vesz részt, de, hangsúlyozom, értékes kritikával, ez az Apostrof. Itt van alattunk, a Helikon és a Korunk alatt. Nekik szervezett, következetes és jó gárdával dolgozó kritikusvonulatuk is van.

– Miért nincs nekünk is egy ilyen lapunk? Képtelen az erdélyi magyar társadalom kitermelni egy ilyen lapot? Nem volna rá igény?

– Kérdéssel válaszolhatok? Van az erdélyi magyar író-társadalomnak kritikusgárdája? Van egy sportklub, ahol csak a futballról lehet beszélni. Vagy főleg a futballról és az úszásról, mert volt egyszer egy árvíz, és két tagunk kitüntette magát abban, hogy megmentett négy vénasszonyt. Ettől az úszás nálunk hagyományos sport. Mi egész egyszerűen elsorvasztottuk azt, hogy kritizálni is lehet. Amellett, hogy a kritikai közműveltségünk az olvasottság értelmében is siralmas. Itt nem Schöpflin, hanem azt hiszem, hogy még az Atheneum Vörösmarty kezében produkált kritikájáig sem jutnak el egyesek! Nincs kritikai kultúra nálunk.

– *És vitakultúra.*

– Igen, ezek mind összefüggnek. Eleve a fogadtatásnak nincs egy kultúrája. Ez pontosan olyan leépülés, mint a diszkómodorban elkövetett lejtetés. Ami nem ismerkedési mód. És a lányok szoknyája alá benyúlni nem a férfiaság, nem a virilitás, hanem a parasztság fényes bizonyítéka. Régebben csak levett kalappal beszéltek egy úri hölgygel. Nem lehetett úgy rángatni egy író, mint ma, amikor egyesek úgy rángatják az irodalmat, mint a diszkókurvát. Ők azok, akik azt hiszik: attól kritikusok, hogy több mindent mernek megengedni maguknak.

– Viszont igény mégiscsak volna a civilizált vitakultúrára, valamint egy normális kritikai fórumra. Reméljük, A Hét új köntösben pozitív változást fog jelenteni e téren.

– Attól félek, ez több mint igény. A gyógyászatban van az a profilaktikus hozzáállás, hogy megelőzni is érdemes. Eleve az irodalom életének, a higiéniájának a tartozéka lenne az, hogy kritika legyen. Ha nincs, az olyan dolog, hogy... talán egy hasonlattal érzékeltethető legjobban: a XVIII. század végéig nem volt divat fürdeni, mindenki rózsavízzel meg vakarával dolgozott a parókája alatt és a bugyijában. Végül is előbb-utóbb el fog fekélyesedni a dolog. Vagy el fog sekélyesedni.

– Addig is azonban a sekélyes-fekélyes dolgokat rejtegetni próbáljuk. Kis erdélyi irodalmas berkeinkben vannak-e tabutémák?

– Nem tudom. Én elkényeztetett gyerek voltam, akinek az apja nem tépte ki a kezéből a könyvet, ha valami olyan téma került terítékre. Elég korán kezdtem

olvasni, de hosszú pályafutásom alatt nem emlékszem olyanra, hogy tiltás, tiltás. A szocializmus boldog korszakában tudom, hogy voltak tabutémák, de hogy most mitől lenne valami tabutéma?! Ellenkezőleg: most divattémák vannak.

Nem véletlen például, hogy vinnyogva előtérbe ugratják a homoszexuálisok házasságát, és teljesen fals irányból próbálják behozni a kérdést. A házasságnak az idézőjelben vagy valóságosan is vett szentsége körül, szinte szemérmesen a szerelem, a szaporodás témája körül az emberiség teremtett egy kis túllfüggönyös öltöző- vagy vetkőzőfülkét. Erre a homoszexuálisoknak nincs szükségük, mert nem a házasságra van szükségük. Mintha egy szamarat vagy egy majmot menyasszonyi koszorúval akarnának feldíszíteni. Ízléstelen zsákutca.

A másik a mozgássérültek és fogyatékosok olimpiája. Uccu bizony szaladjunk, hadd lobogjon a hajunk, kiabálják a kopaszok. Csak mert sebességbe jöttek. Ezek az elterelő hadműveletek. Tehát nem tabutémák vannak, hanem a piszkos újságírói hozzáállás uralkodik: semmi sem tabu, de ő bebizonyítja a magáét, lásd: Diana aluljáróbeli halálba hajszolása. Inkább vágják ki a nyelvének a médiának, és értesüljek hatszáz évvel később arról, hogy Kolumbusz bevonult Amerikába, mint kénytelen legyen elviselni, átélni ezt a hisztériás, ideglázhoz hasonló, percenkénti tématalálási kényszert.

– *Akármennyire utáljuk a cenzúra szót, néha szükséges volna az önkorlátozás!*

– A napokban kezembe jutott egy lap (ez nem a reklám helye!), első oldalon persze Bush nyilatkozik. Na mármost: Bush elnök egyszerre lett Dzsingisz kán, Sztálin, Kant és minden, ami kell. Japánban azt állította, hogy gyógyul az ózonlyuk, ő nem hiszi, hogy a világ a tragédia felé rohan. Fordítasz, és hátul már ott van, hogy a következő évtizedekben, ha két fokkal is emelkedik az átlaghőmérséklet, az olyan körülményeket teremt, hogy a crô-magnoni ősember teste sem kellett ilyesmit elviseljen. Nem tudjuk, mi történik velünk. Lehet, hogy pozsonyi kiflivé fogunk sülni.

Van ennek az újságnak szerkesztője? Van. Rengeteg. Fizetik őket. Főszerkesztő is van. Az egész bandát nyilvánosan kellene seggbe rúgni, és a következő szám címlapján kellene mutogatni azokat a paparazzo-fényképeket, amelyek rettenetesen felháborítanak az állatvédő ligát. Mert hallom, hogy az állatvédelem is divattá vált. Főcím: a gerinces állatok védelme. Na de a gerinces emberek védelme mikor kezdődik el!? Homérosz óta senki sem tett komoly javaslatot a dologra.

– *Arról szól a mi egész sajtónk, hogy helyezzünk el egy kis botrány- vagy bűzbombát, és ha jól időzítettünk, akkor nagyot robban a szerkentyű! Ami számomra mint sajtópotentát számára hasznos és egyedül üdvözítő, egyedül követendő útvonal.*

– Azt kérdezted, hogy van-e tabutéma... Nincs. De időközben mindenki újságíró lett, Erdélyben is. Ha régebb még a tehetségeseket is üldözték, mert rossz volt a származásuk, vagy a szerkesztő személy szerint valakit pont nem szeretett, most akárki akármit kibőföghet. Emlékszem, hogy kilencven elején egy agyalágyult tehén Csíkszeredában egy frissen alapított tévében szinte visítva azt mondta, hogy nekünk nem információra, hanem szenzációra van szükségünk. Akkor azt mondtam: vigyázat, máris elindultunk abba az irányba, ahova megérkezni nem szeretnék. Közlekedési tabu kellene, hogy ki mehet erre a pályára! Nemcsak

az agysebész végezhet ártalmas műtétet, hanem az újságíró is! Azt még nem vették észre, hogy veszélyességi pótlékot lehetne követelni, ha újságot olvasol.

– *Amúgy, leszámítva mindezt a mocskot, Ali bácsi hogy érzi magát túldigitalizált világunkban?*

– Feleségem rövidebbre zárta a dolgokat. Ezeröttszáz forintos órákat használok. Úgyis mindig leejtem az utcán és tönkremegy. Soha nem volt egy jó töltőtollam, most sincs, és soha nem volt egy jó fényképezőgépem. Hatéves korom óta fényképezek, már az óvodában fényképeztem! Pici német gépem volt, egy szovjet tolmácsnő 1944 őszén kiakasztotta a nyakamból. A legkülönbözőbb elemes micsodákkal is fényképeztem, nyolc-tízezer forintos gépekkel akár. Mondják nekem, hogy „vegyl már egy olyan gépet, aminek akkora az objektívje, mint a pózna”, az az igazi. De töltőtollban is olyan micsodák vannak, hogy kész röhej. Én ezt szeretem, ezt a teleszkópost.

– *És „az igazi számítógépet”, azt az apró grafitceruzát ott a bal zsebben...*

– Akkor, amikor az divatban volt, húsz évvel ezelőtt, igen, akkor vettünk. De most már nem látom, amit azzal írok.

– *Visszakanyarodva a kritika és a vitakultúra felé: a sok NEM után lássuk, milyen a ritka IGEN! A Bretter György Irodalmi Körön szépszámú közönség szokott vitatkozni versekről, prózákról, darabjaira szedik szét a bemutatott művet. A jelenlévők többsége viszont ismeretlen...*

– Az elején ismeretlenek. Géza drága, nincs olyan nemzedék, amely ne így indulna! Farkas Árpiek nagy ötöse, vagy hányan voltak, és mellettük még ötven ember járt arra a bizonyos Gaál Gábor Körre. Azelőtt Maxim G. Kör. Mi Fodor Sándorhoz jártunk 1951-ben, a Veress Zolik, a Palocsay Zsigák, a Lászlóffy Alik, a Kántor Lajosok. Minden nemzedékre jellemző, és így Karinthyékhoz is visszamehetünk stb.: Nemecekként indul az ember. Sokan vannak hivatottak, kevesen a választottak... ez is beletartozik. Olyan nincs, hogy ne hagyjuk, hogy ne kelljen! Igenis, szükség van rá!

– *Csak arra szeretnék rákérdezni, hogy a Bretter-köri vitákon miért nem jelenik meg egyetlen nagynevű kritikus sem? Aki elmondaná a véleményét, aki tanácsot adna alkalomadtán. Mi ennek a tüntető érdektelenségnek az oka? Ott X. Y. vitázik X. Y.-ről, plusz természetesen a motor: Sántha Attila, Orbán János Dénes és Bréda Ferenc.*

– Ez is egy kínos kérdés. Gondolj csak bele ebbe a tabus világba! A Gaál Gábor Irodalmi Kör üléseiről minden este aláírt cédulát kellett vezetni, és nem tudom, kinél, leadni.

– *Bréda is kéri, hogy írjuk alá a jelenléti ívet. Ma viszont nem kényszer, hanem hasznos dolog ez: kiderül például, hogy milyen egyetemisták járnak oda.*

– Egy ilyen körben nem volt véletlen, ha megjelent egy nagy nevű, állami díjas akadémikus, és aztán netán arról vitatkoztak, hogy a kétszer kettő négy. Vagy esetleg öt, netán hét. Az illető saját félelmeit beépítve: „Jaj, istenem, hátha engem is ellenőriznek!”, egyszer csak azt mondja: „Gyerekek, ne vitatkozzatok, mert a kétszer kettő nem négy, nem öt és végképp nem hét, hanem huszonkettő, ahogy pártunk és kormányunk tanítja.” A magamutogatás, a hisztéria, a narcizmus magaslatáról melyikünk nem esne kísértésbe, hogy kislibákat tanítson úszni? Van, amikor maga a tyúk akarja a kisrúcsakat megtanítani úszni, habár ő sem tud. Pedig ő már nagy tyúk.

– Az politikai vonatkozásaiban hátulütős játék volt. Ma viszont erről szó sincs, tehát az érdektelenségre, az igazolatlan hiányzásokra nincs mentség.

– Ma sem lehet kiosztani a pofonokat, hogy gyerekek, ennek igaza van, a másíknak nincs. Mindenképp mederben kell tartani a vitát. A Gaál Gábor köri viták után is volt orrvérzésig menő verekedés, a szó legszorosabb értelmében, nem nevezem meg, ha megőrizte az emlékezet, akkor úgylis tudjátok, kiről van szó. Ha pedig ez ma nem így folyik, akkor örüljünk neki, hogy ilyen nincs.

Az osztrák–magyar parlamentben is ott volt egyes képviselők kabátzsebében a revolver, utólag dicsekedve megírták emlékirataikban, és Dél-Amerikában ez általános jelenségnek számít. Félek, hogy az angol parlament következik. Nem hiszem, hogy a rendcsinálás többre terjedne ki, mint a medernek a tiszteletben tartása, hogy ne váljék árvízzé a dolog, de nem kell minden vita végén igazságot tenni, meghúzni a vonalat! Nem attól fejlődik az ember, hogy dobálózunk a nagy szavakkal. Percenként eldönteni, hogy na, most ki áll jobban?! Ez megint paparazzo-dolog. Azt mondja: a toplistán most ki vezet? Jenőke a tegnapi vita során három fejjel Pityipalkó fölé nőtt.

– Nem igazságosztásra gondoltam, hanem arra, hogy a közönség soraiból hiányolok bizonyos nagy neveket. Ezek a sokszor értékes vitaestek mintha az érdektelenség légüres terében folynának.

– Ma már van egy jó vagy rossz értelmű szemérmesség a közéletiség iránt a közéleti emberekben, hogy azt mondják: ahova nem hívnak, oda nem megyek. Más volna az érvrendszer, ha azt mondanánk: meghívtuk Karinthy Frigyeszt, Kiss Józsefet és Rákossy Jenőt, de a három közül egyik sem jött el. Sajnos példát nehéz előkotorni arra, hogy valamelyik esztétát vagy kritikust odahívták, és az direkt nem ment el, mert köp az egészre. Ezért kell mindezt nagyon árnyaltan kezelni, és ezért nagyon nehéz megközelíteni a témát. Az a szög, amiből te be akarsz lőni: a szarvas agancsát ne érintse, de azért a szarvas húsát elkapja.

– Amikor viszont beülnek egy rendezvényre az emberek, és ott a felszólaló valósággal provokálja őket, hogy kérdezzenek már, Kolozsváron általában kínos, a végtelenségig kitarított csend a válasz. Budapesten általában záporoznak a kérdések. Mi miért hallgatunk, miért félünk a közéletiségtől?

– Ez az emberi szemérmessel is összefügg. Rendszerint megvárják: lássuk, ki az, akit megbíztak, hogy hivatalosan is megköszönje vagy mondjon néhány használhatatlan mondatot, és feltegyen néhány abszolúte lapos kérdést: „És min dolgozik éppen a mester?” Amikor bekövetkezik egy valódi vitává alakulás, akkor már valami centrifugális és centripetális erő küzd, majd valamilyen hőfokot is elér a vita, onnan kezdve számít. A beindulás mindig nehéz. Ebben nem hiszem, hogy különbség volna Csíkszentimre, Backamadaras és a dunántúli Jenőfalva közt. Attól félek, hogy egy francia kisvárost is mondhatnék. Értem, de ha én kell megszólaljak, már nem tudom elmagyarázni a kalauznak a helyzetet, nem tudom megfogalmazni helyesen a mondatomat. Rengeteg emberi tényező játszik össze, ami nemcsak érdemben jelenti a kérdés körüli vitát, hanem a készenlétét annak a valaminek.

Brâncuşinak volt egy csodálatos hozzáállása a dologhoz, már ami az alkotót vagy a beszélőt illeti. A szereplőre, de valamennyire a reagálásra is vonatkozik. Szerinte nem megcsinálni nehéz a dolgokat, hanem magunkat olyan állapotba hozni, hogy azt pont meg tudjuk csinálni. A vitáknak, ahol valami jó eredmény

alakul ki, ott van egy kis kotyogás, egy kis idő kell hozzá, hogy kiforrjon. Idő és alkalom. Ahol három és fél órája tart az előadás, és mindenki sietne a következő programpontra letudva az esti műsor miatt hazafelé, furcsa hangulat alakul ki. A tanár néni megkérdi: van-e valakinek kérdése. Az osztály megfojtja azt, akinek kérdése van. Kérdezze meg magánemberként, ne húzza a közös időt! Jelképesen ez vonatkozik az egész kritikánkra. Valami hiányzik ahhoz, hogy a kritikus tömeg a szónak az atombombalabor értelmében létrejöjjön, és hogy a szükséges közeg kialakuljon. Rettenetesen nehéz utólag megmondani, melyik elem hiányzott: a reagálásközeg vagy a kritikai hozzáállás.

– *Vizont mindenki ért a focihoz és a politikához.*

– És a gyerekevelést kihagynád? Vagy a szerelmet? Hogy a politikához mindenki ért, az azért nevetséges, mert a politikához senki sem ért.

– *De mindenki azt hiszi magáról, hogy mégis... és igazán... és nagyon!*

– Ha a világon van csizlikség, akkor a kezdet óta erre ráillett. A politika a szégyentelenség művészete, a maga előtérbe tolása. Nagy politikusokat nevezhetnénk meg, a római Brutusokat Brutus-jellemmel, de megnevezhetnénk azokat is, akikről Méhes György írta szellemesen a *Harminchárom névtelen levélben*: én is római jellem vagyok, de már a birodalom hanyatlása korából. Nos, nekünk már csak, a birodalmak hanyatlása korából, önmaguk jelölte és önmaguk kiválasztotta politikusok jutnak. Ide mostani nagy neveket is belőhetnénk, de nem akarok vitába keveredni. Nevetséges, hogy négy évre legitimé tehet bárki bárkit. Ez azért nevetséges, mert Adolf Hitler is legitim választások útján jutott hatalomra, és 1948 után minden kommunista rezsim „abszolúte legitim” volt. Legutóbb Kim Il-dzsong százszázalékos eredményt könyvelt el.

– *A Brâncuși-féle „magunk csinálása” kapcsán egy személyes kérdéssel zárnám ezt a beszélgetést: Lászlóffy Aladár elégedett-e azzal, amit életében megvalósított?*

– Soha nem voltam elégedett, és a magam fogyatékoságai meg hátráltott pillanatai révén mindig úgy érzem, hogy igazságos az volna: előbb amit elszalasztottam vagy amit nem tudtam elérni, azt kellene rendbe hoznom, onnan kellene aztán továbblépni. Ez azért nevetséges persze, mert a mindig aktuális tennivaló az, amit abban az öt percben vagy abban az öt órában vagy öt napban kell megoldani. Nincs az, hogy most félretesszük az egészet, és előbb ide, naprakészre, helyrehozzuk az eddigi hibáinkat, bajainkat, hiányosságainkat... s akkor most következik a kilencedik szimfónia! Kipipálás. Beethovennek állítólag volt egy tizedik szimfóniája, amit ő maga nem engedett így kikürtölni. De lehet, hogy csak mi, utólag rákényszerítettük ezt a történetet. Vagyis ha ezt jelképként használhatom: én soha nem éreztem, hogy kipipáltam az első nyolc szimfóniát, és most aztán tádádá-dám, csak a kilencedik! Bennem nincs még készen az a kórus, amelyik felállhatna és elénekelhetné ezt az egészet.

Szabó Géza

(az Erdélyi Terasz számára
2003-ban készült interjú
teljes változata)

„Hogy kitudódjék a világ”

– Az a számos műfaj, amiben otthonosan mozog: vers, próza, esszé, tanítás, hogyan egészíti ki egymást?

– Pályám kezdete óta hajlamos voltam a mindenes szerepét vállalni. Különösen abban a periódusban, amely a „Szövetségek-mániában”, a Szövetségek ciklusban is lecsapódott (az 1970-es Lászlóffy Aladár-verseskötet címe – a szerk. megj.), talán akkor voltam leginkább mindenese a nemzedékemnek és az akkori irodalmi életnek. Meg kell mondanom, hogy a legutóbb említett dolog volt az, amitől leginkább el voltam zárva. A tanári, a tanítási valencia. És mivel pedagóguscsaládból származom, ez az egyik legkedvesebb foglalatosságom.

– Ali bácsi néhány könyvcíme szállóige lett. Például a Szövegek szövetsége. Ezt azóta több irodalmártól hallottam vissza. Eredetileg mit jelent ez a szövegek között való létezés?

– Ennek a jó magyar neve manapság – amikor már nemcsak a szöveget előállítók, hanem a trénerek is elmerülnek ebben a hipermangánfürdőben – intertextualitás. Meg egyéb vakok, süketek intézetében használt kosárfonási eljárásnak is ez a neve. Én a szó szoros értelmében vettem annak idején. Valóban éreztem, hogy a szövegek nem egészében jelentik egymás kiegészítését, viszont a szövegnek a szövetében, a szövevényében van ott az a valami, ami a kezdet óta önmagát folytatja. Mert az irodalomnak, a művészetnek van egy folytonossága. És van egy szükséglete, egy órája, egy pillanata az ezt megtörő újításnak, amelyik felfedez egy új irányt.

Gyakorlatilag voltak pillanatok, amikor én magam is úgy éreztem, hogy az igazi munkamegosztás az

volna, ha a közösségen belül volnának csatárok és hátvédek, és ezek a mérkőzés pillanatnyi állása szerint váltanák egymást. Aztán később rájöttem, hogy megbeszélés, különösebb stratégiák, taktikai programok nélkül is megvalósul mindez. Mindig jó viszont, ha van, aki erre figyel. Ez egy olyan pillanat volt, amikor ráéreztem és címszerűsítettem a magam számára, a saját munkám vagy könyvem számára ezt a fogalmat. És én hiszek benne, hogy ez nemcsak egyszeri, ez nem hapax, hanem egy mindenkor érvényes diagnózismegnevezés.

– Nem véletlenül tartom fontosnak ezt a címet, hisz már a legelső Lászlóffy Aladár-kötettől kezdve van talán egy ilyen játék. A történelmi időben való ide-oda ugrálás, a szándékolt anakronizmusok, nemcsak a versekben, hanem a prózában és esszéiben is. Azt hiszem, Orbán János Dénes írta egyszer Kovács András Ferencről, hogy „folyton másvalakinek képzeletét magát”, a megjegyzés végén soron a történelemben való ide-oda mozgásról szólt. Mi az indítéka ennek, milyen alapon működik ez Lászlóffy Aladárnál?

– Volna ennek egy prózai és teljesen személyhez kötött, személyre szabott magyarázata. Az, hogy történelemmániás vagyok. Valamilyen időérzék, a történelemnek tárgyakban való megérinthesége megejtett annak idején. Ezért voltam régipénz-gyűjtő, régiséggyűjtő, régiszöveg-olvasó, -összevető. Valószínűleg a szónak abban az értelmében, ahogy Horváth Imre szép négyesorosa mondja: „Röpködnek, ha odavágok / körülöttem a forgácsok. / Összegyűjtöm őket, hát-ha / széthordjátok tűzgyűjtásra.” Már

az össze- és a szét- is milyen szép ebben a négy sorban! Ilyen alapon egyszerűen megpróbáltam hasznosítani is ezt a jártasságomat, bizonyos fokú önképzettségemet a történelem dolgaiban. Az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy rengetegen visznek el magukban kitűnő képzettséget anélkül, hogy felhasználnák azt akár a közösség hasznára, akár a saját hasznukra. Ezért alakult ki bennem az a meggyőződés, hogy vannak olyan nemzedékek, ahol a szó szoros értelmében „elmarad a bevetés”. Máskor viszont nincs idő. Észrevettem viszont, hogy vannak, akik tudatosan akarják irtani a múltat, és vannak, akik tudatosan mentik csak a múltat. Ezeket szoktam ahhoz hasonlítani, amikor a katonakapitány az iránynak háttal halad azért, hogy vezényelhesse a kis zenekart. Mások viszont csak egy meghúzott időbeli határ óta hajlandók tudomásul venni, hogy vagyunk. Fontosnak tartottam, hogy mindkét túlzás ellen valahol lehessen tájékozódni, és ne az legyen a fő probléma, hogy valaki egyáltalán nem tudja, hol van, de a spanyolviasz-felfedezőik naivságával mégis állandóan véleményt mond.

– *Úgy tudom, Ali bácsi nemsokára egy gyermekirodalom-konferencián vesz részt. Ott előadást is tart: hátha most kiderül az is, hogy miről. Nyilván ez köthető életének egy korábbi időszakához, a Napsugárral való szoros szerkesztői, munkatársi kapcsolatához. De köthető talán egy nemzedéki élményhez is. Nem tartom véletlennek azt, hogy a Napsugárnak a hatvanas évekbeli gárdájában akkor nagyon fiatalok voltak jelen: Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella, Szilágyi Domokos, Veress Zoltán, akik talán az erdélyi gyermekirodalom legjavát írták össze. Hogyan hozható ez párbeszédbe a mai nappal?*

– Ami a múltat illeti, szerintem világos, hogy akkor történtek ce(n)zúrák, és a jövőben ugyanúgy meg fog történni a dolgok félbeszakítása. Én viszont úgy érzem ebben a pillanatban, hogy mindazoknak, akik a jelen dolgaival foglalkozunk, de azzal főleg, hogy a mai gyermekek, a holnapi felnőttek minek futnak neki, azt kell tudatosítanunk, hogy egy borzasztó gravitációs vihar dúl alattunk. Itt szándékosan bomlasztanak értékeket, szándékosan használatlanul dobtak szemétként dolgokat, amelyek viszont fontosak lennének. Mindezt azzal lehet megakadályozni, hogy a morális irányok és arányok mentén tárjuk fel a tényállást. Erről szeretnék majd ott beszélni, és az az érzésem, hogy harmincadik éve erről írok a Napsugárban is. Amennyire lehet. És erről írok a felnőtteknek is. Az én alapvető nagy dilemmám, amit most is szívesen megfogalmazok neked válaszképpen, jobban mondva kérdés formájában: miként lehet, hogy az elektronika korának, információs forradalmának a mellékprogramja az agymosás? Itt valaki csal!

– *Ali bácsi 65. születésnapjára jelent meg egy válogatott verseskötete Átkopogások címmel a vásárhelyi Mentor Kiadónál. Korábban, három évvel ezelőtt, a pesti Unikornis Kiadónál is volt egy válogatott verseskötete. Tehát valamilyen szinten áttekintése is történik a Lászlóffy Aladár-életműnek. Tudom, hogy erről nem szívesen beszél, ezért megpróbálom másfelől megközelíteni ezt a dolgot. Áttekintve gondolatban, mi történt negyven év költészetében, amióta megjelent az első Lászlóffy-kötet, a Hangok a tereken? Hogyha most volna kezdő költő, mondjuk ha Fekete Vincénél fiatalabbak bőrébe kellene belebújni, akkor hogyan lát-*

ná az irodalom lehetőségeit, a saját lehetőségeit ezen a téren?

– Saját lehetőségeit korlátlanak látja az ember, így tehát én is. Az irodalom lehetőségeit pedig aszerint, ahogy tájékozódik azon a ponton, abban a naplementében vagy abban a hajnali sugárzásban, ahol éppen tart az irodalom, másnak látja. Én minden mai fiatalnak a lehetőségét abban látom, hogy mindent megtehet, meg kell hogy tegyen azért, amiért az előző, ebben a pillanatban nem említett első válogatott kötetem szólalt fel. Annak az volt ugyanis a címe 1980-ban: *Hogy kitudódjék a világ*. Tehát tegyen meg mindent a fiatal, amit csak tud, azért, hogy kitudódjának a dolgok. Ami az irodalmat illeti, először is, nem szeretem, hogy a múlt kosztümös kacatjainak nevezett dolgokkal együtt kisöpörjünk mindent, ami a tájnak, a táj hagyományainak a nevében történt az irodalomban. Ezért nem szeretem, amikor valakik be szeretnék vonni a költő vagy az

író olyan értelmű jogosítványát, hogy mindenese legyen, hadd legyen dilettáns mindenese, de agyalágyult politikusokhoz képest még mindig okos mindenese a dolgok menetének. Nem szeretem, amikor a poétát „ki akarják vezetni”, mint világtalant. Most sokkal rosszabb a kilátása magának a kultúrának és az irodalomnak, rosszabb szereposztás szerint, rosszabb felállás szerint foghat neki az integrálódásnak, a globalizációnak és minden újabb rabszolgasági kísérletnek, mint amilyenben talán a neandervölgyi Pupinyenyere, mint a bűvészinás, ide-oda nyúlhatott. És előidézhette a maga forradalmait. Ezért tartom fontosnak azt, hogy személy szerint ma minden tehetséges ember őrizze meg a függetlenségét. Ne vállaljon szerepet abban, hogy a kultúrát degradálhassák és a kultúrát félreállíthassák, várakozó álláspontra helyezhessék.

*Balázs Imre József
(2002. november 5.)*

Király László
A Holdban

A Holdban nem tudod, mi van.
A Holdban én vagyok magam.
Gyötrődve, sőt minduntalan
Fel-fellobbanva, mint a láng,
Vagy mint vak, ki örökre lát,
Sétatéren felejtett kabát,
Pohár bor, ki barátokra gondol,
Szomorú keselyű, ilyen-olyan kondor.

Valami állati, valami emberi,
Ki verseket próbál megérteni,
Látott képet zenére váltani,
Miközben hóba fulladnak álmai.
Derűre ború – néha csak víg rom.
S nem akar soha átmenni a hídon,
Mely így is, úgy is *csak oda* vezet,
Mint egy hiányos emlékezet.

Kiáltás az odaáti partról,
Sose válj meg se ettől, se attól,
Ragaszkodj hozzá, amíg csak lehet!
Mert elvesz mindent, mit csak elvehet,
Az a túlparti integető,
És azt sem tudod, ki lehet ő.
Talán szerelem, vagy csak árnyék.
Valami, amit kitalálnék.

A Holdban – nem tudod, mi van.
Ám duruzsol minduntalan.

Hogy el ne aludj, mert a fák
Ellopják álmod illatát.

2003. január 8.

Az Úristen sohasem

In memoriam Szőcs Kálmán

Költösködni lenne jó még egyszer
A régi legendás Ursus sörözőben –
De szeretőt, barátot *megett* a vegyszer.
Nem ragyogunk soha többé körben.

S az Úristen sosem telefonál,
Reggel, se délben, se este.
Áll a hegyeken, mint egy dróthálál,
Mely folyton az életedet leste.

Nincs már be-, se kiút, csak *a mondható*.
Állatnak, madárnak lehetne szava.
Takarnának bennünket – sunyin, mint a hó.
Csakhogy van még egy fégyverünk! AZ A.

2003. július 10.

Király Zoltán Kolozsvár főterén

ülök a háromszínű padokon
gyomorgörcsök gyötörnek,
attól tartok:
lefósok egy gondolatot.

Fohász. Kétezerhat.

román zászló a Ferenc József Tudományegyetemen.
Farkas utcai templom a Kogalniceanu utcában.
román színház a Bocskay téren
a várost megölni nem kell
félnetek jó lesz.
ellenzem.

Kolozsvár, 2006. július 26.

Király Farkas

átmenet

a monostori harangnak

itt még árnyék. ott a nap kemencésdit játszik.
ilyenkor a dombokon átbukik már a főn.

fúj, dolgozik, mozgatja az évek hordalékát.
akkor is, most is, valaki van a kányafőn.

még nem teljesen múlt, de már nem eléggé jelen,
a meghalás csupán átmeneti állapot.

rongyos avar alatt, borzas bokrok tövében
nyüszítenek a soha le nem írt verssorok.

vaktérképezés

mindent bele erőt velőt
hisz aki bírja marja
próbáltam néha felfelé
máskor meg jobbra balra
csak szállni szállni cél se kell
mindegy hogy merre tartok
illúziók a tengerek
és hamisak a partok
a megolvadó városom
mint fészek vastag hóban
egy idegen ha rátapos
nem látja hogy mi roppan
és nem marad se hang se fény
a vérszín levegőben
csak gyökereim porlanak
süllyedő temetőikben

Lászlóffy Csaba

Na de a város!

(Bálint Tibor emlékének)

Ha úgy érzed, hogy valami egészen kiürült,
az már *a halálhoz viszonyulás* létformája:
előre- és visszafutás oda, ahol
a körvonalak elmosódtak és a
legvégső lenni-tudás megértésének
lehetőségén kívül egyéb nem maradt.

Aggályoskodó műgonddal szemügyre
venni a rothadásnak indult fércelést –
„Mikor is érzékelttem először a bomlást?”

Az értelemre sunyító felbérelt lárvaarc,
avas szag ül meg a puhány ráncok között;
s közben a fontoskodó pátosz: a trónszékre
sóvárgó gnómok szerepjátszó hajlama!
A rendkívülit mímelő középszer! – – –

Forró vérhullám önt el: mit ér álom,
nyugtalanság, tehetség, képzelet,
ha nincs más kötőanyag már, csupán
e törmelék?!... A sírhantok konok
tusakodása – nem is világvégi,
csak ezzel a provinciális sötétséggel.
Jön-e a Garabonciás, vagy, jaj, örökre
elakadt s porladozik valahol?

A „magánegzisztencia” legtávolabb
jutott a valóságos gyökerektől
(nem csupán genetikai eredetétől) –
mikor gyermetegség kimondani,
hogy *van valahol egy haza!*

Közterek irgalmatlansága,
örök egyenruhák, örök panaszfal;
tövében az elmerülő város kétfajta
egyhangúsága: az idegenségben
kifordított lelkeké és a törmelékből

egészet hazudó törzsi türelemé –
a csontig hatoló közönnyel
szedni a napi nyugtatót!

Az engesztelhetetlen indulat
mit ér, midőn mindent bepiszkol a
meghódítottság mirigyváladéka?

Mi az, hogy *bebiztosított* haza?
Hogyha az idegen anyag már
otthon érzi benned magát?! –

Csak rögeszmék és rég halott morál.
Családi örökség – mi több: ereklye(!)
s kegytárgy lehet akár egy műanyag
szájpadrólás is, vagy egy lúdtalpbetét.

Nem kötöttél soha életbiztosítást.
Na de a város!...

A mindenkori
lehetőségek kivetítése a kiürített
térbe. Kit érdekel a régi arc-
kifejezés, amikor a kacat, mely
fölebe épül: mint valami húsos,
érzéki ormány, mindent eltakar!

Ki hiszi el még azt, hogy tatárdúlás,
török, vallon gyújtogatás után is
tovább éltek ezek a kövek?!...

„A halál a jelenvalólét
legsajátosabb lehetősége.”¹

Ennek a teljes elbizonytalanodást
kísérő alkonyati borongásnak
nem sok köze van már a félelemhez.
Mint amikor az öntudatlanságba
zuhanó feje, szesztől mérgezetten,
tulajdon két talpa közé szorul.

Hányszor eljátszadottál a gondolattal,
hogy úgy vagy, akár a rómaiak: a sűrű
rengetegből jött vad, értelmetlen
ordítások jobban megőrzítenek,
mint maga a mocsárláz!...

¹ Heidegger

Mondják: a hódító is tudatában van
végességének. A békekötésnél átkosabb
örökség már csak a béketűrés lehet.

A felszentelt réműlettel útját állni –
kinek? minek?
Sebed nem véd már; érzékenységed
sarcot meddig fizet?

Balázs Imre József

Levegőszobor

Egy nap vésőkkel, kis kalapácsokkal indulnék
a lépcsőn felfelé, követném kedvenc útvonalad.
Nagy hurkokat írnék a Fellegvár köré,
s apró kavicsokat ejtenék a zsebemből
a kövei közé, hogy ne tudhassam:
hol kezdődik, ami ott volt,
s mi az, amit én teszek most hozzá.
Messze ellátni a fák közül,
s mégis védett a hely, ahol megállok.
Vésőm halkán koccan a levegőmolekulákhoz,
ahogy kontúrjaid vésem most a tájba.
*Füledben a puha kalapácsok átveszik a kopogást,**
életnagyságú lesz a levegőszobor a fák alatt.
Ha arra jársz, tudom, belepróbálsz magad,
illik majd hozzád a levegőburok.
Vésőimmel, kalapácsaimmal én már
messze járok akkor, üres lesz a mező, ahogy
mélyen szívod tüdődbe a levegőt.

* Szócs Géza-idézet

HORVÁTH GYÖNGYI
IN MEMORIAM BARTÓK

HORVÁTH GYÖNGYI
MATISSE-SZAL TÁNCOLVA

SÓÓ ZÖLD MARGIT
TAVASZI SZÓTTÉS

SÓÓ ZÖLD MARGIT
GYÖKÉR

NAGY ENIKŐ
BŰNBEESÉS (REKESZSZOMÁNC)

SZÉKELY GÉZA
KOMPOZÍCIÓ

TOMPOS OPRA ÁGOTA
HALAK

BORDY MARGIT
FESTMÉNYE

NOVÁK ILDIKÓ
TEXTILMUNKÁJA

GERBELY ISTVÁN
KOSOK

Gedeon Zoltán festményei

ÖNARCKÉP

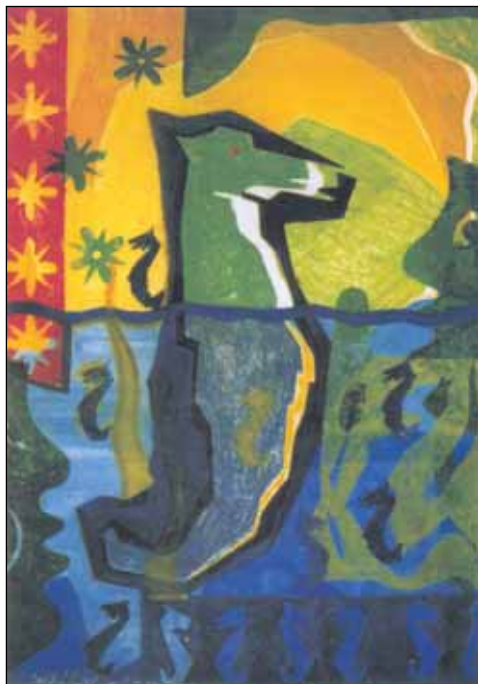
MÚTEREMBEN (RÉSZLET)

NAPKORONG A TÓ FELETT

NAPKORONG A TÓ FELETT

CSIKÓHAL

FRENETIZMUS

VIRTUÁLIS ÚTMENTE

TŰZMADÁR

RIVALDAFÉNYBEN

SIRATÁS

VIRTUÁLIS VIRÁGOK

PÁRBESZÉD

DINAMIKUS KOMPOZÍCIÓ

DINAMIKUS KOMPOZÍCIÓ

DINAMIKUS KOMPOZÍCIÓ

A látványábrázolástól a láthatóvá tevésig

Vázlat Gedeon Zoltán művészetéről

Gedeon Zoltán ahhoz a húszas években született nemzedékhez tartozik, amelynek alkotói indulását a II. világháború vihara, majd a kényszerű hadifogság szakította meg, művészi bontakozását pedig sokáig a dogmatizmus szorította korlátok közé, majd a Képzőművészeti Akadémián ráháruló sokoldalú feladatok ezen belül a különböző tankönyvírói kötelezettségek nehezítették önálló képzőművészeti tevékenységét. Mindezek azonban csak késleltették, de megakadályozni nem tudták egyéni arculatú munkásságának kibontakoztatását.

Gedeon Zoltán 1954 óta kiállítóművész. Pályája során végig a modern szellemű alkotók közé tartozott. Hatvanöt éves kora után, az egyébként kedvel és lelkiismeretesen végzett egyetemi tanári tevékenység alól felszabadulva teremtő energiái minden eddiginél eredetibben és sokoldalúbban bontakoztak ki, és hetven-nyolcvan éves korára képzőművészeti és ezen belül elsősorban a grafikai kifejezés figyelemre méltó megújítóinak sorába emelkedett. Kövessük végig az életmű fejlődésének egyes állomásait. Gedeon Zoltán 1922-ben született Erdélyben, Szentesegyházon. Apai nagyapja Budai József Debrecenben és Miskolcon volt középiskolai tanár; pedagógiai tevékenysége mellett almanemesítéssel szerzett tekintélyt, hírt magának. Több alma az ő nevéen vonult be a katalógusba, így a Budai József-alma és a Budai Domokos-alma.

Gedeon Székelykeresztúron végezte el a tanítóképzőt. 1942-ben karpaszományosként vonult be a magyar hadseregbe. A nyilas hatalomátvétel után Zalaegerszegen móresre tanított egy handabandázó nyilas tisztet, hogy elkerülje a hadbíróóság elé állítást, századparancsnoka nyílt parancssal Budapestre küldte. Itt azonban újra végveszélybe került, ám a vak szerencse folytán ismét kiszabadult a nyilasok karmaiból. 1944-ben szovjet fogságba esett és csak négy év múlva szabadult. 1949-től 1955-ig elvégezte a Kolozsvári Képzőművészeti Akadémiát, négy évet grafikai, két évet pedig festészeti szakon tanult. 1958-tól 1960-ig a kolozsvári Népművészeti Iskolában tanított, 1968-tól 1970-ig a Babeş-Bolyai Egyetem, 1970-től 1980-ig a Ion Andreescu Akadémia tanára, a metódika előadója, és a rajztanárképzés szervezésével és vezetésével is magyar és román nyelven egyaránt őt bízták meg. Az erdélyi magyar művésztanárok valamennyien Gedeon-tanítványok voltak, és a rajztanárok két évente kötelező véglegesítő vizsgájának szervezése is az ő kezében összpontosult. Ez a véglegesítő vizsga alapján véve a mai doktorátus megszerzéséhez hasonló minősítés, és megfelelő fizetésemeléssel is jár. A rajztanítás módszertana Romániában először csak orosz fordításban létezett. Az első ilyen magyar és román nyelvű jegyzetet Gedeon írta, és az ő munkája *A rajztanítás módszertana* című kétkötetes, négyszáz oldalas összefoglaló mű is. Emellett magyar és román nyelven írt ábrázológeometria- és szépírást-tanítási tankönyvet is, amit a diákok mind a mai napig használnak.

Gedeon Zoltán művészetének első, 1954-től a nyolcvanas évek közepéig terjedő negyedszázadát egyfajta modern szellemű realizmus, a hagyománytisztelést és a modernség, szabályos bensőséges ötvözete jellemzi, melyben mind nagyobb szerepet kap a látvány kifejező átfarmálása, a kompozíció organikus belső egyensúlya. Grafikáit a szerkezeti összefüggések lényegre törő, expresszív lüktetése teszi emlékezetessé. Egyes műveiben a szerkezeti erővonalak ritmikus hangsúlyozása és az oldott folthatású, festői alakítás együttes alkalmazása figyelhető meg, a másik vonulathoz tartozó alkotásokban a festőiség dominál finom színharmóniakat vagy felfokozott erélyű színrobbanásokat teremtve. Tájképei, falu- és városképei varázslatos elevenséggel és változatossággal, a hideg és meleg színek drámai ellentétében vagy a finoman összehangolt színek pompázatos gazdagságában idézik fel Erdélyt, Móricz kifejezésével élve, *A tündérkert*, a székelyföldi zord havasi tájaktól a méltóságteljes erőtemplomokig, a körösfői keskeny, szalagszerű utcától és a kazettás mennyezetű templomtól a kolozsvári történelmi hangulatú városrészekig, a nyüzsgő nyári piactértől a könnyű őszi ködbe burkolózó Szamosig, Brassó, Segesvár, Torockó ódon negyedeiig. Ezekkel az ember és a természet harmonikus összetartozását idéző képekkel párhuzamosan megeleveníti az iparosodás előretörését, dinamikus lendületével és egyben kétarcúságával, disszonanciájával, az építés és a természetrombolás kettősségével együtt.

Gedeon Zoltán a nyolcvanas évekre egyre inkább úgy érezte, hogy kimerítette a figura- és tájbrázolás lehetőségeit, s az ecsetfestés kínálta lehetőségek sem elégitették ki. Elkezdődött számára az új technikák birtokbavétele, ami egyben az alkotói szemlélet átalakulásával és az új kifejezési lehetőségek keresésével járt. Az egész magyar képzőművészet viszonylatában – Gedeon számára – grafikai munkássága biztosítja a radikális újítást és azon belül is elsősorban azok a művek, amelyekben az új *mondandó új technikával* párosul. Így történt ez több nemzedéktárrsal, például az 1920-as születésű, hasonlóképpen erdélyi származású, a grafikai kifejezést megújító Veres Pál festő- és grafikusművész esetében, vagy a Gedeon Zoltánnál egy nemzedékkel fiatalabb Feszt László munkásságában is, aki a kollográfia technikáját amerikai példák nyomán honosított meg Erdélyben. Gedeon sajátos egyéni módon fejlesztette tovább a *kollográfia* technikai és kifejezési lehetőségeit. A kollográfia szó a kollázs és a sokszorosító eljárás, a szeriográfia rövidített összekapcsolásában született. Ez a technika tág teret biztosít a találékony kísérletezésnek és a linótól és a szitagrafikai technikától eltérően, nem kell a színkompozíció minden egyes színét külön menetben nyomni illetve lehúzni, hanem a felragasztott színegyüttes egyetlen nyomással átvihető a papírfelületre. Ráadásul, mivel a nyomódúc minden egyes újrafestékezés alkalmával némileg változik, az egyes nyomatok többé-kevésbé, legalábbis árnyalatnyilag különböznek egymástól.

A *csikóhal* című hideg-meleg színekből összetevődő gazdag szín- és tónus-hatású kompozíció úgy készült, hogy a művész papírból kivágta és külön-külön felragasztotta a központi csikóhalfigurát és annak árnyékát, a virágszirmokat asszociáló csillagocskákat és az apró csikóhalfigurákat. S ezt követően bevonta az egész felületet lakkal, hogy a papír ne szívja be a festéket, s végül ráhengerelte a papírfelületre a gazdag színhatású kompozíciót.

A kollográfia változatos lehetőséget biztosít a játékos ötletességnek, az anyagszerűségéből fakadó kifejezésnek. Így például *A tűzmadár* tűzvörös figuráját papírkivágásként ragasztotta fel, a lepke pedig tarka textúrájú textilanyagból lett kivágva. S az egész együttesen olyan gazdag fakturális hatásokat teremt, amit, ilyen módon, ecsetfestéssel lehetetlen lenne elkészíteni. Az *Ünnep* és a *Ló és lovas*, a *Fiatalság* esetében a markáns grafikai hatás a körvonalak enyvbemártott spárgával történő felragasztásával valósult meg. Ezt követően történt meg a felület színezése, a sprével való befestése. A művelet végén, a száradás, illetve a levétel után negatívban, tehát fehérben maradtak vissza a figurák körvonalai, így módon a mű tömött, erős barnájában kontrasztosan jelentkeztek az ember- és állatfigurák kontúrjai. A *Szeplős* című grafika esetében – a néző fantáziájára is számítva – a művész a kislány arcának megjelenítéséhez egy bádog tézstaszúrórt használt. A tárgy vörösesbarna nyomata és a szűrőn lévő lyukak, negatívban jelentkező fehér foltjai együttesen, arcvonások nélkül is egy szeplős kislány képét idézik fel. A mintás textildarab a rajta látható negatívban jelentkező irkafirka-betűkkel együtt pedig a ruha képzetét sugallja.

Különleges kifejező hatásokat lehet előidézni a *celluloidmetszettel*. A kompozíciót az alkotó celluloidlemezbe karcolja be. A celluloidot nem lehet nyomtatni, mivel vékony, és befestékezni sem igen lehet, mert nem tapad meg rajta a festék, ám átlátszósága miatt mögé lehet helyezni színes átlátszó vagy átlátszatlan lapokat, amik beépülnek a többrétegű, karcolt grafikus jeleket tartalmazó celluloidkompozícióba. A visszafogott színvilágú *Önarckép* tűnődő-töprengő személyiséget ábrázol, a fényteli és sötétebb felület kontrasztjára épített *Ildikó (Műteremben)* portréban pedig a nőiség varázsa és öntudata fejeződik ki.

Grafikai munkásságának kiemelkedő részét képezik azok a szitagrafikai kompozíciók, amelyeket a tokaji majd tájai Közép-európai Művésztelepen készített 1993-94-ben. A *Triptichon* (1993) című háromrészes sorozata az emberi élet három korszakát jeleníti meg. A *Frenetizmus* az életöröm, az ünnep mámorának kifejeződése, annak a kivételes pillanatnak a megfogalmazása, amikor a családban gyermek születik és az emberek felemelt karokkal táncolva örvendeznek az új életnek. A kompozícióban a narancssárga és a vörös viszi a főszólamot, háttérként mögötte a tört feketeszöld kontrasztja teszi még ragyogóbbá az öröm eufórikus színeit. A jelzésszerű figurák dinamikus, extázisszerű mozgásának ellentétéként egy idő után az ember észreveszi, hogy a sötétzöld folt valójában két mozdulatlan, tompán is súlyos árnyékalak, amelyek az élet végső határpontjára, a könnyörtelen elmúlásra irányítják a figyelmet. A *Rivaldafény* az élet kiteljesedését vizionálja, amikor az élet színpadán eljátsszuk a magunk szerepét. Az „élet cirkusz” metaforában ábrázolódik a jelenet, amelyben a szomorúság időlegesen feloldódik a groteszk és felszabadult vidámságban és a nevetésben. A figurák végletes féktelen expresszivitással jelenítődnek meg, szuggesztív felfokozottsággal közvetítik a lét kiteljesedésének élményét. A *Siratás* című kompozíció stilizált alakjai meggörnyedt öregasszonyok vonulását asszociálják egy testetlen, légies kerítés előtt, a Nap és a Hold kozmikus jelei alatt s a lezuhant csillagok végzettszerű zuhanásában. Mélyértelmű képi beszédet és elementáris életérzést fogalmaznak meg a *Triptichon* darabjai.

Gedeon Zoltán ebben a szitagrafikai sorozatban és sok más műben eljutott a végsőig leegyszerűsített, nagy kifejező erejű, metaforikus-szimbolikus for-

mák teremtéséhez, a „kevéssel sokat mondani” tudás képességéhez, melyben a jelle egyszerűsödött, a figuratív és nonfiguratív határmezsgyéjén születő forma, a maga spontán dinamizmusában egyszerre hat az értelemre és az érzelmekre, s arra is, ami szóban megfogalmazhatatlan, a képi nyelv azonban közvetíteni tudja rejtélyes üzenetüket.

Kerékyártó István

A reprodukciókat készítette: Gergen István és Petrovits Győző

Farkas Wellmann Endre
Balade d'une ivresse inconnue

Aznap este, mely több volt mint halála
mert arra gondolt, hogy már csak az jöhet
Wellmann mester szürke színű lelke
nem lett az Úrnál mégsem nagykövet
a köd fölött mikor megjelent s kigyúlt
a hold, miként vörös lángoló bokor
és udvarában épp hogy lángra lobbant
rőt csillagból az első két csokor
elindult és a sötét mögött mélán
a poháron átnézett és át az éveken
majd béna lábon hazaballagott
szerelmesen és hullarészegen...

Akkor este a korcsma legmélyéről
és még három nap hosszú volt az út
és kísérte a holdbokrot az égről
mint őt magát hogy kísérte a múlt.
nagy pohárral itta mint az örült
borként az éjszaka csillagszín sarát
hamiskártyás, ki isten rút kegyéből
tékozolja el most lopott aranyát
nem látott már az orráig sem hitvány
és nem látott túl rég a tényeken
majd béna lábon hazaballagott
szerelmesen és hullarészegen...

És egyszer, kint a Temetősaroknál
 a kocsmároslány ahogyan sört csapolt
 nézte, amint szemében összeolvadt
 és higanyként pergett szerteszét a múlt
 arra gondolt hogy isten rút kegyéből
 lelke újból a földre visszaszállt
 az égre nézett s a felhők köpenyéről
 a pofájára csak hideg köd szitált
 s ekképpen, még egyszer megtanulta
 fürkészni a semmit a sötét égen
 és béna lábon hazaballagott
 szerelmesen és hullarészegen...

Envoi

Princesse, plus dure que le vin rouge
 de mon sang sur le bleu des cieux
 Dieu veuille que ces lignes te trouvent
 Ivre d'amour, saoul comme un pieu.

(hercegnő, kegyetlenebb a bornál
 mely bíbor vérem volt a kék égen
 engedd e szavak megtaláljanak
 szerelmesen és hullarészegen)

Karácsonyi Zsolt A kolozsvári testvérnek

A nyári égen ki jár most betépve?
 Hol az a város, ami lángra gyúl?
 Milyen lovat festenek át fehérre
 a madarak, amíg te ott a téren
 csak lépkedsz halkán és gyanútlanul?
 Kimért időd és kimért stílusod
 megváltoztatni már úgyszem tudod.
 Ne lengedezz hát, lenge földi gyermek,
 én nem követlek, de mások megfigyelnek,
 ha nem vigyázol, lehúzzák az irhád.
 Amíg a kéklő semmi száll feletted,
 s a régi élet még visszakacsint rád.

Juhos-Kiss János

Megállt az idő

Én is megálltam sokszor Mátyás király szobránál a hetvenes és a nyolcvanas években. Mi hogy csak megállt, a történelmi időt visszatekerték: ősidő, óidő, óóidő! Megálltam a szobornál. Megkövültem volna, de nem sikerült, mert hol egy milicista zavart el, hol egy civil. Mondtam a milicistának, hogy találkám van, az igazságos Mátyásra gondoltam, de jó lett volna egy lány is. Nyilván megszimatotha rajongásom tárgyát, mert gyorsan kioktatott, hogy Corvinus Matias Moldovát sosem tudta elfoglalni. Megállt bennem a vér. Szerencsére nem tódult az agyamba. Mondom neki, hogy én ennek a lánynak a szívét sem tudom meghódítani. Rendületlenül álltam és vártam tovább. Hogy kit és mit, magam sem tudtam. A milicista elment, aztán visszajött, röhögve mondta: – Na, hol a barátnőd, megcsalt? – Engem nem lehet megcsalni – mondtam.

„Bebizonyítom neked legközelebb” – ezt csak gondoltam.

Kolozsváron megállt az idő. Megálltam a szobornál, és magyarországiak fényképeztek le, mintha én is lennék valaki Mátyás mellett! Egyik kapitánya szívesen lettem volna! Akkor a milicista szerencsére nem állt meg. De egy tábla agresszíven jelezte mămă, kurd és dacos nyelven, hogy aki a fűre lép, azt egy-millió lejre büntetik.

Aki a fűbe harap, azt hány millió lejre büntetik meg? A gondolkodás a tett halála. Mit tehettem mást, nyomorba döntöttem saját magamat gondolkodásommal, ezt még le is írtam és másoknak is elmondtam. Ezért a szocialista bűnért egész Kelet-Európában letartóztattak volna. S aki még a láncot is felemeli Mátyás király szobránál, azt életfogytiglanra ítélik! De akkor Funaréék miért akarták a szobrot is eltávolítani?

Megálltam a szobornál, az idő jócskán elrohant, már nem nagyon van kit várjak, hisz a legszebb lányokat elcsábították és kivitték az olaszok, másokat meg dugdostak a mămăk, a kurdok és a dacosok.

Még mindig állok, pedig már egymillió nyugati típusú személygépkocsi száguldozik Kolozsváron. A leggazdagabb város, több nyugati kocsit van ott, mint Bukarestben. A Dáciákat és a Logeneket nem is számítva!

A szobornál egy csapat férfi masírozik kettős sorban. A kísérijük, egy feltűnően szép férfi magas vállranggal, mosolyogva beszél hozzájuk, pedig vagy a börtönből jöttek, vagy oda mennek. Gyorsan megszámoztam őket, eggyel többen vannak a prófétáknál. De majd megkövültem-elolvadtam, amikor a magas rangú poliskísérijük felém biccentett, én vissza, hisz megismertem, egy óvodába jártunk. Nekem a gomba volt a jelem, neki a ház. A legjobb focista lett a városban. Ha összefutottunk, mindig váltottunk egy pár szót, nem voltam focirajongó, de valamiféle legjobb román barátomnak tartottam. A román óvodában is többször megvédett, mert én ötéves koromig még románul sem tudtam, csak mutogattam és ütöttem. Édesanyám nem vitt a magyar óvodába, túlünk messze volt, nem tudott volna elkísérni a főúton túlra, féltett a nagy forgalomtól. A román óvónőt mindig megajándékozta, ő tudott egy kicsit ma-

gyarul, de engem mégis mindig a sarokban térdepeltetett. Kérdeztem is anyámat, hogy miért? Anyám azt mondta, tanuljak meg románul, bár ő nem tudott s nem is akart megtanulni. A másik utcában lakott ez a román nevű, egyetlen barátom, de most is rám köszönt! Emlékszem, kisiskolás voltam s már a magyar iskolába jártam, amikor félve bekopogtam hozzájuk kántálni, Jézuska mindenkit szeret. Boldog voltam, az édesapja gyönyörű magyarsággal szólt hozzám, elmagyarázta, hogy ő félig magyar, fia félig sem, de emlékszik, hogy beszélt rólam a fia, hogy én voltam az óvodában a legjobb barátja. Meghatódtam, de hozzátettem szentestén: – Azért, mert tudtunk verekedni, ha mások bántottak, az igazságért.

Telt-múlt az idő, nem áll, csak én állingáltam minden értelemben. Egy délután összefutok a városban a legjobb óvodás kori barátommal, fegyőruniformisban feszengett, és mondta, hogy a focit már abbahagyta. Majdnem megkérdeztem, hogy a népek és nemzetiségek igazságáért még verekszik-e. Aztán elbeszélgettünk, de együtt eddig sem buliztunk, s már nem is fogunk.

Itt ment el a furcsa csapat. Utánuk nézek, ahogyan elvonulnak mellettem. Óvodásbarátom vállát magas rangjelzés nyomja, simléderes sapkája eleje fényesen csillogott, miközben jókedvűen beszélgetett az első két fegyencfélével. Ezek a csibészek jól jártak vele! Legalább ennyi, gondoltam. Ha a diktatúrában sokat pofáztam volna, többet lehettem volna vele. Na ne! Akkor Mátyás király szobránál nem sokszor állhattam volna meg. Szalutálni.

Rudnai Gábor

Sárkányölő Szent György

(Kolozsvári György és Márton szobra)

Jönnek a sárkányok: szárnyas dinók,
lecsapnak, mint Hitchcock madarai.
Hol van annyi Szent György, hogy őket legyőzze,
a szétrombolt várost össze is legőzze,
hiúságát pedig hőstettel legyezze?

Csobog a víz és csobog a vér
a Hradzsín udvarán.

Duma-István András

Kolozsvár!

Már mért az idő félelem
Majd nincsen benne kegyelem
Távolságban lehet mérni
Majd változásban meg élni

Mért szólnak mindig a hegyek
Mért énekelnek Ár völgyek
Majd mért az árból lesz a Vár
A kolostorból Kolozsvár

Az hely ahol van méltóság
Történelmekből a sok ág
A Magyaré a Románé vagy ólái¹
Az elhunyt Német nemzeté

Más mindenki ki szerette
Ez völgyet nagyon kedvelte
Mivel nagy volt a felhegy²
Gyönyörködöt a mezeje

A Somos mosva könnyeit
Gyöngyökkel verte fényeit
Ez tükör üzent Istennek
A természeti törvénynek

Már százmillió nemzetek
Ez tükörben tovább éltek
Elhagyva védő köveket
Megmentve az új Szenteket

Mert kőforma a láng szeme
A templomtorony teteje
Készítve a haldoklókat
Megvédve a haladókat

¹ Ólálkodik= leskődik

² felhegye=felhegykör, medencének hegyei

Mátyás királyt ki szemével
 Ma is védi szellemivel
 A tőle kedvelt Etelközt
 Melyet Moldova³ kint megszentelt

A vérivel, véréivel⁴
 Szent Istvánnak nemzetével
 Egy testvér falut szentelve
 Kolostor névben emelve

Melynek csak Klézse a neve
 De van nagy Mátyás emléke
 A Két testvéresebesülés
 A halál előtt megélés⁵

Oh méltóságos Kolozsvár
 Ébredjél a halálból már
 Ragyogtassad a fényedet
 Védjed a régi kincsedet

Megtisztelést becsületet
 A tudás értelmi kincset
 Sok nemzeti befogadást
 Szeretetet és sok vallást

Mert ez volt az üzeneted
 Megteremtve a védelmed
 Mely jó kedvből megmozgattál
 Meg édve⁶ halálra áltál

³ Etelközből kiszakadt Moldova, amely közben kettévált Moldva és Moldova Köztársaságra. Ennek hasonló legendája van a Csodaszarvassal, mely a moldvai Bölény története.

⁴ Véréje = a csángóknál unokatestvér hasonló vérsárája vagyis a leány szeretője (vérsár vérkeverék). Véréje lehet a szerelmese is. Itt a moldvai István Vajda emléke, aki az édesanya szerint erdélyi magyar származású a Jó Sándor rokonságán belül.

⁵ A moldvai bajai csata emléke, ahol Mátyás király és István vajda megsebesültek és halálig viték a sebesülés eredményeit.

⁶ Édve = félelmitve.

Veress Zoltán

Két keserves az Erdélyi Panoptikumból

Apáczai Csere János

Apáczai Csere János
híresebb, mint a mészáros,
kiről az a nóta szól, hogy
„Kolozsváros olyan város”.

Pedig ő is abban lakott,
diákokat oktatgatott,
és közben egy kis magyar
logikácskát írogatott.

Nem szerette a sok piát,
sem sok piás atyjafiát,
úgy mulatott, hogy megírt egy
magyar enciklopédiát.

Hálából a sok goromba
pap bezárta egy toronyba,
onnan szórta szét a fényét
a világba és a honba.

Apáczai Csere János,
elménk tőled lett világos.

Kós Károly

Ezermester írónk,
építőnk, Kós Károly,
kelj ki házsongárdi
sírköved aljából,
kiáltsd el még egyszer
bölcс Kiáltó Szódat,
hangosabban, hogysmint
akkor kiáltottad!

Kik akkor hallották
– tán fél Erdélyország –
az ibolyát immár
alulról szagolják;
nekünk, kik még élünk,
ha szavad nem biztat,
felülről se kedves
az ibolyaillat.

Itt egyszeri szóra
nem mozdul meg semmi,
Kossuthnak is kétszer
kellett volt izenni;
kiáltsd el még egyszer
a Kis-Szamos felett,
hogy aki *aķar*: tud,
s ki tud: annak *lehet*.

Ajtay Ferenc

Kolozsvár és környéke geológusszemmel

Kolozsvár az Erdélyi-medence nyugati peremterületén, a Kis-Szamos és a Kalotaszegről érkező Nádas összefolyásának völgytalpain és folyóvízi teraszain épült. A csaknem kétezer éves múltra visszatekintő város abban a szerencsés helyzetben van, hogy más diszciplínák mellett az erdélyi földtudományok fontos központja lett. Sokan „kolozsvári földtani iskoláról” beszélnek, s nem alaptalanul. Az 1872-ben itt megalakított Ferenc József Tudományegyetem már kezdetben fontos fórumává vált a geológiai, paleontológiai és geomorfológiai kutatásoknak. Így a város és környékének a tanulmányozása és tudományos feldolgozása már ekkor nagy lendülettel bontakozott ki dr. Koch Antal (1843–1927), dr. Szádeczky-Kardoss Gyula (1860–1935) geológusok, valamint dr. Cholnoky Jenő (1870–1950) földrajzos-geomorfológus tevékenysége által.

A múlt század második felében a Kolozsváron megalakított Bolyai Tudományegyetem (alapították 1945-ben) Földrajz–Földtan Karán újabb tudósnevezedék öregbítette az Erdély földjére vonatkozó kutatások és szintézisek tárházát. A sok név közül dr. Balogh Ernő mineralógust (1882–1969), dr. Török Zoltán geológust (1893–1963), dr. Tulogy János geomorfológust (1891–1979), dr. Mészáros Miklós sztratigráfust (1927–2000), dr. Treiber János geológust (1913–1975), dr. Fuchs Herman paleontológust (1915–1996) és dr. Újvári József hidrológust (1928–2000) kell megemlítenem.

Kolozsvár és környékének geomorfológiai (domborzati) kialakulása a geológiai Újharmadkorig (Neogén) követhető. Ez abszolút időben megfelel a földtörténet utolsó 10–12 millió évének, amely idő alatt a tenger visszahúzódása után megkezdődött és végbement a völgyek folyóvizek általi kimélyítése. Az Ős-Kis-Szamos és Nádas és ezek mellékpatakjai, valamint az Aranyos Kolozsvár határáig hátranyomuló mellékpatakjai, mint a Rákos- és Mikes-patakok, változatos domborzatot alakítottak ki. A vízválasztó a Kis-Szamos és az Aranyos között a városunktól délre emelkedő, kelet-nyugati irányú gerinc. Ennek nyugati, havasalji végződésénél, a vulkáni kúphoz hasonló Kis- vagy más néven a Szelicsei Magura emelkedik (824 m). Nem messze ettől az Árpád-csúcs (románul Peana) 832 m magas csúcsáról gyönyörködhetünk Kolozsvár legnagyobb erdőterületének, a Bükknek a szépségeiben. A gerinc keleten Ajton falu felett a Nagy-Csoltig (722 m) tart.

A Feleki-gerinc alatt a város az Ős-Kis-Szamos által a különböző magasságokon kialakított folyóvízi teraszokra épült. Ezek kitűnő teret biztosítanak a különböző lakónegyedek számára. A geomorfológiai kutatások a város területén és környékén összesen hét teraszszintet különítettek el 4–6 m és 128–140 m között a Kis-Szamos mai szintjéhez viszonyítva. A teraszokat, mint amilyenek a *Városi* (4–6 m), a *Kálvária-Kövespad* (22–24 m), a *Fellegvári terasz* (60–75 m),

a Csillagvizsgáló terasza (100-110 m) épp a Kolozsváron található szintek szerint nevezték el.

A város és környékének altalaját harmadkori (tercier), eocén, oligocén és miocén üledéksorok töltik ki. Ezek agyagból, márgákból, pados kifejlődésű mészkövekből, homokkövekből, máshol laza homokrétegekből állanak, melyeknek keménysége és az eróziós folyamatokkal szembeni ellenállása különböző. Ezért a szelíd lejtésű dombhátak és lejtők mellett szurdokszerű vízmosásokat és meredek völgyoldalakat is találunk. Az eocén mészkőfelszíneken – mint amilyen a Bükk-erdő Szénégető nevezetű fennsíkja vagy a Bácsi-torok mészköves területe – nem ritkák a tölcsér alakú kisebb-nagyobb víznyelő töbörök (dolinák) és meredek oldalú, szurdokszerű vízmosások, melyek valódi karsztos arculatot biztosítanak a tájnak.

A környék sztratigráfiai rétegsorában találunk olyan rétegeket is, amelyeknek elnevezése, lelőhelye – ún. *locus classicus* – épp itt van Kolozsváron. Ilyenek a híres kolozsvári-bácsitoroki mészkőrétegek (felső eocén), a hójai mészkövek (alsó oligocén) és a sztratigráfiában szintén jól ismert fellegvári rétegek rengeteg *corbula* kövülettel (felső oligocén). Ezek az elnevezések dr. Koch Antaltól származnak.

A miocén időszi badeni sőrétégek a város keleti részén bukkannak a felszínre, életet adva a Szamosfalva, távolabb a Pata és Kolozs határában feltörő sós forrásoknak. Mindhárom helység fürdőekkel is rendelkezik.

A várostól délre emelkedő Feleki-gerincet egy szármáciai emelethez tartozó vastag homoktakaró borítja, melyet a havasok alján lerakódott deltának tekintünk, hisz a homokszemek nagysága – granulometriai jellemzői – nyugat felé, vagyis a hajdani Neogén-tenger partja felé növekedik, s a Szelicsei-Magura környékén már tengeri kavicsokba megy át. Kell-e ennél nagyszerűbb bizonyíték a hajdani – 12 millió évvel ezelőtti – tengerpart jelenlétének?

A Kolozsvár környékét bebarangoló természetjáróknak mindenekelőtt a feleki gömbkövek (konkréciók) jelentenek felejthetetlen élményt. Az idegen látogatók gyakran értetlenül állnak a patakmedrekben felhalmozódott kisebb-nagyobb gömbkő-sokaság láttán és felteszik a kérdést: vajon hogy jöhettek létre a természetnek ezek a csodái?

Annak ellenére, hogy a gömbköveket a helyi lakosság a legrégebb időktől ismerte, a természetvizsgálók és utazók csak a XIX. század második felében tesznek említést róluk. A természet szépségei és különlegességei iránt élénken érdeklődő Jókai Mór 1835-ben Kolozsvárról Tordára menet Kőváry László történész társaságában gyönyörködött a feleki gömbkövekben. Tapasztalait az

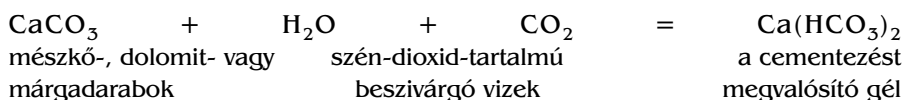
Erdélyi képek című beszámolójában ismertette. Íme: „Kolozsvárt elhagyva Feleken vitt keresztül az út, melynek hegyein teremnek azok az óriási kőgömbök, minek keletkezéséről nincsenek tisztában tudósaink.” Jókai rajzot is készített a gömbkövekről, melyet megjelentetett.

Brassai Sámuel (1800–1897), Erdély utolsó polihisztorja *porondköveknek* nevezte a feleki konkréciókat, s a Feleki-hegyen tett egyik kirándulása alkalmával a következőket jegyezte fel: „Midőn az öklömnyi nagyságú gömböktől a fél ölnyi átmérőjükig a különböző porondköveket látjuk, amelyeket feleki köveknek hívnak, akaratlanul is eszünkbe kell jutni a természet művészetének.”

A Feleki-gerincet befedő vastag szármáciai homoktakaró sztratigráfiailag nem egységes; a különböző vastagságú konkréciókat tartalmazó homokszinteket márgarétegek választják el. Ezek lerakódásakor a tenger mélyebb volt. A homokrétegben való jelenléte a hajdani sekély tengert jelöli.

Árvizek alkalmával a deltai homokba karbonáttartalmú (CaCO_3) kőzetdarabok is besodródtak a Gyalui-havasok vidékéről (mészkövek). A későbbi ösföldrajzi változások idején a terület szárazföld lett, majd nedves, meleg éghajlat köszöntött be dús erdőkkel. Ilyen körülmények között működésbe léptek a beszívargó, széndioxidot (CO_2) tartalmazó vizek, melyek elérve a mész- vagy márgadarabokat, reakcióba léptek ezekkel. Így gélyszerű kötőanyag képződött, mely összeragasztotta a homokszemcséket, rendszerint sugárirányban, a gél elterjedésének függvényében. Így gömbök jöttek létre. Az egymáshoz közel levő gömbkövkezdemények összeforrak, így számos kombináció jöhetett létre, melyeket nap mint nap csodálhatunk. A folyamat a litogenezis egyik nagyszerű példája, hisz a laza homokból a kötőanyag közreműködésével kemény homokkő képződött. A leírt folyamat magyarázza meg, hogy miért találunk minden konkréció közepében egy puha magot, melyet ujjunkkal is szétmorzsolhatunk. Ez a szétbomlott mész- vagy márgakő maradványa.

A gömbkövek keletkezésének kémiai reakciója a következő:

A homokrétegekben levő gömbkövek nemcsak a vízmosások és patak völgyek lineáris eróziós mélyítése útján gurulnak be a mederbe, hanem a földcsuszamlások alkalmával is a felszínre juthatnak. Ilyen eseteket láthatunk Felek és Györgyfalva között.

A leglátványosabb gömbkö-felhalmozódásokat a Plecska-, az Őzek-, a Malom-pataka völgyeiben és a Medve-árkában láthatunk, a földcsuszamlásos részekben a Sáros-Bükkben, Ajton és a már említett Felek és Györgyfalva határában a suvadáskarékjokban.

Mivel a gömbkövek Kolozsvárnak és környékének különleges geológiai képződményei, szükséges lenne ezek védelem alá helyezése. Ez napjainkig sajnos nem történt meg.

Kolozsvár környékének számos helyén látható, sőt szembeötlő geomorfológia jelenségei a *földcsuszamlások*, erdélyi nevükön a *suvadások*. Ezek a je-

lenkori lejtőmozgások sok bosszúságot okoznak a helyi lakosságnak, mivel kárt tesznek az építményekben is. A suvadások a Feleki-gerinc területén, a Kajántó-völgy mindkét oldalán és a Szénafüvek területén a legelterjedtebbek. Ezek a helyeken a suvadások a táj arculatának a legtipikusabb meghatározói. A Feleki-gerinc északi és déli oldalain, valamint a Szénafüvek területén levő suvadások annyira jellegzetesek, hogy éppen itt, ezeken a helyeken nyert polgárjogot a magyar geomorfológiai szakirodalomban a *hepe* – mélyedés és a *hupa* – kiemelkedés fogalma, ugyanakkor a suvadás részeinek az elnevezései, mint a suvadás *nyelve*, *karéja*, *homloka*, *oldalszakadása* stb. Dr. Cholnoky Jenő egyetemi tanár, „a magyar geomorfológia atyja” itt, ezeken a helyeken tanulmányozta és írta le a suvadások típusait és készített olyan élethű ábrákat, melyeket ma is elsőszeretettel használunk az egyetemi és középiskolai oktatásban.

Mint tudjuk, a suvadások ősoka a vastag homokréteg váltakozása rendszerint vékonyabb agyag- és márgarétegekkel. Ehhez a felépítéshez társul a gravitáció. Mivel a homokréteg vízáteresztő, a rajta könnyen átszivárgó víz átnedvesíti és csúsztatóvá teszi az alatta levő agyagfelületet, és bekövetkezik a *suvadás*. Ezeknek még kedvez az ún. *monoklinális* (egy irányba lejtő) település, mely elősegíti a nagyméretű lejtőmozgásokat.

A suvadásos területeken lehetetlen az építkezés; a már meglevő épületek megrepednek, sőt el is csúszhatnak. A csapadékos időszakokban bekövetkező friss suvadások tönkreteszik a legelőket. Terméketlenné és sok esetben művelhetetlenné teszik a szántóföldeket, nem beszélve az utak és vasutak tönkretételéről. Talajpusztító hatásukat csak erdősítéssel lehet csökkenteni. A második világháború után bekövetkezett erdőirtások hozzájárultak a Kolozsvár környéki suvadások térbeli növekedéséhez.

A mintegy 60 millió év alatt lerakódott Kolozsvár környéki paleogén és neogén rétegek gazdag puhatestű kövületanyagot és növényi maradványokat tartalmaznak, melyeknek begyűjtése, meghatározása és az Egyetemi Paleontológiai Múzeumban való elhelyezése 1872-től kezdődően valósult meg, miután megalakult a Ferenc József Tudományegyetem. A tudományos feldolgozás lehetőséget adott a paleoökológiai viszonyok (tengermélység, hőmérséklet, sótartalom) rekonstruálására, ezek időbeli változásának követésére. Hála dr. Koch Antal és dr. Szádeczky-Kardoss Gyula geológus egyetemi professzorok tevékenységének, a kolozsvári egyetem (1919-től Regele Ferdinand, majd Victor Babeş, jelenleg Babeş-Bolyai Tudományegyetem) gazdag és reprezentatív Erdélyre vonatkozó paleontológiai anyaggal rendelkezik. Itt őrzik a *Brachydiastematherium transsylvanicum* ősemlecsontvázát is, melyet a felső eocén korú, ún. nádasvölgyi formáció vörös agyagrétegében találtak Andrászáza (Rădaia) mellett. Ez őslénytanilag fontos nemzetség az erdélyi ősemlecsfaunában.

A fentiekből kitűnik, hogy Kolozsvár és környéke az ember által teremtett ún. antropikus környezet mellett gazdag és változatos földtani felépítéssel, paleontológiai leletekkel és geomorfológiai (domborzati) látnivalókkal rendelkezik. Ezeknek felfedezése és tudományos feldolgozása elődeinknek köszönhető.

Bármely Kolozsvár környéki kirándulás vagy terepgyakorlat nagy és maradandó élmények forrása lehet.

Asztalos Lajos

Néhány kolozsvári helynév újabb eredeztetése

Ha valaki összeállítja egy település helyneveinek jegyzékét, óhatatlanul elébe kerül néhány név jelentésének, eredetének magyarázata. Megtörténhet, hogy egy-egy eredeztetéssel nem ért egyet, sőt saját elképzelése támad. Kolozsvár helyneveit gyűjtve ez történt velem is. Feltűnő volt, hogy bár tudjuk, az első erdélyi szászok, köztük a kolozsváriak egy része az Alsó-Rajna mentéről, a mai Flandria és Hollandia területéről származott, soha senki nem gondolt egyes nevek flamand-holland származásának lehetőségére. Ehelyett csakis a németet emlegették, abból indultak ki. Tagadhatatlan, hogy a német nyelvterület jóval közelebb volt, mint a flamand-holland, s emiatt utólag, a Habsburg-uralom befolyásának erősödésével, a német nyelvterületre tolódó gazdasági, művelődési, emberi kapcsolatok hatására a szászság bizonyos vagy éppenséggel jelentős mértékben elnémetesedett. Ennek ellenére a korábban keletkezett flamand-holland eredetű helynevek részben vagy nagyrészt az eredetihez közeli alakban az utókorra maradhettek. Valószínű Kolozsvárt is, ahol a szász lakosság a hitújítás nyomán elmagyarosodott. Az itt következőkben, egy kivételével, ezekről lesz szó.

Borháncs. Egykori határ a várostól délkeletre. Nyugatról a Zavaros-patak, az ennek bal partján fekvő Szent Jakab tere és a Békás-patak, északról a Patai útig terjedő Eperjes tere, keleten a Nagyszopori-patak, illetőleg a Nagyszopor nevű határ, délen Felek határa keríti. Mára részben beépült.

1596: „*Borhanch* oldalan egy hold feold”; 1665: „az Szent Geörgy Hegyen *Barhant* oldalon”; 1870: *Borhánts*; *Borháncs*; 1892: *Borháncs*; 1898: *Borháncs*; 1902: *Borháncs*; 1913: *Borháncs*.

A második adatból nem derül ki egyértelműen, hogy ez felsorolás vagy pedig a Szent György-hegy *Barhant* nevű oldaláról van szó. Az első esetben köze lehet a mai *Borháncs*hoz. Szabó T. Ádám szerint a név esetleg a város közelében létezett kis szász település emlékét őrizte meg, de ez további vizsgálatra szorul. Györffy György munkája, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* nem említ ilyen nevű Kolozs vármegyei Árpád-kori települést.

Ha mégis a szászok, így a kolozsváriak eredetének egyik ága, az Alsó-Rajna vidéki holland-flamand ág felől közelítjük meg a név alapjaként feltételezett szó eredetét, kiderül, hogy a holland *barg* (erős, torokból ejtett *h*-val [bárg]) jelentése ‘ártány’. Ennek többes száma *bargen* [bárgen]: ‘ártányok’. Minthogy az *ártány* jelentése nem csupán ‘herélt disznó’, hanem ‘kan disznó’ is, elképzelhető, hogy a terület egykor vadkanok, vaddisznók által szívesen látogatott hely lehetett.

A holland nagyszótár szerint azonban a *barg* (-en) első jelentése ‘oldal(fal)ak nélküli, fedett széna-, szénaboglya-tároló’. Ennek alapján azt feltételezhetjük, hogy a *Barhant* nevű hely jó kaszáló volt, ahol efféle tárolókban tartották a szé-

nát. A szó második jelentése e szótár szerint a fönnebb már említett 'kiherélt kan(disznó)'.

A *bargen* e-je nem azonos a magyar e-vel, ez elharapott, a román *ă*-hez hasonló hang. Amit az ehhez nem szokott, ezt kiejteni nem tudó magyar anyanyelvű *á*-nak vagy e-nek mond. Utóbbi esetben ez később magánhangzó-hasonulással *á* lehet. Ha az említett *Barhant*-ből indulunk ki, a név végén levő *-t* (*Barhant*) talán a régiségben gyakori, a „hol?” kérdésre felelő helyviszonyrag volt (Kolozsvárt, Vásárhelyt). Az első magánhangzó idővel, a népetimológia szerint „értelmet” adva a szónak, o (*bar* > *bor*-), a szóvégi *-t* ugyanez okból *-cs*, az a pedig *á* lett (*-hant* > *-háncs*), legalább összetevőiben „értelmessé” téve a szót, mert a kettő együtt semmit sem jelent.

Brétfű. A várostól északra, a Nádas-patakon túl magasodó, délre néző hegyoldal. Régen szőlős, jelenleg gyümölcsös.

1482: „In p[ro]montorio *Brethofft* d[i]cto” ('a Brethofftnak mondott hegynyúlványon'); 1596: „Az zeoleoknak Newek mellyeket Barat Sebestyen birt *Bretfeoben* egy hold s három fertaly”; 1623: „in Promontorio *Bretfő* vocato”; 1645: „*Bretfeoben* [bretfő] leueo [levő] ket hold szeoleje”; 1665: „ewel az *bredfeoi* [bredfő] szőlővel vött őkegyelme három fertály szőlőt”; 1669: „*Bredfeoben* levő egy hold szőlőmet”; 1675: „miellettem egy hold szőlőt *Bredfeoben*”; 1865: *Brétfű*; 1870: *Brét fő*; 1876: *Brétfű*; 1880-as évek eleje: *Brettfeld*; 1888: *Brét fű*; 1917: *Brétfű*; 1941: *Brétfű*; 1943: „A *Brétfű* [...] alatt volt régen a *Brettfeld*, deszkapiac”; 1957: *Brétfű*.

A *Brethofft* alapján a név német eredetűnek tűnik. Második tagjához, a *hofft*hoz közelálló német *hof* 1. 'udvar'; 2. 'major, tanya, gazdaság' számításba vehető második jelentéséből arra következtethetünk, hogy itt annak idején valami efféle lehetett. Az ugyancsak német *Brett* 1. 'deszka' talán arra utal, hogy a major háza ideiglenes volt, deszkából épült. A *hof* első jelentése alapján viszont arra, hogy itt 'deszkaudvar', azaz 'deszkapiac' volt. Ebben az esetben kérdés, hogy miért itt, a deszkával megrakott szekerek számára nehezen megközelíthető helyen és nem a városban volt a deszkapiac. Ha viszont a név előtagját az irodalmi német, 1. 'széles', 2. 'tágas' jelentésű *Breittal* [brájt] hozzuk összefüggésbe, a *Brethofft* 'tágas major, tanya, gazdaság'. Ennek alapján elképzelhető, hogy az eredeti név ezt jelentette, bár megjegyezhetjük, eddigi ismereteink szerint a *Breit*nek nincs írásbeli nyoma. És nem is lehet, hiszen annak idején nem az irodalmi német írás alapján jegyezték le a szász neveket.

Tudva azonban azt, hogy a szászok, hihetőleg a kolozsvári szászok egy része is, az Alsó-Rajna vidékéről, Flandriából, a mai Hollandiából származott, megemlíthetjük, hogy a holland *breed* [bréd] 1. 'széles, tágas'; 2. 'bő, terjedelmes', a *hof* pedig 1. 'kert'; 2. '(fejedelmi) udvar'; 3. 'törvényszék'. A terület legrégebbi ismert rendeltetése szerint, úgy tűnik, mindkét szó esetében az első jelentés jöhet számításba. Eszerint tehát az eredeti név 'széles, tágas kert' lehetett. És itt, e valóban széles, tágas helyen a korabeli feljegyzések szerint szőlős volt, ami inkább kert, mint tanya. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a *szőlő* 'gyümölcsös'-t is jelentett. A név eredeti jelentése később, a szászok elmagyarosodásával elhomályosult, majd a népnyelvben a *breed*-ből szóban, írásban *bred* lett. A *breed*hez hasonlóan a *bredet* [bréd]-nek ejtették. Ez az alak talán a holland-flamand eredeti egyenes leszármazottja. Ebből következett azután a *brét*.

Másrészt a zöngétlen *-t* > zöngés *-d* > zöngétlen *-t* ingadozás természetes jelenség. A kérdés itt azonban az, hogyan lett a *hofból* a 'forrás', 'vízfolyás kezdet, fej' jelentésű *-fő*? (lásd *Körös-fő*). Mert itt egyetlen vízfolyás sem fakad. Hacsak nem valami kis forrás. A *-fő -fű*-vé alakulása a népetimológia szerint egyszerű, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a szőlőben, gyümölcsösben *fű* is nő. Hozzá kell tennünk azonban, hogy ez a változás a hangfejlődés eredménye is lehet. Mert bár az *ü* a hangfejlődés során nyíltabbá, *ö*-vé vált, ritkábban ugyan, de a jelenség fordítva is megtörtént, vagyis az *ö*-ből *ü* lett.

A XIX. század második felében, a XX. elején élt Nagy Péter szerint „...szüret idején, a szüreti vásárkor a havasiak itt árulják a szőlőkarókat, puttonokat, csebreket, a sajtóhoz szükséges deszkákat. Ezért hívták ezt a mezőt az első szász birtokosok *Brettfeld*nek. A szászok azonban nyelvben, lélekben magyarokká váltak, s a *Brettfeld Brétfű*vé magyarosodott.” Tulogdi János 1942-ben közölt írásában éppen csak megemlíti, hogy a *Brettfeld* jelentése 'deszkapiac'.

Ebben az esetben a név jelentése a német *Brett* 'deszka' és *Feld* 1. '(szabad) terület, terep, tér, mező'; 2. '(szántó)föld'; 'mező' alapján talán 'deszkamező', olyan mező, ahol, amint Nagy Péter is említette, többek között deszkát árulnak. Itt az a kérdés, akárcsak fennebb, hogy valóban oda, a viszonylag nehezen megközelíthető hegyoldalba, hegyre mentek-e árujukkal a havasiak? Mert hihetőbb, hogy inkább a városban, a piacon értékesítették azt, amit azután a szőlősgazdák – nyilván kisebb mennyiségben és könnyebben, mint a havasiak – maguk vitték ki a szőlőbe.

Ha viszont a fennebb már említett holland-flamand *breedböl* [bréd] és az 1. 'tér'; 2. 'szántóföld, mezőség' jelentésű, ugyancsak holland-flamand, [feld]-nek ejtett *veldböl* összetett *breedveldet* [brédfeld] feltételezzük a *Brettfeld* előzményének, akkor ez 'széles, tágas mező'-re utal. Ami meg is felel a valóságnak. A *breedveldböl* ugyanakkor könnyebben alakulhatott ki az adatokban közölt *Bredfeo*, *Bretfeo*, majd ebből a *Brétfű*, mint a *Brethofft*ból. Mégpedig úgy, hogy a városi magyarság és a magyarosodó szászok nyelvében az eredeti *veld* [feld] értelme elhomályosodott, és a népetimológia ezt *-földd*é, köznapi kiejtés szerint *-földd*é alakította, majd ennek végéről a *-d* elmaradásával előbb *-fő*, majd ismét népetimológiával *-fű* lett.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a német *Brettfeld* előzményének az ugyancsak német, 'tágas mező' jelentésű *Breitfeldet* tekintjük.

Ezek után úgy tűnik, hogy a *Brettfeld* és a korábbi *Brethofft* magyar jelentésének magyarázata, a 'deszkamező', illetőleg a 'deszkapiac' a szó eredeti jelentésének nem ismerete, elhomályosulása nyomán népetimológiás.

Házsongárd. Kolozsvár déli részén, egykor határában emelkedő hegyoldal, régen szőlőkkel, gyümölcsösökkel. Mára beépült. Itt van az 1585-ben megnyílt temető is.

E név és közeli rokonai Kolozsváron kívül is előfordulnak:

– a *Hasengarten* bányaműszó Nagybányán;

– *Hasenberg* – „mutatták még a Szöllő hegyet is az öregek, melyet a Zsidveiek *Hasenberg*nek hívnak, ők pedig (ti. a keserűaszóiak) *Kauberg*nek neveztek”;

– „mons *Hásongárt* Ungaris, Saxonibus”; *Hasengarten* dictus (a szász név gót betűkkel);

Entz Géza a *Házsongárdra* vonatkozó középkori adatot is talált:

– 1595-ben a Besztercéhez közeli Schönbirk, Szépnýir, Sigmir községben volt egy „bei dem Kaltergarten (‘hideg kert’) oder *Hasengarten*” nevű határ.

I. Ami a kolozsvári *Házsongárd* eredetét illeti, eddig több elképzelés is született:

1. A középkori német *Hazinscha[o]rt ~ Ha[o]ssonsarch* családnév magyarul kiejtett változatából. Egy 1373. évi oklevélben ez áll: „Nýkus dictus *Hazinschort*”, illetőleg „Nýkus dictus *Hasinschart* Ciuis [ciþis] de Cluswar” [kluzsþar]¹, majd egy 1377. évi oklevélben „Nicolaus filius Johannis *Hossonsarch*”. A német *Hasenscharte* jelentése ‘nyúlajak, nyúlszáj’. A szöveg magyarul: ‘a nyúlajkúnak, nyúlszájúnak mondott Nyikos, kolozsvári polgár’, ‘nyúlajkú, nyúlszájú János fia Miklós’. Kérdés, hogyan lett e név *-schort*, *-schart* avagy *-sarch* tagjából *-gard*.

2. A szász *Hasengert*ből ‘nyulaskert’.

3. A szász *Haselgert*ből ‘mogyorókert’. Népetimológiai magyar változata. A tanulmányait Kolozsvárt végző Melich János a *Haselgarten*ből (‘mogyorókert’) indult ki. Az erdélyi szász *wengert* ‘wiengarten’, vagyis ‘szőlőskert’ és a *Bangert* ‘Baumgarten’, azaz ‘gyümölcsöskert’ (s az ebből lett magyar *Bongárd*)² példájára hivatkozva a *garten > gert > gárd* fejlődést hangzóilleszkedéssel magyarázta.

4. Herepei János 1969. október 19-én Szegedről Kolozsvárra, Tulogdy Jánosnak küldött levelében viszont ezt írja: „feltételezésem szerint a *Házsongárd* a *hárs*-(egykori tájszólassal *hás*)-berekben elterülő gyümölcsösről: *hás*+(*b*)*ongárd*ról kapta nevét” (*bongárd* a *Baumgarten*ből ‘fáskert’, azaz ‘gyümölcsöskert’). Szabó T. Ádám szerint ez a magyarázat van olyan életképes, mint bármely eddigi, mivel *hárs* szavunk ómagyar kori összetételekben 1093-ban *Hassag*, illetőleg 1158 előtt, 1158-ban, 1323-ban, 1403-ban *Hasfa*, 1366-ban *Hasffa* („sub una arbore Tily vulgarter *Hasffa* vocata” ‘egy közönségesen hársfának nevezett fa alatt’) fordul elő.

II. Ha az eddigi elképzelések után abból indulunk ki, hogy az erdélyi és így a kolozsvári szászok egy része is az Alsó-Rajna mentéről, Flandriából, Hollandiából származott, láthatjuk, hogy a holland *bongerd* [bongerd] és *boomgard* [bómgard] jelentése egyaránt ‘gyümölcsöskert’. Szükségtelen tehát a *Házsongárd* második tagját a német *Baumgarten*ből eredeztetni. A Kolozsvár

¹ Annak idején a *v* fog-ajakhang (dentilabiális) még nem létezett a magyarban. Ehelyett rövid ajak-ajak (bilabiális) réshangot, *β*-t ejtettek, amelyik rövid magánhangzónak hangzott. Eleinte ezt többnyire *w*-vel, később *v*-vel jelölték. De előfordult, hogy *u*-val. Így jegyezte le ezt az akkori íródeák is. A *v* korábbi *β* előzményének létezésére a legjobb bizonyíték a románba átvett egyes magyar szavak alakulása. A románban mindig volt dentilabiális *v*, ha tehát a magyar eredetű szavak mai magyar *v*-je helyett a románban bilabiális hangra utaló hanghelyettesítést találunk, ez azt jelenti, hogy az átvétel idején a magyar hang még nem *v* volt: *Segesvár > Sighişoara*, *tolvaj > tuloaie*, *Szilvás > Siliuaş*, *város > oraş*, *avas > oaş* stb. A *β* a hangképzés helyének eltolódásával lett *v*. A változás a XII–XIII. században nyugaton kezdődött és kelet felé terjedt, ahol a XVI. században vagy még később következett be.

² A Kolozsvártól nyugatra, Szászfenes északi határában folyó patak völgyét *Bongárd*nak mondták ma is.

nyugati szomszédságában lévő Szászfenes első szász telepesei is valószínűleg ugyanarról a vidékről származtak, mint a kolozsváriak, innen a ma is *Bongárd* nevű patak, völgy.

De menjünk tovább. Az ugyancsak holland-flamand *hars* [hársz] magyarul 'gyanta, mézga', a *boom* pedig '(élő)fa'. A kettő összevonásából való *harsboom* [hárszbóm] 'gyantát, mézgát tartalmazó fa'. Meglehet, hogy századokkal ez előtt, a hegyoldal gyümölcsössé alakítása előtt, itt helyenként fenyő is előfordult. Bár a közeli Bükk-erdő őshonos fája a bükk, a gyertyán, alacsonyabban fekvő részein, mint például a Páter-tetőn, tölgy, nedves részein, a patakok mellett mindenütt éger nő. Valószínű, hogy annak idején a házsongárdi lejtőt is az ezekből álló erdő borította. Fekete-, vörös- és lucfenyő csak az utóbbi évtizedekben vágott irtásokon létesített ültetvényeken látható.

Esetünkben tehát az enyves, másképp mézgas éger (*Alnus glutinosa*) jöhet számításba, melynek hajtásai kezdetben mézgától ragadósak, s amely a nedves termőhelyekre jellemző. Vagyis patakok, folyók partján, mocsaras helyeken fordul elő. Mivel a Házsongárd talaja eléggé nedves – az egyik Cigány-patak itt csörgedez le a völgybe, több helyütt, így a temetőben is nem egy jócskán nedves hely, mélyedés, forrás van –, elképzelhető, hogy a hegyoldal gyümölcsössé alakítása előtt az őshonos növényzet egyik alapvető eleme a mézgas éger volt.

Csak feltételezni lehet, hogy az egykori házsongárdi égeresekre vonatkozó *harsboom* és a kezdetben, ugyancsak feltételezhetően még 'fáskert, liget' jelentésű vagy ezt is jelentő *boomgard* összevonásából alakult ki az a *harsboomgard* [hárszbómgárd], amelyik azután a magyarban, sajátosságának megfelelően átalakult: a *-b-* kiesésével az *-rszb-* mássalhangzó-torlódás *-rsz-*, a *g* előtti *-m-*ből hasonulással *-n-* (*hárszongárd*), az *-rsz-*ből *-rs-* (*hársongárd*), a maradék *-rs-* mássalhangzó-torlódás az *-r-* kiesésével *-s-*, végül az *-s-* - *zs-*vé zöngésülésével *Házsongárd* lett.

A XVI. század második felében, a XVII. első felében lejegyzett számos *Har-songart* valószínűleg arra utal, hogy a *Hárszongárd* és a *Házsongárd* egy ideig párhuzamosan létezett, míg utóbbi, az egyszerűbb, felül nem kerekedett.

Hója. Hegy(gerinc) és erdő:

A várostól északnyugatra, a Törökvágástól nyugatra magasodó hegy és a gerincét, északi lejtőjét borító erdő, továbbá délre néző oldala, ahol századokig szőlőt termesztettek.

1564: „montis *Hoja* vocatj” ('a Hójának nevezett hegy'); 1582: „enged megh [...] ez eg theo zeoleot én Noked *Howaiabol* [hoßaja] Akar kettheot Aggiak erette”; 1584: *Hoiaban*; 1597: „az *hoyay* zeoleoben”; 1613: „2 Octobris. Visszaszálla az Báthory tábora Kolozsvárnál *Hója* alá Bethlen Gábor elől”; „minthogy urunk őfelsége táborával az *hó[j]jai* szelőhegy alá ad 2 diem Octobris jövéen”; 1628: „*Hoyaban* Az felseo Lábban ualo [ßaló] fel hold iutot Kis Annanak”; 1645: „Az *hojai* ket hold Zeoleo”; 1651: „az Fenesy és *hojai* hegjben”; 1665: „vagyon *Hójában* egy hold szőlóm”; 1689: „*holya* ér fénék nevü hegyen”; 1704: „die 14 Martii. [...] Amint általúzik a kurucok [a] rácokat, lovas németeket a vizen *Hója* felé”; „Die 14 Junii. [...] *Hojja* felől való berek széliben orozkodának fel”; 1736: „az mint az *Hóján* Monostorról átaljön az út”; 1766: „*Kis Hoja* nevezetü helyly”.

Tulogdi János úgy vélte, e név szláv eredetű, jelentése 'bekerített lólegelő'. Janitsek Jenő szlavista, helynévkutató szerint azonban e név a szóba jöhető

ukránból vagy délszlávból sem magyarázható. Egyedül az ukrán *hvoja*-ra hivatkozhatnánk, de ennek jelentése 'fenyves', itt viszont óshonos tölgyerdő van. A német *Heu* [haj] 'széna', de az ugyancsak 'széna' jelentésű holland *hooi* [hójj], *hooien* [hójján] 'szénát gyűjt' majdnem azonos a *Hója* névvel. Elképzelhető, hogy a tatárjárás után, az Alsó-Rajna vidékéről való szászok érkezésekor a hegy délre néző lejtőjén még fű nőtt, kaszáló volt, és csak később ültették be szőlővel, de a hegyoldalnak a szénával kapcsolatos neve nem csupán fönmaradt, hanem a hegytetőt és az északi lejtőt borító erdőre is kiterjedt. Utólag, a könynyebb kiejtés végett a *hooi* [hójj] *hója* lett. A déli lejtőn, a Kányafő közelében a szárazságkedvelő árvalányhaj ma is megtalálható, bennebb, a város felé, a kertek felső végében ma is csak fű nő.

Kis-Bretyó utca. A Külső-Király utca (Árpád út, Traian) jobb oldalán, a Bejáró (Hajdú) utcával szemközt nyíló, a Szamosig vezető utca. Az 1763–1787. évi katonai térképen látható. 1920 után összevonták a *Bejáró* utcából lett *Hajdú* utcával. 1940 és 1945 között ismét külön utca. Ezután újból a *Hajdú* utca része. Az 1929. évi várostérkép szaggatott vonallal a Szamos bal partján, a Szeszgyár utcától a Nádas torkolatáig kialakítandó utcát jelez. Az egyik 1937. évi térkép ennek a Kis- és Nagy-Bretyó közti részét utcaként tünteti föl. Ez valószínűleg már akkor a Kis-Bretyó része, amint az a későbbi térképekről is kiderül (1980, 2000).

1869: *Kis Bretyo [utcza]*; 1893: *Kis Bretyó u.*; 1894: *K. Brettyo u.*; 1899: *Kis-Brettyó utcza*; *Csóka utcza*; 1903: *Csóka u.*; 1916: *Csóka utcza*; 1923: *Str(ada). Haiducului* (*strada* nőnemű főnév 'utca'; *haiduc* hímnemű főnév 1. 'betyár, szegénylegény'; 2. rég kat 'hajdú'); 1933: *Str. Haiducului*; 1937: *Str. Haiducului*; 1941: *Csóka utca*; 1945: *Csóka utca*; *Str. Haiducului – Hajdu utca*; 1964: *Str. Haiducului – Hajdu utca*; *Str. Haiducului*.

Kis- előtagját a *Nagy-Bretyó*tól való megkülönböztetésésként kapta.

Szabó T. Attila szerint kétségtelen ugyan, hogy a Kis- és a *Nagy-Bretyó* utcanév a *Berettyó* folyónév hangzókieséssel keletkezett alakja, de nem világos, hogyan került a *Berettyó* > *Bretyó* a két utcanévbe. Nem lehetetlen, hogy XVII. századi hajdú származású hóstáti telepések *Berettyó* melletti lakóhelyükre emlékező névadása. Ebben az esetben föl kell tennünk, hogy e hóstáti telepések eleinte *Berettyó*nak vagy legalább *így* is nevezték a Szamost.

Herepei János úgy vélte, hogy a honfoglalók nem ismerték a folyó nevét, ezért az itteni „hatalmas berken átfolyó víz nevét [...] a maguk szemlélete alapján adták”, s így keletkezett a „Berekjő > *Berettyó* [...] elnevezés”, amiből azután *Brettyó* lett.

Valójában ezek a vélemények nem helytállóak:

1. Hajdúk XVII. század eleji Kolozsvárra, a hóstátba telepítéséről nincs adat.

2. A magyar nyelvre nem jellemző a szó eleji, mássalhangzó-torlódást előidéző magánhangzó-kiesés. Esetünkben az, hogy a *Berettyó*ból *Brettyó*, *Bretyó* legyen. Ellenkezőleg, a finnugor alapnyelvből örökölt tulajdonsága az, hogy nem kedveli a szó elején két vagy több mássalhangzó találkozását, a mássalhangzó-torlódást. Ilyesmit csak hangutánzó szavakban tűr meg, mint *brekeg*, *prücsök*, *krákog*, *prüszköl*, *fröccs* stb., valamint viszonylag újabb keletű jövevényszavakban, mint *gróf*, *krém*, *fricska*, *trehány*, *spórol*, *spájsz*, *spontán*

stb., de gyakran ez utóbbiakban is csak ideig-óráig. A népnyelv ezekben vagy akár a rég meghonosodottakban (*drága, krajcár, friss, gróf*) ma is eltünteti a torlódást: *derága, karajcár, firiss, geróf* stb.

3. Az a tény, hogy a folyó Szamos nevének első ismert adata 1150 körüli (*Zomus* [szomus]), legkorábbi kolozsvári említései pedig a XIV. századból valók (1352: *fluuium Wyzomus, fluuium Vyzomos* [fluβium³ újszomus, újszomos]; 1353: *Zomus*; 1377: *Zomos*; 1405: *Zamos*; 1339: *villa Zamus* 'Szamosfalva'; 1345: *Zamusfalua* [szamosfalβa]; 1366: *Zamosffalwa* [szamosfalβa]; 1370. *Zamus falua*, nem valószínűsíti azt, hogy a honfoglalás korinak vélt *Bretyó* 1869. évi első írásbeli megjelenéséig megőrződött volna.

4. Úgy tűnik, fentieknél közelebb visz a megoldáshoz az *Új Magyar Tájszótár* által említett *bretyus* jelentésű 'béka'. Ez nyilván összefügg a *brekeggel*, annak egy játékos *bretyeg* változatával, amiből *bretyus*, majd *bretyó* lett. Ha arra gondolunk, hogy nyári estéken a *Kis-* és a *Nagy-Bretyó utcában*, különösen Szamos-parti végükön, a békák brekegése ringatta álomba az itt lakó, mezei munkától fáradt hidelvi atyafiakat, elképzelésünk talán nem téves.

Nagy-Bretyó utca. A Külső-Király utca (Árpád út, Traian) jobb oldalán, a Szeszgyár utca után nyíló első, a Szamosig vezető hidelvi utca. Az 1763–1787. évi katonai térképen rajta van. Jakab Elek *Kolozsvár története* című munkája szerint 1870 előtt *Lupsa* a neve.

1869: *Nagy Bretyó [utcza]*; 1893: *N. Bretyó utcza*; 1894: *N. Brettyo u.*; 1899: *Nagy-Brettyó utcza; Veréb utcza*; 1914: *Veréb utca*; 1916: *Veréb utcza*; 1923: *Str. Vrăbiilor (vrabie n fn 'veréb')*; 1933: *Str. Vrăbiilor*; 1937: *Str. Vrăbiilor*; 1941: *Veréb utca*; 1945: *Veréb utca; Str. Vrăbiilor – Veréb utca*; 1964: *Str. Vrăbiilor – Veréb utca; Str. Vrăbiilor*.

Nagy- előtagját a *Kis-Bretyó*tól való megkülönböztetésként kapta. Nevének eredetét lásd a *Kis-Bretyó utcánál*.

³ Ugyanaz, mint fennebb, a *ciuis*, a *Cluswar*, a *ualo* esetében.

Balázs Géza

Egységesülő vagy szétagulódó magyar nyelv?

Közös köznyelv, határtalanítási program. A magyar nyelv történetében a XVI. századtól a XX. század végéig az egységesülés volt a fő irányzat. Ekkor alakult ki fokozatosan, nyelvjárási régiókból összeadódva, kiegyenlítődve az irodalmi és a köznyelv. Mellette természetesen szervesen tovább éltek az egyéb nyelvváltozatok (nyelvjárások és más csoportnyelvek), valamint létezett a különfejlődés is mint nem fő folyamat (a szaknyelvek létrejötte). A XX. században Trianon következtében a magyar nyelvű lakosság egyharmada a határokon kívülre került. Ennek következtében mindennapi nyelvük, amely hol nyelvjárás, hol nyelvjárásias köznyelv, hol a „leginkább” köznyelv, az államnyelvek hatásának lett folyamatosan kitéve, a határon kívül élők nyelvében megfigyelhetők a kétnyelvűségi (vegyesnyelvűségi) jelenségek, illetve ezek mellett igen archaikus, a mai magyar köznyelvben soha vagy már meg nem lévő jelenségek, vagyis elindult a különfejlődés (szétfejlődés). Határokon belül is megfigyelhető a szétagulódás. Sokan úgy vélik, hogy az irodalmi (írott) vagy köznyelv „egységessége” mellett érvelők valamiféle központi, központosító, antidemokratikus törekvések megszállottjai, s ezért a nyelvváltozatok közötti egyenlőséget, demokratizmust hirdetik. Ebben természetesen van igazság, hiszen: „minden jó – valahol”, de nem szabad feledni, hogy a legnagyobb körű (határokon is átívelő), legjobb hatékonyságú (kiegyenlített), éppen ezért

kiemelt, eszményi, közös stb. nyelvváltozat (nevezzük köznyelvnek vagy más megközelítésben sztenderdnek) léte, szerepe elvitathatatlan. Amikor – különösen – a határon kívüli magyar nyelvészek a „közös köznyelv” vagy a nyelvi „határtalanítás” programját megfogalmazzák, akkor a nyelvi újraegységesülésre, -egységítésre törekednek, természetesen különböző módszerekkel és éles vitákkal terhelt módon.¹

A balkanizálódást a nyelv is követi. Viszonylagos az, hogy melyik a legszebb magyar nyelvváltozat. Részben mindenki szépnek tartja a sajátját, részben pedig valamelyik távolit is. Ezért mondják sokan, hogy a „pesti nyelv” szép – Budapest kiemelt, központi művelődési, gazdasági szerepe miatt –, de azt is halljuk: szép az érintetlen vidéki nyelv, a nyelvjárás; különösen sokan emlegetik az erdélyi székely nyelvjárás tisztaságát, szépségét.

Annak csak örülhetünk, ha valamit szépnek tartanak az emberek – s azt természetesnek, ha saját nyelvüket, nyelvjárásukat annak tartják; még inkább, ha másokét is. A nyelvészek egyébként

¹ A most következő tanulmány eredetileg 2001. szeptember 28-án az erdélyi Árkoson megtartott az Anyanyelvépölók Erdélyi Szövetsége közgyűlésére készült. A szövegben idézett két esszé a Magyar Rádió *Édes anyanyelvünk* című műsorában hangzott el. Romániai példák: B. G. (Marosvásárhely), P. Z. (Kolozsvár), szlovákiai példák: B. L. (Komárom).

mindig azt tudatosították, a nyelvjárás, minden nyelvjárás érték: őrizni, ápolni, fenntartani kell – és gúnyolni tilos.

Illyés Gyula *Koszorú* című verséből gyakran idézzük a „tanár kigúnyolta diák... nyelve” sort; bizony, a kis Illyést egyszer egyik iskolájában kigúnyolták nyelvjárásáért, és ez nyomot hagyott benne.

Azt hittem, hogy ezen már túl vagyunk. Nemrégiben azonban egy szlovákiai kollégám mesélte, hogy nagy felháborodást keltett körükben az egyik, ott is fogható kereskedelmi csatorna hírműsorának műsorvezetője. Szlovákiában magyar turisták kolbászmérgezést kaptak, a műsorvezető így vezette be a tudósítást: „Lám, ott sincs kalbászból a kerítés.” Így mondta: *kalbászból*.² Utalva ezzel a palóc nyelvjárásra, a szlovákiai magyarok nyíltabb a hangjaira. Tréfának szánta: egy időben minden kereskedelmi televízió minden hírműsorában, minden hír kapcsán kötelező volt tréfálkozni (ma inkább tragikusan, drámaian kell nézni). Tréfálkozott, s ezzel fölháborította az egyik legnagyobb és legrégebb nyelvjárásunk beszélőit. Ráadásul kisebbségi magyarokat.

A másik eset már az egyik budapesti rendőrkapitányságon történt. Erdélyi magyar kérdezte az ügyeletestől, hogy hol lehet olyan igazolást szerezni, amely bizonyítja, hogy büntetlen előéletű. Így mondta: *igazolást szerezni*. Az ügyeletes nem maradt adós a nyelvleckével: „Fiatalember, nálunk igazolást nem szoktak szerezni, legfeljebb kérni, kérvényezni.”³

A kioktatás lényege: a szerzésen az ügyeletes a nem törvényes úton való hozzájutást értette. Az ügyeskedést,

a megvesztegetést, a lopást. Az erdélyi fiatalember elpirult. Magyar nyelvből való kioktatásra nem volt felkészülve. El is ment a kedve az egésztől. Máig nem szerezte, azaz nem kapta meg az igazolást. Pedig a *szerez* ige még a legáltalánosabb és legközösebb magyar nyelvben is azt jelenti: munkával, utánajárással jut valamihez, tulajdonává teszi. Például: diplomát, érdemeket szerez. A *szereznek* persze kialakult újabb jelentése: nem legális úton megszerezni valamit. A balkanizálódást a nyelv is követi.

Az erdélyi köznyelvben a *szereznek* ez az új keletű, Magyarországon nagyon is aktuális, pejoratív jelentése még nem terjedhetett el.

Ezek a mindennapi nyelvi sértések, kioktatások bizony sem emberileg, sem nyelvileg nem kívánatosak. S valamiért nekem különösen fáj a nyelvi kihágás. Hiszen a rendőrségen ma már annyira figyelnek arra, hogy meg ne sértsék a gyanúsítottakat! Ilyeneket hallok: *tolvaj úr, betörő úr!* Nos, ez nyilvánvaló túlzás.

Úgy látszik, nálunk a gyanúsítottaknak nagyobb tisztelet, nagyobb politikai korrektség jár, mint egy átlagpolgárnak. Egy átlagos, korrekt anyanyelvi beszélőnek.⁴

Huszonegyedik századi magyar?

Hogy milyen lesz a XXI. század magyar nyelve? Aligha tudjuk. Aligha tudjuk pontosan. De azért sok mindent tudunk, hiszen a nyelvtörténetből a nyelvtudomány elveit, módszereit ismerve következtethetünk.

Közösség és nyelv szorosan összekapcsolódik. Olyan lesz a XXI. század nyelve, amilyenek mi leszünk. Világpolgárok, europolgárok, nem-

² A TV2 hírműsorában elhangzott szöveg.

³ Az esetet B. G. marosvásárhelyi fiatalember mesélte el. Az eset Budapesten, az egyik rendőrkapitányság előtt történt.

⁴ Elhangzott a Magyar Rádió *Édes Anyanyelvünk* című sorozatában 1998-ban.

zetspolgárok, állampolgárok, város-lakók (egy kereskedelmi rádióadás kifejezésével: városársak), falusiak, tan-yasiak, remeték.

A nyelvtudomány ismeri a nyelv-fejlődés és a nyelvelhalás fogalmát. A XXI. században vélhetőleg átren-deződnek a nyelvek. Tovább folyik a világnyelv(ek) kialakulása, lesznek köz-vevítő nyelvek, és hitem szerint lesznek anyanyelvek. Ha csökkenő számban is. De nem csökken a kétnyelvűségi hely-zetek és szerepek száma. Ez a nyelv-tanulás fontosságára figyelmeztet.

A magyar nyelvet csak mi, ma-gyarul beszélők tarthatjuk fenn. Mi fejleszthetjük, mi gyarapíthatjuk, mi sekélyesíthetjük, mi felejthetjük el. De más hatások is vannak.

Új hatások. A közösség mellett szo-ros kapcsolat van nyelv és környezet, nyelv és kommunikációs technológia, nyelv és kultúra, nyelv és gazdaság stb. között is. Egészen biztos, hogy az információ legújabb forradalma, az informatikai (digitális, számítás-technikai) forradalom a kommuniká-ció technológiákat forradalmi mó-don megváltoztatja és átrendezi, s ezek nagy hatással vannak, lesznek a nyelvekre, így a magyar nyelvre is. Minden kommunikációs technológia elindított ilyen változást: a beszéd után kialakult az írás, ez újfajta nyelvi létmódot, gondolkodást hozott létre. Majd az élőbeszéd rögzítésével és su-gárzásával új beszélnyelviség alakult ki. Ennek forradalmát jelentette a tö-megkommunikáció kiteljesedése.

És most itt van az informatika: a tömegkommunikáció és a telekom-munikáció összekapcsolódása tech-nikailag, amely már most is sok mű-fajt, szövegtípust tett múlt idejűvé, és bevezetett újakat (levélbeszéd, írott nyelv, csetelés ~ csatizás stb.).

Az informatikai forradalom követ-keztében kulturális átrendeződés is zajlik, ennek is megvan a nyelvi ha-tása (például jól kipróbált kommuniká-ció technológiák, műfajok sorvadnak, pusztulnak el). Új típusú gondolkodás és ismeretkör alakul ki. Furcsán hang-zik számunkra, akik fél lábbal a XX., olvasmányélményeinkkel, értékeinkkel még inkább a XIX. században élünk: most, a XXI. században nem nagyon kell olvasni, csak felszínesen; nem na-gyon kell írni, nem nagyon kell ismer-etet tárolni, tudni... Mintha nem na-gyon kellene gondolkodni sem!

Minden eddiginél több az infor-máció, időnk jelentős részét az eb-ben való kutatással-keresgéssel tölt-jük. A hagyományos szövegre, írás-ra épülő bölcsészettudományok is ha-marosan megváltoznak.

Egyre több a félrevezető, kevésbé fontos, ügyetlenül megfogalmazott, sőt téves információ. A világháló n óriási kommunikációs salak kering.

A verbalitást kiegészíti a vizualitás. Fejlett kommunikációs technológiák áll-nak rendelkezésünkre, de agyunk nem képes gyorsabban és többet befogadni, mint a hagyományos technológiák ese-tében. A fejlett technológiákból újabb kommunikációs zavarok és konfliktu-sok származnak. A XXI. századi embert a technika sokféleképpen kiszolgálja, de érzelmi élete nem gazdagabb, mint ezer évvel ezelőtt élt rokonaié.

Meglátásom szerint az írásbeliség lassította a nyelvi változásokat, az új multimédiás technológiák viszont új-ból felpörgetik a változásokat. Ehhez nyelvészek és írók is asszisztálnak a „nincs szükség nyelvi normára, nincs szükség nyelvi eszményre” elv alap-ján. A normák között az eszményi nyelvi normák is felbomlóban van-nak. A legszigorúbb norma a helyes-írás – de már megjelent annak is vul-

garizálódó változata a magyar nyelvhasználatban: a nem helyes írás (infantilisan *hülyesírásnak* is nevezik). Pillantsunk csak rá a számítógépes levelezés vagy az sms-küldözgetés írásbeliségére! Ez utóbbi felszámolni látszik a magyar ortográfia szép hagyományát, az *ly*-t.

Egészen biztos vagyok abban, hogy lesz köznyelv, lesz közös köznyelv, mert akarjuk. Ez a megértés, az alapvető megegyezés alapja. És lesznek mellette helyi normák. A közös köznyelv védendő érték, ehhez állami támogatásra is szükség van.

Bizonyos nyelvi változásokat már most is látunk: kialakulóban van az ún. *globálnyelv* (*Globálba véve úgy gondolom...; Ennek a dolognak fílingje van...; Mikor lesz a míting?*). A globálnyelv magyar nyelvi tünete a *hunglish* vagy *magygoi*, illetve az elcsépelet, deszemantizálódott kifejezések használata (Ez a dolog úgy működik...). Az egyszerűsödés és a bonyolultabbá válás egyaránt folyik a nyelvben, csak az a feltűnő, hogy kiérlelt, szép formák egyszerűsödnek (például a választékos jelzők, vonatkozó névmások pusztulnak), és tökéletesen fölösleges, mert hivataloskodó, pontoskodó kifejezések bonyolódnak (pl. a mindent elárasztó *-ható/-hető: fenntarthatóság, felépíthetőség, kerékpározható*). A fordításnyelv olykor katasztrofális. Van nyelvészünk, aki egyenesen a magyar nyelv *indoeuropaizálását* hirdeti, hogy könnyebb legyen a fordítás – nyilván angolról magyarra. Nem tudom, hogy más nyelvek nyelvtudományában fölmerült-e már ilyen gondolat. De a nem indoeurópai magyar nyelv tudatos indoeuropaizálása – agyrém.

Az egyszerűsödés sajátos esete az *infantilizálódás* (*Adj egy pézsét!; Hallgasd meg az üzirözít!; sze = Adj egy*

papír zsebkendőt!; Hallgasd meg az üzenetrözítőt!; Szevasz!).

(Nyelv)közösségekben élni... És ezzel máris itt vagyunk a fő kérdésnél: külön vagy együtt? És hogyan?

Az emberiség mindig csak külön, kis közösségekben létezett, de mindig együttműködve. Az egészséges, kiterjedt nyelvekben ez úgy jelenik meg, hogy sokféle nyelvváltozat létezik, s ezek fölé boltozódik az együttműködés nyelve, amelyet korábban *irodalmi nyelvnek* neveztünk, de az irodalom XX. századi szerepváltása miatt később csak *írott nyelvnek* mondtunk. Ma már, az írásbeliség visszaszorulásával, az írott nyelv sem helytálló elnevezés. Használhatjuk a sztenderdet, amely szemléleti különbséget is jelent, de ez oly idegen, hogy én mégis a *közös norma* vagy *köznyelv* kifejezést használom és javaslom.

Vagyis van közös norma, mert a spontán és a nyelvfejlesztő konvergencia nyomán kialakult. A magyar nyelv-közösségben „szintetizálódott” egy legkisebb közös többszörös, a köznyelv, amely többféle kiejtősváltozatot tűr, és egy fő írásformát, a helyesírást követeli meg. Léteznek divergenciajelenségek, hiszen minden közösség éli a maga életét és alakítja a nyelvét. Ezek azonban csak helyi közös normák, amelyeket *tudományos szociokulturális normának* hívunk. Ezeknek a léte a helybeliség, a hagyomány, a demokrácia tükre. A magyar nyelv esetében politikai okokból is kialakultak helyi állami nyelvváltozatok. A józan észnek is ellentmond, hogy ezeket külön-külön, mintegy nyelvként kodifikáljuk. (Ez lenne ugyebár a *szlomagy, rommagy* és az *ukrmagy* meg a *szerb-, horv-, vagy a szloumagy*.)

A magyar nyelv esetében különösen nem okos dolog többközpontú-

ságról beszélni, mert nyelvünk minden más ismertebb nyelvtől különbözően szervesen konvergens, azaz nem mutat szétfejlődést sem történetileg, sem területileg. A magyar nyelvnek ez a fő (ha nem a legfőbb) jellemzője, ezt soha ne feledjük! Értékeljük a helyi értékeket, becsüljük, őrizzük, fejlesszük azokat, és ugyanezt tegyük a közös köznyelvvél is!

A határon túli magyar nyelv gazdagságáról. Kevés figyelem vetül a határon túli magyar nyelv gazdagságára. Többet beszélünk a többségi nyelvek hatásáról, azután az úgynevezett *szétfejlődésről*, vagyis a magyar nyelv több részre szakadásáról, mint például arról, hogy példamutató értékek: új szavak, régiségek, találó szólások is keletkeznek-megőrződnek Kárpátalján, Erdélyben, a Felvidéken, a Vajdaságban és a kisebb szórványokban is.

Marosvásárhelyi ismerősöm mondta a minap: „Kialudtam a pityókát a földből.” Régen hallottam az élőbeszédben ilyesféle képes kifejezést a mély álomnak. Szlovákiai rokonom ezt szokta mondani: „Elkapott a juhászbetegség.”

Szlovákiában a zöldhullám, vagyis az, amikor a haladási irányban folyamatosan zöldet kapunk: *telecsík*. Erdélyben a parkolóhely teljesen magyar szó: *beállóhely*, a jogosítvány (hivatalos nevén: vezetői engedély) hagyományosabb megnevezés: *hajtási engedély*.

A mai étellel kapcsolatos újfajta magyar elnevezésekből gazdag csokrot gyűjtöttem össze Szlovákiában. A papucs például *belépő*, és ez teljesen világos magyar szóalkotás, hiszen a papucsba csak belelépünk.

Erdélyi származású író barátom a fodrásztól jövet méltatlankodott: megkérdezték tőle, hogy hagyjanak-e neki pajeszt. A *pajesz* szó értelmező szótári jelentése: ortodox izraelita férfinak a

fül előtt lecsüngő hosszú hajtincse, tréfásan oldalszakáll. Egy pillanatra elgondolkodtam, hogy hogyan lehetne másként mondani, merthogy én sem tudom.

– Hát fülhaj, kedves barátom! – mondta az író. – Esetleg, ahogy Gárdonyi is használta: barkó!

Megejtő régiségek is megőrződtek a határon túli nyelvhasználatban. Szlovákiában például máig él a *-cska/-cske* régi változata. Ott a *gyerekecske*, *gyerecske* helyett sokszor azt mondják: *gyerekcse*. A Komáromból Gúta felé járó vonat pedig a göcse: ugyanis a rossz síneken göcsögött (ma azt mondanánk: dőcögött). A rossz gyerekre azt mondják: *lőhítő* – én a *lőhűtő* formát ismertem eddig. A kapkodó ember: *sedre*.

Étkezésnél azt mondják: *Háríts magadnak!* A *hárít*-ban valóban benne van az a mozdulat, amellyel valamint magunktól el- vagy éppen magunk felé húzunk. És étkezés közben azt is mondják: *Pederd meg sóval!* Én eddig legföljebb a bajuszomat pedertem – lám, ismét ugyanaz a mozdulat!

Erdélyben pedig így kívánnak jó étvágyat: *Használja egészséggel!*

„Leszöktetted magad levessel” – ez ismét a Felvidékről származik. Én egyszerűen csak azt mondanám: leetted magad. De a *szökik* ige visszhangzik Erdélyből is: „Szökdösösen szoktam beszélni – mondta egy barátom –, elharapom a szavak végét.” Lám, milyen szép kifejezés a gyors beszédre, korunk jellemző tünetére. Talán a nyelvészeti szakirodalomba is bevonhatnánk: *szökdösös beszéd!*

Tényleg, nem tanulhatnánk el a jót, a szépet, az értékeset, a magyar nyelv teremtő erejét – egymástól?⁵

⁵ Elhangzott a Magyar Rádió *Édes Anyanyelvünk* című sorozatában 1998-ban.

Kettős tartozás

Ha a Felek-tető emelkedőjén megállunk egy pillanatra s letekintünk az alattunk elterülő völgybe, elénk tárul Kolozsvár. Elénk tárul a kincses város, Erdély fővárosa, *civitas primaria Transsylvaniae*. Valahol a völgy közepén sejteni lehet a régi belvárost, sejteni lehet Fadrusz Mátyás-szobrát, aztán látni lehet a hajdani város köré felhúzott egy, majd két, majd megszámlálhatatlan blokknegyedet, azt a betonrengeteget, melyben kiigazodni szinte már lehetetlen. S mégis, a Felek tetejéről Kolozsvárt látjuk, melynek hangulatát, szellemi nagyságát, hagyományait a hetvenes, nyolcvanas évek építészeti csődje és a kilencvenes évek nacionalista városvezetése sem tudta megszüntetni, felszámolni, elfeledtetni.

Úgy tűnik, Kolozsvár túlél mindeneket. Túléli a viharos időket, a komor és zordon fellegeket, melyek annyiszor összegyűltek büszke feje felett a huszadik század kicsit sem könyörületes és irgalmas ideje alatt. Ezt sugallja **Kántor Lajos Fellegek a város felett** című, két éve megjelent könyve is. A kolozsvári irodalomtörténész és szerkesztő kötetével egyszerre ír irodalomtörténetet, esszét, megemlékezést és – akár azt is megengedhetjük – kritikát. Az alcím: *Regényes korrajz: Kolozsvár, 20. század*, amilyen pontos, annyira megtevesztő. Hiszen az olvasó első reakciója, hogy regényt vesz kezébe, vagy legalábbis egy regénynek nevezhető könyvet. Azonban hamar kiderül, szó

sincs erről: nem regényt, hanem regényeket olvashat. Kántor Lajos a huszadik században írt, Kolozsvárról szóló regényekből szemezget s állít össze „regényes korrajzot”. Amellett, hogy rövidebb-hosszabb idézeteket közöl a regényekből, kommentárokkal fűzi láncra őket, s ahogy a kör lassan-lassan bezárul, Tamásitól Szabó Dezsőn, Passuthon és Nagy Istvánon keresztül eljutunk egészen Bálint Tiborig.

Mondhatnánk, könnyű így játszani az irodalomtörténésznek, könnyű így könyvet írni, hiszen kiválasztott néhány regényt, aztán megírta az átvezető szövegeket, végül csapott hozzá egy-két életrajzi kiegészítést, s máris kész a könyv. Mielőtt azonban ezt mondanánk, álljunk meg egy pillanatra a Felek-tetőn, mint ahogyan Csokonai is megállt annak idején szülővárosom kies halmán: „*A ti szavatokra lelkelem felhevűle, / És Vásárhely kies halmára repűle, / Melyről végignézvén a székely földeken, / A hűs forrásokon, a fenyves bérceken: / E felséges vidék úgy magához ragadt, / Hogy szűk elmém éppen a felhőkig dagadt.*” Tekintsünk széjjel, s ha először nem is a székely földeken, legalább e könyvben! Tekintsünk széjjel, mint ahogyan Kántor Lajos is széttekintett a huszadik század fölött! Mert ez könyv érdekes pont lehet(ne) az irodalomtörténetben, mondhatni (re)kanonizációs pillanatot. Hiszen Tamási Áron életművéből elsősorban nem a *Czímeresekre*

emlékszünk (ha emlékszünk egyáltalán), s felteszem, sokaknak Bánffy Miklós neve sem rémlik, nemhogy főművének címe, az *Erdélyi történet*. S ha már itt tartunk, Kuncz Aladár révén inkább jut eszünkbe a *Fekete kolostor*, mint a regénytrilógiának tervezett (részben Kántor könyvének címet is adó) *Felleg a város felett* című regénye. Kántor pedig nem egyszerűen felidézi ezeket a műveket, hanem – ahogyan teszi ezt végig e kötetben – összeolvassa őket, és így meglátja s meglátatja bennük a közöset, azt a pontot, melyből tekintve kikerekedik a korszak hangulata, kisebbségi-többségi problémái, s körvonalazódni kezd Kolozsvár markáns, mégis folyamatosan változó arca.

A szerző, miközben egyik szemét folyamatosan az erdélyi magyarság sorskérdéseire nyugtatja, néha mármár túlzottan is, másik szemével mindig Kolozsvárra figyel. Így kerül egymás mellé Szabó Dezső, Laczkó Géza, Kolozsvári Grandpierre Emil és Passuth László egy-egy regénye az *Iskola és környéke* fejezetben, melyben az alma mater – legyen az a piarista vagy a református, esetleg az unitárius gimnázium – és Kolozsvár egy életen át tartó hatása jelenti a kapcsolódási pontot. Érdemes innen kiemelni Szabó Dezső *Életeim* című regényéből egy idézetet, melyben az édesanya a város főteréről beszél fiának: „*Ez a világ legszebb tere, fiacskám. Kolozsvár a világ legszebb városa. Majd, ha felnősz, rajkóm, akármerre jársz, ne felejtse, hogy kolozsvári vagy. Itt szebben beszélnek a magyar nyelvet, mint máshol. Ne hozz szégyent Kolozsvárra, gyermekem.*”

Kántor Lajos azonban nemcsak ezt a világot tárja az olvasó elé. Nem feledkezik meg Nagy Istvánról sem, akinek munkásságáról mindenkinek

a mozgalmak, a szocialista pártaktivisták és munkások világa jut eszébe. A proletárok, a kétkezi, vasgyári munkások, a földeken kaszáló parasztok, mindazok, akik szintén hozzátartoznak Kolozsvár és Erdély múltjához, még akkor is, ha nem annyira kellemes minderre emlékezni. Megidézi Nagy Istvánt is, hiszen prózája, még ha tematikáját tekintve meglehetősen egyoldalú is, igenis kiegészíti – s nem színvonalatlanul – Kolozsvár szépirodalmi megőrzését.

S így jutunk el Bálint Tibor *Zokogó majom* című regényének kisémberehez, aki el-elvész a fölötté átviharzó történelemben, majd következik Köntös-Szabó Zoltán hármaskönyve, a *Trianon gyermekei*, mely családi krónikaként felöleli szinte az egész huszadik századot, s elérkezünk lassan a kilencvenes évek korántsem fellegmentes első éveire.

Korrajz, irodalomtörténet, helytörténet, városrajz. Kereshetjük a megfelelő kifejezést, s kétlem, hogy megtaláljuk. Kántor Lajos könyve, úgy tűnik, Kolozsvárról szól. A szerző az irodalommal szól a magyarságról, a megmaradásról, a kitartásról, Kolozsvárról, Erdélyről. S ha éppen nem ő beszél, hát beszélnek helyette a regények. Beszélnek a városról és a vidékről, mely egy életre meghatározza gyermekei sorsát. Kolozsvárhoz vagy Erdélyhez tartozni egy életre szól. S ne felejtse a tartozni szó kettős jelentését: nemcsak oda tartozunk, hanem egyúttal tartozunk mindazért, amit tőle kaptunk. Jusson eszünkbe a Szabó Dezső formálta édesanya mondata gyermekéhez: „*Ne hozz szégyent Kolozsvárra, gyermekem.*”

Kántor Lajos: *Fellegek a város felett*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004

A transzközép sárkánylovag

Gondolom, már mindenki találkozott olvasmányai során a mesék hol rémisztó, hol barátságos sárkányaival, akik leginkább arról nevezetesek, hogy orrukon-szájukon okádják a bátor vagy kevésbé bátor lovagokra a tüzet. S gondolom, már mindenki hallott vagy olvasott a sárkányokkal vakmerően szembeszálló pajzssal, páncéllal és karddal felszerelkezett lovagokról, kik életük árán is le akarják győzni a sárkányt. És, gondolom, elég kevesen hallottak a transzközépről, ami „– mint életézés és kulturális életézés – a transzcendenciát önmagában föllelő Én kitörése a Modern/Posztmodern világából. Elfogadja az emberi lehetőségek behatároltságát, és az abszolútumot az Egyed közönséges emberi világában véli megtalálni.” Így írja **Orbán János Dénes** (OJD) a *Modern, Posztmodern / Transzközép* című 1996-os „tanulmányában”, mely miután megjelent a szerző *Teakönyv* című kötetében, a *Tragédiák és cipők* címet viselő – tíz évet felölelő – gyűjteményes könyvben is helyet kapott. És hogy kicsoda a transzközép sárkánylovag? Hát maga OJD, hiszen a *Serény Múmiák* és a *Bretter György Irodalmi Kör* által üzött (vagy gyakorolt és nem gyakorolt) műelemzésekben – persze a *Heroic Fantasy* jegyében – „a költő lovag, a kritikus sárkány, a mű pedig a lovag fegyvere az irodalmat jelképező mesevilágban”.

Most jómagam vagyok a sárkány. Hogy lesz-e hét fejem s fogok-e minden orrlíkamból és szájnyílásomból tüzet okádni, nem tudom. Teljes mértékben elképzelhető, mint ahogyan az is, hogy csak úgy, Süsü módjára, eregetek néhány tűzcsóvát, s azt is

csak a látszat kedvéért. Mindenesetre a *Tragédiák és cipők* méltó fegyver a sárkány ellen: meglehetősen súlyos opus, mellyel ha kupán csapja kedves lovagunk a sárkányt, akkor az hangos jajgatások közepette s mind a tizennégy fülét meg egyetlen(?) farkát behúzza menekülni kezd. Vagy mégsem? Még nem menekülök, még nem, és hát kard, ki kard.

Egy gyűjteményes kötetnek (hogy miért kell e könyv, arra még visszavezünk) jó cím kell, pláné, ha egy évtized írásait foglalja magában, azaz öt kötetet (*Hümériáda; A találkozás elkerülhetetlen; Hivatalnok-líra; Vajda Albert csütörtököt mond; Teakönyv*), a borítószöveg szerint hatot, a hatodik talán éppen az előttünk fekvő, így, ebben az összeállításban. Szóval a jó cím: *Tragédiák és cipők*. Az ominózus első könyv, a *Hümériáda* (1995) második ciklusának (*Hümériáda*) egy szövege. Majdnem szonettje. Aztán mégsem. Az időszak, a hőskor, mikor OJD transzközép sárkánylovagként bevezette a magyar és erdélyi, az erdélyi és magyar irodalom nyugodtnak mondható vizeire. S onnantól kezdve félelmetes kalózként rettegésben tartotta a vizek kóbor vándorlovagjait, megfeneklett anyahajóit, s ne felejtjük el a kikötők csinos lánykait, telt keblű hölgyeit vagy kövérkés ringyóit. A jelen göröngyös horizontjából azonban már másként fest egy kicsit a Hlavács cipészről szóló vers: „Álmaimat már mind agyonverém, / de hasztalan: mindég kerülnek újak.” No igen! Megváltozott kicsit a helyzet 1995-höz képest. A fenegyerek közben picit átalakult. Természetesen még mindig fene is meg gyerek is, csak időközben

megszoktuk, hogy van, hogy szereti kimondani, ami ott bujkál a nyelve hegyén, hogy ő ilyen, és nem lesz más, és mégis. Az elmúlt bő évtizedben József Attila-díjat kapott, Herder-ösztöndíjas volt, mi több, ő lett az E-MIL (Erdélyi Magyar Írók Ligája) elnöke. A fenegyerek lassacskán nemcsak bátor sárkány, vakmerő és polgárpukkasztó lovag, hanem tekintélyes irodalom-szervező is, meghatározó egyéniségévé vált az összmagyar irodalomnak, merthogy csak ilyen irodalom van erefelé, még akkor is, ha sokan más irányban erőlködnek. Sárkánylovagunk agyonvert álmairól pedig csak annyit, hogy a beteljesülés és kielégülés után már nyugodtan csapkodhatja álmait, s valóban úgy néz ki, hogy „millió lányom őrzendi majd az énem”, azaz az ő énjét. Nem véletlen tehát a címadó vers, a kötet egy újabb nyom, egy újabb hátrahagyott jel, másrészt pedig új utak lehetőségét és választhatóságát s a haladáshoz szükséges erőt is jelzi: „Lépegess bátran fajzatom!”

Azonban álljunk meg itt egy fél szóra, mert azért nem ennyire egyszerű a képlet OJD-vel kapcsolatban. A sárkánylovag, akit az erdélyi irodalom fenegyerekének szoktak titulálni, szinte kikerülhetetlen: tekintsünk akár a magyar líra történetének és jelenének változásaira és alakulására vagy a magyar irodalom erdélyi szegmensére, hol szervezőként, irányítóként, szerkesztőként is működik, egyaránt megkerülhetetlen. OJD, tetszik vagy nem tetszik, az összmagyar irodalmi kánon (persze ha létezik egyáltalán ilyen!) része, vizsgaanyag, s azt is meg merem kockáztatni, hogy neve egyre szorosabban kezd összefonódni az Erdélyben íródó irodalommal. Úgy tűnik, a fenegyerek, aki pár éve még azzal a kijelentésével botránkoztatta meg a nagyközönséget, hogy utálja az erdélyi

irodalom két szimbolikusnak is tekinthető alakját, Reményik Sándort és Sütő Andrást, kezd hozzájuk hasonlatosan szimbolikus alakjává válni ennek az irodalomnak. Persze másként. Érzem, kockázatos e kijelentés, s elképzelhető, hogy OJD forog tengelye körül, de az is lehet, hogy csak mosolyog. Mégis, a párhuzam adott, mi több, kezünkben a *Tragédiák és cipők* című gyűjteményes kötete, mely – valljuk be – szokatlan egy 33 éves költőtől. Már az ezt megelőző könyv is kicsit meglepő volt *Orbán János Dénes legszebb versei* címmel, mellyel elindult a „klasszicizálódás” útján, azonban ezzel még továbblép ezen a kicsit sem kellemetlen ösvényen. Habár az is felmerülhet egy némely sárkányban, hogy a lovag megfáradt kicsit, kiégett a bős csatákban, hiszen egy ideje (kivéve a *Búbocskát*) csupán régi, bár nem rozsdás kardjaival rémisztgeti a sárkányok népes hadát. S azért mi, olvasók egy ilyen fiatal, krisztusi korú lovagtól, aki néha sárkány is, várunk még meglepő fordulatokat, várunk újabb csatákat, még akkor is, ha elérkezett az idő egy gyűjteményes kötet megjelentetéséhez.

Persze nem temetni jöttem Orbán János Dénest, se őt, se költészetét. Csak éppen megjegyezni, hogy miközben látszólag alig történik valami a messzi és közeli vizeken, s a kalóz sem támad minduntalan a ringó mellő lányokra, lassan süllyedő anyahajókra, mégis mintha egyre jobban megszilárdulna helye a mélykék vizek fölött, és már nem is annyira kalóz, inkább tünik kapitánynak, aki régi, bár nem rozsdás kardjával vezeti legénységét az egyre táguló horizont felé.

Orbán János Dénes: *Tragédiák és cipők*. Alexandra Kiadó, Pécs, 2006

Vincze Ferenc

A szöveg fraternizál

„Elsejétől mindenki szabadon választhat múltat magának” – idézi a Barguzini Vörös Lobogó cikkét Pável, a szovjet tiszt („a Bajkál tó-mellől”) Susannak, a Bécsen át Budapestre sodródott angol egyetemistának („Klee a kedvencem”), miközben a tea „felforr” (grúz-e vagy Earl Grey? – egyre megy). **Szócs Géza** *Liberté 1956* című történelmi tablója, esztrádja, panoptikuma (játszhatunk a műfajnevekkel) nem mindennapi írói (dramaturgi, történészi) teljesítmény. Míg a jubileumi évre ránehezedik az emlékezés, felidézés, újrágondolás, ünneplés „terhe” (kevés az idő tisztán beszélni, hja, sietni kell, ez az egy év gyorsan elrepül), Szócs könnyedén (ahogy ő fogalmaz: „talán naiv” módon) hozza mozgásba tárgyát, a XX. századi Magyarország függőóját, ami – van rá esély – a 2006-os ünnepségek után egyesek szemében majd nyugodni, megállapodni látszik, pedig dehogy... Ha a harmonikus mozgás két pont között megszűnik, akkor van baj, akkor már nem lesz miről beszélni. (Egy kisebbfajta amfiteátrum – mint a miénk – urambocsá’ össze is omolhat a túlméretezett és egyenlőségekre koreografált cirkuszi játék alatt. Össze is omlott már olykor – lásd 1956-ot!) A rekonstrukció, kompenzálás, toldás-foldás, nagytakarítás, „cserezés” idején jó, ha van az ember keze ügyében egy bölcshelyi könyv (vízmérték?), de legalábbis egy kistrádió, amely az emlékműállítás robájában a pallér fülébe döhögja: nem csak a tiéd az ünnep, nem csak magadnak építed!

A *Liberté 1956* arról az eseményről szól, amellyel Magyarországnak „a legindokoltabb a *nagyvilág* előtt bemutatkoznia”. S ennek megfelelően Szócs, („talán naiv” módon, talán túlságosan egyszerűen, mi mégis azt mondanánk: végre valahára) egyetemes perspektívába emeli a vizsgált problémát. Ennek „a jószolgálati elképzelésnek” az első foka, hogy *adottnak, ismertnek tételezi* 1956 történelmi és erkölcsi tartalmát („üzenetét”), és valóban: ötven évvel az események után a gondolatmenet már aligha indulhat a kályhától, a kérdések már nem lehetnek kizárólag morális hangsúlyúak. Elmúlt az ideje annak, hogy csupán jóról-rosszról, igazságosról-igazságtalanról nyilatkozzunk 1956 kapcsán. Az intelligens író intelligens olvasót feltételez, az ügyes pallér kreatív megrendelőt, aki egyébként maga is elkészítette már a terveit a tetőre, de mégis inkább mesterre bízva a munkát. Az 1956-hoz „hasznos” történelmi események gerendázata csak akkor nem vetemedik el, csak akkor nem ereszti át az esőt, ha ez a kölcsönösség („bizalom”) a kötőanyaga. Szócs azt írja: ez a szöveg olyanoknak készült, „akik semmit nem hallottak 1956-ról”. Vagyis a szerző látszólag tiszta lapra akarja másolni 1956 történelmét. De véleményünk szerint ez sem cáfolja a fenti gondolatmenetet, sőt, még ez a félmondat is az író, a szöveg és a befogadó közötti összhangra, de legalábbis a józan ítélőképesség, illetve a textust szubjektív élménnyé, saját történetté alakító olvasói gesztus köteleességére figyelmeztet. *Kötelesség* – mondjuk, különben miért volna az olvasás maga?

Szócs nem „történelmi igazságot” tár fel számunkra, hanem egy lehetséges módot arra, hogy az „1956. típusú” irodalmi-történelmi-filozófiai modelleket fel tudjuk dolgozni. A *Liberté 1956* „naiv függő”; bevezetés a múlt olvasásába

– amely múlt ugyan tényleg nem választható, viszont (olvasata) nem is kizárólagos, nemzetfüggő, nem „made in Hungary”.

Szócs könyvének egyik nagy erénye, hogy a „forradalom mint belügy” szin-tagmáját felszámolja, s ezzel egy régi-régi (és '56-ban tragédiába fordult) tévedést dob vissza a (közös) múltnak. A szerző egyáltalán nem hangsúlyozza, mégis kihallható szövegéből az a fájdalom (is), hogy a Nyugat nem kívánt tudomást venni (ezúttal nem is annyira a harcászati tényekről, mint inkább) a közös történetről, pedig az „együtt-érzés” határokon át sem nehéz: amit forradalomnak (szabadságharcnak stb.) szokás nevezni, alapjáraton, vegytisztán olyan, mint 1956. Másutt se szebb, másutt se jobb, másutt se jelent többet, csupáncsak önmagát jelenti (s ez Minden) a tengeren innen is, túl is.

Ennek az „egyetemesítésnek” megfelelően a *Liberté 1956* szerkesztése is rugalmas, „alternatív”: számos pályát, irányt, „külső és belső” területet nyit meg a befogadói stratégiák előtt, s közben éppen úgy feszíti szét a hagyományos dramaturgiai szabályokat, mint a Kossuth téri tömeg a szervezett szovjet támadás kereteit. Ahogy az '56-os események egyik legcsodálatosabb (és a háborúk szokásos dramaturgiájától idegen), váratlan jelenete a szovjet harckocsizókkal kezdeményezett fraternizálás, úgy a szöveg legnagyobb taktikai bravúrja a ma már percre pontosan ismert, dokumentált „stabil” események, illetve az azokban résztvevők helyzetével, karakterével való szokatlan játék, a történetek „szétszórása” – s ez egyben baráti kézfogás az olvasóval is: te, aki engem olvasol, te állíts össze engem!

A szöveg tehát fraternizál velünk; keresi a kapcsolatot a névtelen olvasóval (keresi a fogást rajta), ahogy egyáltalán nem névtelen szereplői számára is ez a legfontosabb cél: a széttartó események, idő- és mondatfoszlányok összekötése, a másikkal való kapcsolatteremtés. Véleményünk szerint ide köthető Pável és Susan (olykor kritizált) szerelmi szála is: nemhogy kilógna az alaptörténetből (mert a *Liberté*nek nincs a szó szoros értelmében vett lineáris alaptörténete), nem oldja társalgási bulvárra a „véresen komoly” témát, hanem ez a történetforgács is az októberi eseményeken egytől egyig áttetsző alapotívumhoz (ti. a kikényszerített, kizárólag jelen idejű, hazug Rend és az őszinte, emberi „Rendtelenségből”, kételkedésből, spontán döntésekből, egyéni invenciókból, kíváncsiságból és vágyakból összeállítható jövőkép közötti ellentét) illik. A *Liberté* írója tulajdonképpen az 1956-tal kapcsolatos nagyképű mindentudásunkat kérdőjelezi meg – a *Liberté* dramaturgiája, struktúrája pedig „belőtt” szövegszerkesztő, történetépítő módszereinket, hitünket. Fraternizál, de figyelmeztet is a hiányokra, a fehér foltokra, a fel nem fedezett földterületekre a tények mögött. És ezen a ponton ki is mondanánk, hogy a *Liberté* talán az első nagyszabású, hiteles „'56-os darab”, de amelynek épp úgy sikerül megközelítenie, meglelnie, reinkarnálnia 1956 témáját, hogy közben folyamatosan „hiányokat” tematizál. Nota bene, saját dráma- és színháztörténeti hiányát is, amikor a szerző azt írja bevezetőjében: „Nem vitás, hogy egy 3-4 órás előadás – és ez a *Liberté* legalább ennyi – meghaladja a mai néző tűrőképességét. A szerzőnek inkább az volt a szándéka, hogy valamiféle *epikus* medret vázoljon fel, egy olyan tablót, amelyben *több dráma* elemei is ott kavarnak...” Vagyis már-már elfogadhatja az olvasóval a szöveg töredékességét, hiányosságát, sőt drámaiatlanságát.

Márpedig a *Liberté* véleményünk szerint tisztán színházi szöveg. Mert amikor a szerző történelmi tárgyat fragmentált jellegénél ragadja meg, akkor azt is sikerül megvalósítania, hogy az adatokról, tényekről, eseményekről a töredékesség mindenkor *okozójára*, vagyis a mozgó, cselekvő Emberre kerüljön át a hangsúly, és ez végül egy remekül játszható, színész- és nézőbarát alapanyagot eredményez. (És itt lehetne még hosszasan értekezni Márton László *Nagyratörőjének* vagy Spiró György *Békecsászáranak* magyar színházi kálváriájáról.)

Most vizsgáljuk meg konkrét példákon is a *Liberté* nyitott, töredékes, extenzív szerkesztését! A „nemzetközi” kerettörténet szerint: angol egyetemisták („akadhatnak színes bőruék, hangsúlyozottan külvárosi megjelenésűek” közöttük) 1958 júniusában – azaz Nagy Imrék kivégzése után – elhatározzák, „hogyan zenés formában összefoglalják és előadják az 1956 őszen Magyarországon történeteket”. Vagyis Szócs azonnal szélesebb idő- és téperspektívába helyezi 1956-ot, mégpedig leheletfinom iróniával – ismervén a nyugati hatalmak október–novemberi passzivitását. Állítása szerint a történet *újrajátszható*, sőt: *összefoglalva*, azaz tömörítve, vágva és szűkítve újrajátszható – anyanyelvtől, bőrszíntől stb. függetlenül. Ám ez a *Liberté* még nem a kész előadás: amit látunk, csupán egy majdani produkció *főpróbája*. (A „főpróba” szó úgyszintén túlmutathat saját magán, de azt az elegáns önreflexiót mindenesetre kiolvashatjuk belőle, hogy a szöveg fenntartja magának a jogot, hogy a szemünk előtt – sőt: elsősorban ott – formálódhassék.) Szócs engedékeny (vagy fogalmazzunk inkább így: ismét bölcsen nagyvonalú) a főpróba alatt elhangzó zeneszámokkal is: az egyik angol diák „magyar motívumokat idéz föl Beethoven, Liszt, Brahms, Berlioz, a Straussok, Bartók, Kodály műveiből”. A szerző tehát itt is a rendezőre (illetve az olvasó ízlésére, fülére) bízva a döntést, vagyis nem írja elő feltétlenül a színdarab „másodlagos dramaturgiai jellegét”, nem erőltet szcenikai törvényeket a szövegre. S bár a továbbiakban konkrétabb instrukciókkal él, ezek sem tekintendők szentírásnak; figyeljük csak meg például a következő megjegyzést: „Kocsma a Józsefvárosban vagy a Ferencvárosban. A sötét fölött kézzel írott tábla: Borozó a Volokalamszki Országúthoz. (Kint aligha ugyanaz áll a cégtáblán; alkalmasint »6. sz. italméresi egység« vagy valami hasonló)”. Ami a szerzői instrukciókat illeti, inkább azt mondanánk: Szócs ezeket a szövegrészeket amolyan zenei, ritmikai előjegyzéseknek szánja – ugyanis sokszor fontosabbnak tűnik ezen leírások hangulati tartalma, mint az általuk közölt, szigorúan követendő információ.

Egyszerre szolgálja az Egész szétszórását és a nézővel való fraternizálást a Narrátor szerepeltetése. E recenzió keretein belül nem elemezhetjük a Narrátor hagyományos dramaturgiai funkcióit, ezért csupán egy vonását emeljük ki, mégpedig azt, hogy a narrátor jellem szerint általában meghatározatlan – vagyis áttetsző, opac, s mint ilyen, szintén az univerzalizáló szándék eszköze lehet. Szócs Narrátora viszont elidegenítő jelleggel is bír: táblácskáival, amelyeket a jelenetek előtt felmutat, a játék, a látottak színházi természetére utal. (Ugyanakkor ezt a finom visszalépést, háttérbe húzódást a megtörtént események [és a hősök] tiszteleteként is értelmezhetjük.)

A nyitott szöveg nemhogy megengedi, de egyenesen generálja, természeténél fogva felkínálja a rendszeres idézés módszerét, s mivel a *Liberté* értelmezési

tartománya egy pillanatra sem állapotodik, merevedik meg, sőt, újra és újra képes elmozdítani, felülírni a már stabilnak vélt pontokat (még a „hagyományos” dramaturgiában leginkább rögzített *karaktereket* és *szereviszonyokat* is!), ezért az első pillantásra távoli asszociációkat (amelyek Szócsnál Dantétól Csingiz Ajtmatovig, Barbizontól Barguzinig, a műfajokat illetően pedig a sanzontól a pesti viccen át a sírfeliratig terjednek) hiba volna önkényesnek, esetlegesnek (vagy a színikritikusok kedvelt szitokszavát használva: „irodalom”-nak) bélyegezni. Marcus Flaminius Rufusnak, Borges novellahősének itt ugyanolyan elvitathatatlan helye van, mint Förgeteges Edigejnek, s nem csupán azért, mert az a bizonyos október végi nap is „az évszázadnál hosszabb” lehetett, hanem mert Szócs ugyanúgy *szerepbe komponálja* az irodalmi hősöket is, akárcsak Malinyin tábornokot vagy Csúcs Mátyás hóhért. És – hogy Borges novellájának a címe is elhangozzék – valahol *A halhatatlanság* tornácán találkoznak ezek a figurák, a Gasztyello-féle kocsmá és Förgeteges Boranli vasútállomása között félúton...

Félő, hogy Szócs Géza drámájának nem lesz egyenes az útja a magyar színpadokra – még az 50 éves jubileum ellenére sem. Furcsa szerkesztése, a jelenetek határainak elmosása, a számtalan betétdal, az áttetsző szerepek miatt a rendezők csak félve nyúlnak majd hozzá, tartván a színészek jogos kérdésétől is: itt én pontosan mit is játszom? A kritika pedig szövevényes idézethálója, illetve a „színpadi nyelvhez” (vajon mi az? s hányan beszélnek világszerte?) képest elemelt mondatai miatt könnyen epikusnak, színpadidegennek bélyegezheti. És pláne nehéz lesz bármit is kezdeni a kétszáz oldalas függelékkel (függő?), amely azonban szerintünk nem csupán imponálóan gazdag filológiai gyűjtemény, hanem praktikus rendezői, színészi segédlet is lehet, mert megmutat valamit Szócs szerzői módszereiről, kutatási irányairól, a fontossági sorrendekről, a kételyekről és a kihúzások, kurtítások mögötti fájdalmas döntésekről. A *Függelék* – mint kész, kerek matéria – tulajdonképpen egy újabb drámát rejt magában, de legalábbis tovább tágítja, újabb rétegekkel gazdagítja a *Libertét*.

A *Liberté 1956* című, egységes, úgy „primer” szövegében, mint lábjegyzeteiben, tipográfiájában is élő műalkotás egyetlen gyengéje a fotóállománya. A (rossz minőségű) fényképek szinte kizárólag történelmi eseményeket, közismert arcokat reprezentálnak, hangulatokat, zsánereket nem, s így leszűkítik azt a „medret”, amelyet az áradó, idézetekkel és jegyzetekkel tágított szövegfolyam kimosott magának. S a nyitott szöveg így – igaz, csupán pillanatokra – összезárul. Foglyul ejti magát.

Szócs Géza: *Liberté 1956*. Irodalmi Jelen Könyvek, Temesvár, 2006

Deres Péter

Nemzedéktörténet levelekből

A marosvásárhelyi Igaz Szó 1957-ben több fiatal, akkor „pályakezdő” költő verseiből közölt összeállítást, melyhez az irodalmi lap szerkesztője, Székely János írt *Köszöntő az új nemzedékhez* címmel bevezetőt. S a *bevezető* szó meglehetősen semleges, hiszen a szerkesztő szinte már laudációt mond az akkor induló generációról, a Forrás első nemzedékéről, melyhez olyan nevek tartoztak, mint Szilágyi Domokos, Veress Zoltán vagy Lászlóffy Aladár: „Kész arcélük, szabatosan megrajzolható költői egyéniségük van; formáik általában érettek és igényesek; eszmei törekvéseik nemesek és mélyrehatóak. Lehet-e nagyobb dicséretet mondani egy költői nemzedékről?”

Lehet-e többet és nagyobbat mondani? Főként ha mindezt Székely János írja? S ráadásul még több évet kellett ekkor várni az első kötetekig, hiszen Veress Zoltán *Menetirány* című könyve 1961-ben, Lászlóffy Aladár *Hangok a tereken* és Szilágyi Domokos *Álom a repülőtéren* című kötetei csupán 1962-ben jelentek meg. Ma már nyugodtan kijelenthetjük, hogy Székely János akkori értékelése, biztató és dicsérő szavai kicsit sem voltak túlzóak, netán elhamarkodottak. Olyan nemzedék lépett akkor a magyar irodalom színpadára, mely nemcsak újat hozott, hanem szemléletmódjával, erkölcsi tartásával, az ember létezéséhez való viszonyával azóta is példát mutat(hatna) az őket követő generációknak. Az említett költők életműve pedig közben kiteljesedett, a tragikus sorsú Szilágyi Domokosnak éppen harminc éve le is zárult, azonban talán legmértőbb pályatársának, Lászlóffy Aladárnak költői munkássága a mai nap is alakul, formálódik és kiegészül, például a *Gyarló és kalapács* című kötettel, mely nemrég, 2004-ben látott napvilágot.

S hogy mi történt közben? Mi történt az elmúlt, közel fél évszázadban Lászlóffy Aladárral, mi történt a hajdan annyira dicsért nemzedékkel? **Széles Klára** irodalomtörténész 2005-ben megjelent könyvében (*Lelkünkre így ül ez a kor*), éppen arra vállalkozott, hogy a szigorú irodalomtörténészi, kritikus hangot kissé félretéve, szubjektív hangvételben, az emberre, a lélekre rávilágítva tárja elénk az eltelt öt évtizedet, s mindezt úgy, hogy bepillantást enged Lászlóffy Aladárral folytatott levelezésébe, s e leveleket követve halad lépésről lépésre egy szoros barátság nyomvonalán jelenünkig. Hogy mi a műfaja e szokatlan könyvnek, azon sokáig lehetne vitatkozni, hiszen nem monográfia, nem irodalomtörténet s nem is tanulmánykötet, s még esszékötet sem, azonban valahogy úgy érzem, mégis mindez együtt. Szubjektív hangon szól az olvasóhoz Széles Klára, aki néhol irodalomtörténész, néhol kritikus, máskor érző és érzékeny nő, vagy éppen barátságot és költészetet élesen látó ember. S olvasva a regényes nemzedékrajzot, melyben feltűnedeznek e zilált ötven év társadalmi és politikai feszültségei és korlátai, elénk tárul a korszak, elénk tárul Románia és Magyarország, Lászlóffy Aladár és Széles Klára barátsága, Lászlóffy költői pályája, és úgy érezzük, hogy bepillantást nyerhetünk az értő irodalomtörténész szemszögén keresztül műhelytitkokba is.

S hogyan kezdődött a levelezés? Hogyan indult mindaz, mely lehetővé tette e könyv megszületését? Hát, meglehetősen regényesen, véletlenszerűen, mint

ahogy az ilyesmi már lenni szokott. A kolozsvári és a szegedi egyetem társ-évfolyamai 1956-ban szinte azonos időben vették fel egymással a kapcsolatot egy-egy levelezőlap segítségével, s így került sor az első személyes levélváltásokra is. Széles Klára először nem Lászlóffy-t választotta levelezőpartneréül, azonban a költő folyóiratokban megjelent verseit olvasva felfedezte nevét a levelezőlapon, s így aztán még az ominózus 1956-os évben megtörtént az első levélváltás. S közelgett az első személyes találkozás lehetősége is, mikor a költő '56 októberében Budapestre látogatott. A történelem közbeszólt, s a személyes találkozót elmosták az októberi események; az azt követő években az utazási lehetőségek is nagymértékben lecsökkentek, egyáltalán nem volt lehetőség a találkozásra. Így történhetett meg, hogy csupán hat év elteltével, 1962-ben jöhetett létre az első személyes beszélgetés, éppen a *Hangok a tereken* című első Lászlóffy-kötet megjelenésének évében. Arra a beszélgetésre, melyben már mindarról is szó lehetett, miről a levelekben abban az időben nem írhatott az ember, hiszen vigyázni kellett minden sorra és betűre. A levelekből vett idézeteket, az azokat magyarázó és értelmező kommentárokat rengeteg lábjegyzet egészíti ki, melyekben további vonatkozások, életrajzi jegyzetek kerülnek a kötetbe, s így az áramló, szubjektív hangvétel tényadatokkal, számos háttérinformációval bővül.

Széles Klára egészen látja és láttatja Lászlóffy Aladár életművét, nem csupán egyes verses- vagy prózakötetek tematikáját és struktúráját tárja elénk, hanem a művek keletkezéstörténetén keresztül egészen az őket fogadó recepcióig mindent felölel az irodalomtörténész figyelme, s így az olvasó egyszerre kap tág képet a korszakról, és egyúttal mélyebb elemzést egy-egy, az életmű szempontjából kiemelkedő Lászlóffy-versről.

A korszakot pedig úgy Romániában, mind Magyarországon a hol enyhülő, hol keményedő diktatúrák határozták meg. A hatvanas évek közepén Romániában egyre inkább körvonalazódott Ceaușescu erősödő hatalma, mely aztán egészen a nyolcvanas évek falurombolásáig meghatározta az országban élő kisebbségi magyarság sorsát, s ellehetetlenítette az értelmiség helyzetét. S ahogy Romániából sem volt egyszerű hivatalos látogatásra érkezni Magyarországra, úgy ez fordítva is nehézkes volt, még akkor is, ha utazni egy idő után már lehetett. Az akkori „három T” világában mindazok, akik a határon túli irodalmakkal foglalkoztak, nemigen tartoztak a hatalom kegyeltjei közé. A kisebbségi irodalmak és a velük való foglalkozás leginkább a tiltott kategóriába kerültek, s mint Széles is írja, „motozásnak, rendőrségi zaklatásnak voltak kitéve mindazok, akik rendszeresen utaztak, könyvet (ha kellett, más segítséget) vittek határon túli társaiknak”. A „környezet” tehát mindent megtett, hogy elfojtsa azokat a próbálkozásokat, melyek az emberi és irodalmi kapcsolatok kialakítása érdekében történtek, azonban szerencsére a hatalomnak sem sikerült mindent felszámolnia. Így például a Kolozsvár és Szeged, majd Budapest között, minden távolságot és nehézséget legyőző levelezést sem, mely mély és örökre tartó emberi és irodalmi barátságához vezetett.

S e levelezésből nemcsak Széles és Lászlóffy barátságát és szellemi/irodalmi párbeszédét ismerheti meg az olvasó, hanem bepillanthat – többek között – Panek Zoltán és Lászlóffy Aladár szavatai alkotóműhelyébe is, ahol a két író egymást biztatva és noszogatva, egymás munkáit olvasva és bírálva dolgoztak

hosszú időn keresztül. S közben közöttük barátság fogant, mely viszony a szerencsétlen körülményeknek köszönhetően aztán igencsak elmérgesedett: „Ez az idillikus együttlét, közös munka, termékeny, derűs harmónia nem tart (nem tarthat?) sokáig. Aladárt egyre gyakrabban szólítják el Szovátáról sokasodó ott-honi bajok. Zoltán ezt lényegében értetlenül, kívülről, sőt ellenszenvvel nézi.” S mielőtt még azt hinnénk, hogy mindezt – ahogyan ezt az irodalomelméleti iskolák némelyike bőszen hangoztatja – figyelmen kívül hagyhatjuk, jusson eszünkbe, hogy e korszak és saját korszakunk irodalmának tárgyalásakor nem tekinthetünk el bizonyos társadalmi és politikai tényezőktől, s adott esetben az emberi kapcsolatok alakulásától sem; ezek meghatározó jelentőséggel bírhatnak egy-egy szépirodalmi alkotás komplexebb megértésében. Félreértés ne essék: nem a pozitivistá irodalomtudomány álláspontját kívánom képviselni, csupán azt szeretném leszögezni, hogy néha azért létezik más is a szövegen kívül, s ez a sok más, mint például e levelezés, nagymértékben közelebb viheti mind a laikus olvasót, mind az irodalomtörténészt a korszakhoz és a művekhez is.

Széles Klára e kötetében a tőle megszokott természetességgel ötvözi a különböző műfajokat, minek köszönhetően olyan könyv született, mely nemcsak Lászlóffy Aladárhoz visz bennünket közelebb, hanem ahogyan a könyv alcímében (*Szubjektív nemzedéktörténet Lászlóffy Aladárral*) is ígéri, egy egész nemzedékhez s e nemzedék több évtizedéhez. Nem egy korszakot mutat be, hanem korszakokat, melyeket hol a diktatúra keménysége, hol a képzelt felszabadulás eufóriája, majd a csalódás keserősége (gondolok itt a '89-es változások után következő véres marosvásárhelyi eseményekre) hatott át. S mielőtt a történelem folyamatosan változott, újabb kihívásokat hozott, a költő továbbra is ott ül a strázsán, vigyázza a rá bízott vidéket, a rá bízott embereket, a rá bízott nemzetet. „Az emlékezés – ahogyan Széles írja befejezésésképpen – úgy tűnt elő, s olyanként rajzolódott fel, mint bizonyos szempontból láthatóvá váló, jellegzetes korlenyomat.” Igen, e könyv nem más, mint korlenyomat, s ahogy József Attila fogalmaz: „Lelkünkre így ül ez a kor.” Így ült lelkükre és határozta meg életüket, s így kell, hogy lelkükre, a fiatalabb nemzedékek lelkére üljön, hogy megértsük múltunk, befolyásolni és az elődök nyomdokába lépve irányítani tudjuk sorsunk.

Széles Klára: *Lelkünkre így ül ez a kor. Szubjektív nemzedéktörténet Lászlóffy Aladárral*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005

Alvinczy Ferenc

Hét tétel a Korunkról

(Név)

Abban az évben, amikor születtem, ötvenéves volt a Korunk. Megengedhetem magamnak, hogy azon gondolkodjam: jó név egy lapnak az, hogy Korunk? Nem nagyon fantáziadús, az biztos. Mintha azt ígérné, hogy a jelenről mond valamit, korszakol, és persze átlátja a korszakot, amelyet létrehozott. Megmondja, hogy milyen a kor. Nem az egyetlen lap a magyar lappiacon, amelyik hasonló jelentésű szavakat írt a saját címlapjára: ilyen például a Kortárs, a Jelenkor, az Életünk.

Néhány romániai magyar folyóirat 1990-ben nevet változtatott. Néhány pedig nem. Az Igaz Szóból Látó lett. Az Utunkból Helikon. A megyei napilapok szinte mind nevet változtattak. A Napsugár, A Hét, a Korunk megőrizte a nevét. Jó döntés volt? Kérdés. Ha a kérdést nekem teszi fel valaki (és akkor vegyük úgy, hogy most van egy kérdés, amit nekem tettek fel), akkor azt mondom, igen. Egy nyolcvan éve kitalált lapkonceptió és lapszerkesztési gyakorlat szinte akármilyen nevet meg tud tölteni tartalommal. Tulajdonnévvé válik és márkanévvé. Mint egy definíció esetében: nem az a mondat számít, amelyet aztán definícióként idézni fognak, hanem az, ahogyan a definíció kitalálója használja és használni fogja a szót. A továbbiakban akkor arról címszavakban, hogy mire használódott nyolcvan év alatt a lap neve. Vagy, ha kitartok amellett, hogy van egy kérdés, amit nekem tettek fel (konkrétan: van, a Napút szerkesztősége arra kért, írjak valamit a Korunkról), akkor arról, hogy én mire használnám azt a szót, hogy Korunk.

(Dienes László)

A lapalapítók közül néha héroszok lesznek, néha nem. Dienes Lászlóból nem lett hérosz. Sokáig úgy tűnt, Gaál Gáborból, a Korunk sorrendben második (fő)szerkesztőjéből az lesz. Aztán megtörténhet, hogy belőle sem lesz.

Dienes arcvonásai a magyar kultúra nagy szerkesztőtípusáéra emlékeztetnek. Nem a hátrahagyott íráskor mennyisége a döntő itt, sőt! Azért lehet Dienes a tipikusan *közvetítő* szerkesztő. Mint a két Ignotus. Vagy Osvát Ernő. Egyik sem beszél szét a saját lapját. Ugyanakkor az, amit leír, összeáll valamivé, kiolvasható belőle egy értékrend.

Dienes az 1920-as években, amikor romániai lapokban (folyóiratokban, napilapokban) „emigránsként”, a Magyar Tanácsköztársaság egyik exnépbiztosaként közli cikkeit, elsősorban két dolgot közvetít olvasóközönsége felé (ezt fogja majd a Korunkban is érvényesíteni). Az egyik a nyugati kultúra általában – Nyugati szemle sorozattal írja lapból lapba vándorló rovatát, amelyben friss könyveket, folyóiratszámokat szemlél és ismertet. A másik dolog, amit közvetít, az avantgárd képzőművészet és irodalom aktuális termése. (A korabeli avantgárról írt szövegei 1925-ben könyv formában is megjelentek Kolozsváron *Művészet és világnézet* címmel.) A hatvanas-hetvenes években a marxista kritikusok Dienes 1920-as években írt szövegeit – és részben ebből következően az általa 1926 és 1929 között szerkesztett Korunkat is – *eklektikusnak* ne-

vezték. Szerintem ez ma inkább dicséret: valami olyasmit jelentett akkor, hogy Dienes és a Korunk nem a lenini osztályvonalon értelmezték a világot. Egyfajta eszmetörténet volt ez, amelyikben marxizmus, Spengler, a többször hivatkozott keleti filozófiák és az avantgárd merészség keveredtek. Volt bennük valami kiszámíthatatlan, és volt bennük jó adag nyitottság a nem konvencionális megoldások irányában. Miközben az alap kétségtelenül baloldali jellegű – valahol a polgári radikalizmus és marxizmus környékén.

Amikor Gaál Gábor átvette a Korunk szerkesztését a Kolozsvárról kényszerűen (fizikai agresszió hatására) távozó Dienestől, megtartott a lapszerkezetben néhány fontos támpontot: a tájékozódás nemzetközi igényét, a tanulmányok, cikkek vezető szerepét, a minőségre való törekvést. Ugyanakkor egyértelművé tette a Korunk világnézeti irányultságát, a korabeli kommunista pártok logikája szerint alakítva a Korunk arculatát. Ebből az is következett persze, hogy a harmincas évek első felében bedarálás, a második felében viszont „koalíciós”, „népfronti” volt ez a logika, olyan szerzők is sűrűn közöltek a lapban, akik egyébként nem rajongtak a radikális, osztályharcos megoldásokért. Nemrég elektronikus formában is elérhetővé vált a két világháború közötti Korunk repertórium [http://korunk.adatbank.transindex.ro], lehet böngészni szerzők neve, fontosabb írásai után, így talán egyértelműbb, mi az, ami hozzájárul a Korunk név használhatóságához, és mi az, ami inkább nehezíti a használatot.

Szóval Dienes Lászlóból, aki kitalált egy kulturális-világnézeti szemle típusú lapot, nem lett hős. Nem is kell azzá válnia! De ahhoz, hogy a Korunk névnek van valamiféle jelentése, neki is van némi köze.

(Faludy, Fejtő)

A két világháború közötti Korunk munkatársai közül nem sokan vannak e sorok írásakor életben. Közülük ketten viszont – Fejtő Ferencről és Faludy Györgyről van szó – mindmáig publikálnak a lapban. Mindkettőjük pályájának fontos epizódjává vált a Gaál Gábor-féle „népfrontos” Korunkkal való kapcsolat.

Faludy György 1935-ben közölt először verseket, fordításokat a Korunkban. Az elsőként publikált szövegek között volt a Villon-balladától is ismert *Ballada a kalózosok szeretőjéről*. Néhány hónappal később szintén a Korunkban jelentek meg a *Kerítőballada Villonról és kövér Margot-járól*, illetve a *Levél Jehan de Bourbon herceghez*, „melyek közléséért a Magyar Hírlapot elkobozták vagy betiltották volna” – írta aztán Faludy a Villon-balladák kései utószavában. A korabeli cenzúra más-más elvek szerint működött Romániában, mint Magyarországon.

Folytatásokban közölte a lap 1935 és 1937 között Faludy Heine-átköltését, a *Németországot*, amely 1937 elején könyv formában is napvilágot látott Kolozsváron, a Korunk kiadásában. Itt jelent meg a *Landsknechnóta* vagy a *József Attila emlékére* című vers is, amelyekhez számos Faludy-történet is kapcsolódik a szerző *Pokolbéli víg napjaim* című önéletrajzi kötetében.

Fejtő Ferenc pedig már 1934-től Korunk-munkatárs, és Fülöp Ernő néven 1935-ben publikálja a lapban *József Attila költészete* című tanulmányát, amely témaként, különböző epizódjait feltárva, végigkíséri majd Fejtő pályáját.

Véletlen vagy sem, de a fentebb említett szerzők mindketten személyesen is kötődtek József Attilához, akinek a Korunk-kapcsolatairól, a lapban va-

ló publikálásáról már sokan és sokfélet írtak. (2005-ben *Ha eljönél...* címmel kötetben is megjelent ennek a kapcsolatnak a teljes dokumentumanyaga a Komp-Press Kiadónál.) Maradjunk abban, hogy ha véletlen volna, már csak a József Attilához kapcsolódó történetek miatt is rendkívül szerencsés véletlen.

(1956)

A Korunk és '56 kapcsolata egy ironikus fintorral indul. Amikor a román párt-szervek 1956-ban jóváhagyják, hogy 1940-től tartó szünetelése után újrainduljon a Korunk, még csak érlelődik a magyarországi forradalom. Nyitási gesztus. Amikor 1957 januárjában két régi Korunk-munkatárs, Gáll Ernő és Balogh Edgár vezényletével megjelenik az új folyam, már inkább csak álságos gesztusnak tűnik. Egyik kezével börtönbe dug a hatalom jó néhány idősebb és fiatalabb magyar (és román) értelmiségit, másik kezével lapokat (Korunk, Napsugár) alapít, hogy legyen, amit felmutasson, ha számonkérésekkel bombázzák.

Gáll Ernő *Naplóiból*, emlékiratából tudható néhány dolog ennek a Korunk-korszaknak a hátteréről is, a lapszámok maguk pedig azt jelzik, hogy korrekt, komoly munka folyt a szerkesztőségben. A két világháború közötti szerkesztési elvek lényegileg megmaradtak, talán csak a nemzetközi tájékozódásból kellett szükségszerűen visszább venni. Számos kitűnő írás, magyarországi és emigráns szerzőktől is. A korabeli irodalom sok remekművének első közlése, könyvkiadás, képzőművészeti galéria, tudományos díjak alapítása. És persze sok szükségszerű szemét.

(1999)

Ez nem annyira fontos dátum, mint 1956. A jelentése csak annyi, hogy azóta dolgozom a Korunk szerkesztőségében. Ha szakmám szerint véletlenül nem irodalomtörténész volnék, akkor csak arról írtam volna itt, ami 1999 után történt a lapnál. De a szakma logikájától nehéz szabadulni.

Kántor Lajos főszerkesztése alatt, 1990 óta a Korunk évente tizenkét tematikus számot jelentet meg, most már mindenféle kötelező világnézeti letterheltségen túljutva. A lapkonceptió nem túl gyakori a magyar nyelvterületen: vannak lapok, amelyek csak tematikus számokat adnak ki, de azok általában csak négyszer jelennek meg egy évben. És vannak havilapok, amelyek olykor tematikus blokkokat is közölnek. De nem havonta.

A Korunknál minden lapszámnak van egy felelős szerkesztője, aki általában ki is találja és végig is viszi a projektet, természetesen a teljes szerkesztőség bevonásával. Ez azt eredményezhetné, hogy egy évben tizenkétféle a Korunk – és ez bizonyos értelemben így is van: mindegyik szerkesztő arcéle markánsan kirajzolódik az általa szerkesztett lapszámok tartalomjegyzékében és fő laptestében. Amitől mégis dinamikus és aktualitásra törekvő a lap, az az állandó rovatok (szerzői rovatok, kritikarovat stb.) jelenléte. Ezek az oldalakon a szöveg gyártja a témát, és nem a téma a szöveget.

És ha már arról írtam, hogy a szerkesztő személye is megszabja valamenynyire az éppen aktuális Korunk-szám koncepcióját, ideírom annak a virtuális Korunk-évfolyamnak a témáit, amely 1999 óta az általam szerkesztett számokból összerakható: *Esszé – esszéember; Arany – óarany; Populáris kultúra – kávéházak; Nők – szempontok, Normalitás – perverzitás; Megíratlan kritikák*

– íródi irodalom; Gyermek – irodalom; Ablak a jelenre: középiskolások jövőképe; Redaktor és utókora; A változó család; A kortárs román irodalom rétegei; József Attila – 100; Alternatív Skóciák; A tévé és műfajai. Amint látható, az elején elég sok a gondolatjel. 2006 felé tartva egyre kevesebb.

Mint ötlet, azóta is az arany-szám számomra a legkedvesebb: arra kértem fel egymástól nagyon különböző embereket, hogy az aranyról írjanak: mint fém, mint szimbolikus/archetipikus anyag, mint aranyláz, mint Arany János és Arany László. A lapszám inspirált aztán egy Kovács András Ferenc-kötet címet, pontosabban kötet címadó verset (*Aranyos vitézi órák*), illetve 2000 februárjában ott jelent meg az egyik első híradás a Verespatakon tervezett aranybányáról – amelyből azóta nemzetközi természetvédelmi botrány kerekedett. Egy másik lapszám szerkesztésekor abból indultam ki, hogy vannak olyan kritikák, amelyek valamiért nem íródtak meg: néha addig készül valamiről írni a kritikus, amíg már nem aktuális, nem friss megjelenésű a könyv, és akkor már minek megírni? Ebben a 2001/11-es lapszámban olvasható néhány ilyen, korábban megíratlanul maradt kritika, amelyeknek megszületéséhez jó ürügyül szolgált a szám tematikája.

(Ilyen lap nincs is)

Tudományos is, ismeretterjesztő is, irodalmi/művészeti is és egyik sem: ez a lapkoncepció megbírja a különböző műfajokat és regisztereket. Ugyanarról sokféleképpen, különböző hangfekvésben. Alapjáraton nehéztüzérség, amely helyenként hetilapok publicisztikarovatainak könnyűlovasságát is beveti.

(A név a név a név a név)

Korunk.

Balázs Imre József

Hátizsák, mozi, folyóirat

Merészret álmodnak a filmtettesek

Kolozsvár legelső kőmozija ma elhagyatottan áll. A kopott székeken vas-
tagon ül a por, a kapualjból senki sem
mászik fel a gépházba. A mellette le-
vő bérház szecessziós díszítésű fel-
vonójához nincs már minden lakónak
elindító, mágneses „sakkfigurája”. Az
épület szűk lépcsőin kalózzjelmezű,
tarka macska üldözi a galambokat. A
ház belső udvarát és nyitott folyosóit
megüli az elmúlt korok letűnt ragyo-
gásának hangulata. A ház második
emeletének saroklakásában talált ott-
honra egy kis közösség, amelyik min-
dennap maga elé képzei a mozi fény-
korát: a **Filmtett** című folyóirat szer-
kesztősége.

A kolozsvári székhelyű mozgóké-
pes havilap hat évvel ezelőtt jött létre,
egy fiatalok működtette filmklubból
bontakozott ki. A kezdetben alternatív
tördelésű, rendhagyó formátumú fo-
lyóirat sokat vállalt: Erdélyben, sőt
egész Romániában nem működött
ilyen szakirányú folyóirat sem ma-
gyar, sem román nyelven. Elsősorban
a formálódó erdélyi magyar filmes
szakmának szeretett volna irányt mu-
tatni és fórumot nyújtani, ugyanakkor
önálló részesévé is lenni a filmes té-
ren beindult változásoknak. Figyelni
akart a romániai és a magyarországi
filmese eseményekre, de a nagyvilág-
ból hozzánk szűrődő újdonságokra is
– alkotókra, filmekre, rendezvényekre
egyaránt. Főképp a fiatalokat akarta
megszólítani, de az idősebb nem-
zedék tagjai is hamar rászoktak az ol-
vasására.

A kezdeti nehézségek hamar vé-
get értek, az otthoni számítógépes

szerkesztést irodai munka váltotta
fel, a magánhátizsákos terjesztés pe-
dig szervezettebb – erdélyi és ma-
gyarországi – terjesztőhálózatra cse-
relődött. A lap ma elsősorban ala-
pítványi támogatásból él, de az időn-
ként filmes DVD-melléklettel meg-
ajándékozott előfizetőinek és alkalmi
olvasóinak a száma egyre növekszik.
A Filmtett szerkesztősége viszonylag
alacsony létszámú, de állandó szerzői
tábora százötven-kétszáz főt szám-
lál. Az indulás óta eltelt hat év alatt
a lap jellegzetes négyzet alakja meg-
maradt ugyan, de formai és tartalmi
szerkesztése sokkal kiegyensúlyozot-
tabbá és elegánsabbá vált. Utolsó ar-
culatváltása idén év elején történt,
amikor tartalma új rovatokkal is ki-
egészült. A lap a mély elméletiség és
az ismeretterjesztő jelleg közötti ha-
tárvonalon egyensúlyoz.

A Filmtett mindig egy-egy ún.
nagyinterjúval vagy filmforgatási ri-
porttal indul. A gyakran hat oldal ter-
jedelmű írás mindig újdonságokra,
érdekességekre, fontos és aktuális té-
mákra koncentrálna. Általában filmes
szakembereket, sztárokat, híressége-
ket szólaltatunk meg – a velük készült,
nem magazinosa hangvétellő beszél-
getéseket közöljük. Tematikai szem-
pontból a lap következő oldalai három
részre oszthatók. A Filmtett első egy-
harmada elsősorban elméleti jellegű
írásokat tartalmaz: itt olvashatók a
Nemzeti filmgyártás című rovat egy-
egy ország filmtörténetéről szóló ösz-
szegzései, illetve a havonta váltakozó
témakört feldolgozó tematikus rovat.
Ez utóbbi öt-hat írással jár körül egy-

egy nagyobb filmes problémát – volt már szó benne a forgatókönyvírás elméletéről és gyakorlatáról, a kolozsvári filmes élet kezdeteiről, animációs filmekről, a film és a különböző rokon művészetek kapcsolatáról. A következő hónapokban filmiskolákról, fantasy-filmekről, illetve magyar filmszínészekről fog szólni a tematikus rovat. Hamarosan megjelenik ugyanitt a nemzetközi filmfinanszírozást, ennek országonkénti jellegzetességeit bemutató új rovatunk is. A lap középső harmada a filmes világ aktualitásaira figyel. Egyrészt fesztiválbeszámolókat tartalmaz – az amerikai Sundance-tól kezdve Cannes-on, Berlinen, Karlovy Varyn és Velencén át a budapesti Magyar Filmszemléig, a marosvásárhelyi Alter-Native Nemzetközi Filmfesztiválig és a Csíkszeredába költözött magyar–román dokumentumfilmfesztiválig, a FILM.DOK-ig. Amerikai filmes jelenségekre is figyel az *Amerikai plán* révén, és itthoniakra az *Erdélyi műhely* című rovat által. A folyóirat zárórésze három rovatban közöl kritikákat magyarországi és romániai mozikban a közeljövőben bemutatandó vagy éppen bemutatott filmekről.

A filmtettes csapat a lapszerkesztésen kívül egyéb „tettek” szervezésével is foglalkozik. Ezek szorosan összefüggenek a szerkesztőségbeli munkával, kiegészítik és érdekesebbé teszik azt.

A Filmtett és a Duna Műhely minden évben tíznapos alkotótábort szervez Erdélyben. A táborban magyarországi és erdélyi fiatalok kóstolhatnak bele a filmkészítésbe. A táborlakók tevékenysége kilenc csoportban indul – pályázni lehet rendezői, operatóri, vágó, hangtechnikusi, produceri-gyártásvezetői-felvételvezetői, animációs, színész és filmológus csoportba.

A csoportspecifikus gyakorlatokkal eltöltött első napok után kisebb stábok alakulnak ki, amelyek kisjáték- vagy animációs filmeket fognak forgatni és utómunkálatokkal végleges állapotra hozni, illetve a filmológusok filmelméleti vagy -történeti előadásokat hallgatnak, kritikairást tanulnak és tábori újságot szerkesztenek. A végeredmény: egy sereg fesztiválokra és televízióban levetített vagy éppen díjazott kisfilm, valamint egy csomó tartalékolható ismeretség, élmény és tapasztalat.

Születésnap ünnepségünknek számít az évente megrendezett kolozsvári mini-filmfesztivál, a Filmtettfeszt, amelyen az adott év legjobb magyar filmjeit vetítjük le az érdeklődőknek. Ennek következő sorozata idén októberre szerveződik. A kisjátékfilm és dokumentumfilm műsort esténként nagyjátékfilmek zárják, és a meghívott alkotókkal való beszélgetések mellett a „feszt” egyik csúcspontja a nagy közös tortazabálás.

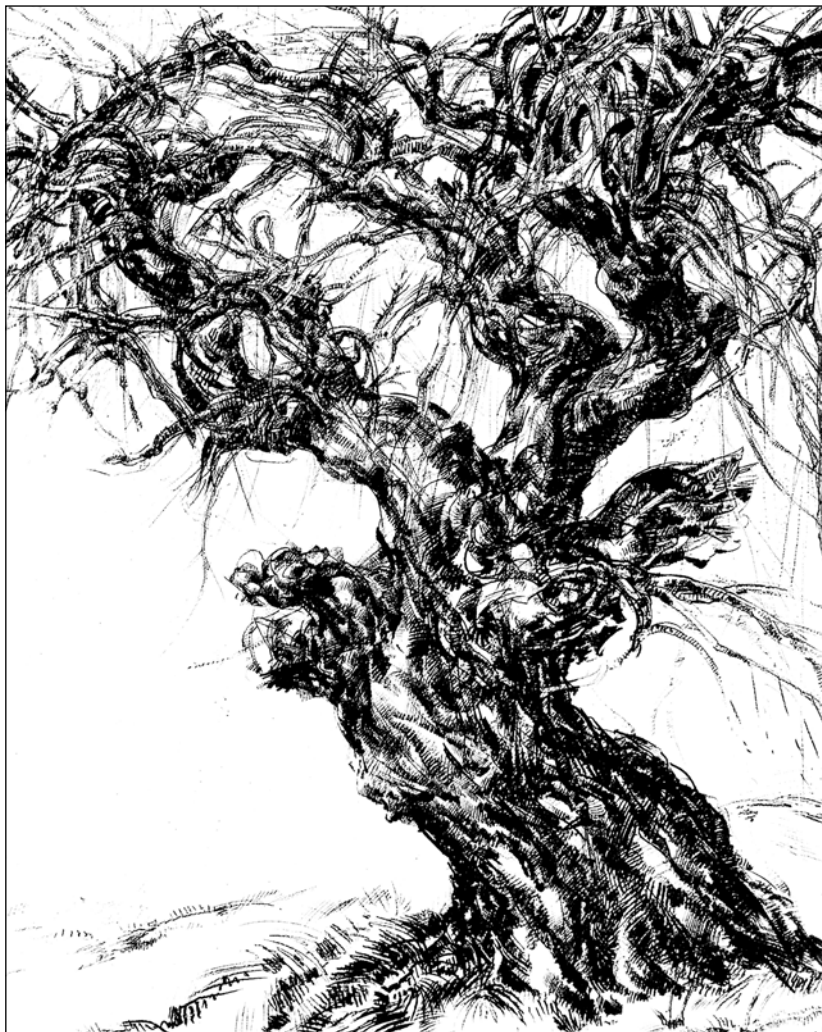
A középiskolásokat megszólítandó és a nem(csak) közönségfilm műfaj iránti érzékenységre nevelendő, a Filmtett vetélkedőt szervez. Ennek második rendezvénye éppen most zajlik. A weboldalunkon kitölthető űrlap kérdéseinek megválaszolásakor bárki bármilyen segédanyagot felhasználhat, és a kétfordulós vetélkedő előben zajló – már nem „puskázós” – döntőjére könnyedén felkészülhet. Korábbi tapasztalataink szerint az itt versenyző gimnazisták egy része később filmes szakképzést választ vagy rendszeres filmklublátogatóvá lesz.

A Filmtett filmklubszervező tevékenysége ugyanis nem szűnt meg: tanév közben a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kolozsvári székházában keddenként filmtörténeti

vetítéssorozatról gondoskodik. A magyar film napja névvel egy másik rendezvényt is szervezünk. Ennek keretében elsősorban olyan romániai városokban vetítünk friss magyar filmeket, ahol szórványban él a magyarság vagy ahol ritkák a magyar kulturális események. A néhány évvel ezelőtti bukaresti helyszín után idén Arad, Szalonta, Beszterce és Zilah került sorra.

A Filmtett máig is Románia egyetlen filmes témájú szakfolyóirata. A kómozi tehát a kolozsvári filmes élet egyik középpontja maradt. Talán egyszer feltámad ez a mozi, ahogy még jobban felélénkül az igényes filmek iránti érdeklődés is. Talán a Filmtett játszótárs lehet ebben a folyamatban.

*Buzogány Klára,
a Filmtett szerkesztője*

KUSZTOS ENDRE
SZÉNRAJZA

Kincses Kolozsvár

Recenzió a Rubicon 2005/2–3. számához

A **Rubicon** című történelmi folyóirat 2005 elején egy dupla kiadást szentelt Kolozsvár történelmének bemutatására. Erdély első városának („*civitas primaria Transsylvaniae*”) története természetesen ezer szállal kapcsolódik az anyaország történetéhez, elég csak a belvárostól délre fekvő házsongárdi temetőre gondolnunk, ahol a magyar művelődéstörténet olyan korszakos alakjai nyugszanak, mint Reményik Sándor, Dsida Jenő, Kós Károly vagy a korábbi századokból Szenci Molnár Albert és Apáczai Csere János, hogy csak a legismertebb neveket említsük. De Kolozsvár szülötte Hunyadi Mátyás is, itt írta fabuláit Heltai Gáspár, itt váltak híressé a Kolozsvári testvérek, a városban tevékenykedett Dávid Ferenc, aki belső küzdelmeinek és vitáinak eredményeként a reformáció legradikálisabb irányzatát, az unitarizmust honosította meg Erdélyben.

A várost a XVI–XVII. században „kincses Kolozsvárként” emlegették, mivel éppen ezekben a vészterhes századokban vált Kolozsvár Erdély jelentős gazdasági és kulturális központjává. Kolozsvári polgárnak lenni ekkor rangot, megbecsülést és biztos megélhetést jelentett. A török félhold lehanyatlása után Erdélyt, s így abban Kolozsvárt is, a Habsburg adminisztráció Magyarországtól külön tartományként kezelte. 1790-ben az Erdélyi Gubernium Kolozsvárra tette át a székhelyét. Erdély és Magyarország uniójára, a rövid 1848–49-es intermezzót nem számítva, véglegesen csak a kiegyezést követően került sor. A Monarchia időszakában a város ismét virágkorát élte és elnyerte mai arculatát. Kolozsvár tanúja és elszenvedője volt a XX. századi magyar történelem tragédiáinak: a trianoni békeszerződésnek, az anyaországhoz történő átmeneti visszacsatolás eufóriájának, a vesztes világháborút követő visszarendeződésnek, majd immár Románia állami keretein belül a kommunista diktatúrának és a román nacionalizmus kicsapongásainak.

Mindezek tudatában méltó és tiszteletreméltó a Rubicon szerkesztőségétől, hogy a magyar olvasóközönséget megismerteti az egykor szebb napokat élt Kolozsvár történelmével. A dupla szám szerzőinek többsége erdélyi születésű, Kolozsvárhoz több szállal kötődő, illetve annak történelmét kutató, elismert szakember. A szerzői gárdában külön meg kell említenünk az olasz Stefano Bottonit, aki doktori disszertációját a hazájától oly távoli Erdélyről írta. A történelmi folyóirat szerzői a teljesség igénye nélkül, az ókortól napjainkig kronologikus sorrendben dolgozzák fel Kolozsvár történetének egy-egy szakaszát (Asztalos Lajos: *Az ókori Napoca, A korai Kolozsvár*; Sipos Gábor: *A reformáció Kolozsvárrott*; Hámori Péter: *Trioanon után. A megfélemlített Kolozsvár* stb.), illetve vázolnak fel bizonyos több korszakon átívelő összefüggéseket (Csetri Elek: *Kolozsvár népessége*; Gaál György: *Házsongárdi évszázadok*). A szerzők szakterületének megfelelően a cikkekben a történelmi szempontok mellett a művelődéstörténet, építészet, jogtörténet és irodalomtörténet szempontjai is érvényre jutnak. Az érdeklődés felkeltése végett a cikkek közül kettőből szeretnénk néhány összefüggést kiemelni.

Kolozsvár hivatalos neve 1974. október 16-tól Cluj-Napoca. A névmódosítás háttérét és a város ókori történetét Asztalos Lajos helytörténész mutatja be. A város helyén az ókorban a rómaiak Napoca néven hoztak létre települést, amelyet a román történetírás előszeretettel kapcsol össze egy rómaiak előtti dák várossal, Napokával, amelynek azonban csak a nevét ismerjük, pontos helyét nem. Miután a rómaiak Kr. u. 271-ben kiűrték Dácia tartományt, és a lakosság nagy része a kivonuló légiókkal együtt elhagyta Napocát, a népvándorlás hullámai a római civilizáció vívmányait szinte teljesen megsemmisítették. Mindezek tudatában csaknem kizárt, hogy a római, illetve a román történetírás szerint romanizált dák lakosság és a népvándorlás után itt élő népek között történelmi kontinuitás van.

Érdekes összefüggésekre, tendenciákra világít rá Csetri Elek nyugalmazott egyetemi tanár írása a kolozsvári népesség alakulásáról. A szerző a XV. század közepétől napjainkig vázolja fel a „kincses város” etnikai összetételének alakulását. Bár, ahogy azt Csetri Elek megállapítja, 1848 előtt a nemzetiségi arányok vonatkozásában nem lehetséges pontos következtetéseket levonni, az azonban bizonyos, hogy Kolozsvár lakosságának nagy részét évszázadokon keresztül két náció, a szász és a magyar adta. 1850-től léteznek pontos felmérések az etnikai összetétellel kapcsolatban. Ebben az évben a város lakosainak 64,1 százaléka magyar, 18,43 százaléka román etnikumú. Az 1850-től 1941-ig terjedő időszakban a magyarság és a románság lélekszáma nőtt, a szászoké stagnált. Bár a magyarság gyarapodásának mértéke 1910 után megtorpant, 1930-ban, tíz évvel a trianoni békediktátum után még mindig abszolút többséget (54,3%) alkotott a román lakossághoz képest (34,56%). A második bécsi döntést követően, 1941-re az elmenekülő románság és a betelepülő magyarság az utóbbiak javára módosította a nemzetiségi összetételt, kb. 80–20% arányban, s ez a második világháború végéig fennmaradt. A háborút követően Kolozsvár ismét Romániához került, és az erőteljes románosítás, a szocialista és nacionalista városi vezetés következtében a magyar többségűből román többségű város lett, ahol a magyarság aránya 2000-ben kb. 20%.

A fent említett írások mellett még további érdekes információkhoz juthatunk a kolozsvári kézművességről és a méltán híres ötvösművészetről, a XVI. századi igazságszolgáltatás fejlődéséről, az unitarizmus kolozsvári kialakulásáról, az egyetemről, a kolozsvári polgárok második világháború alatti és utáni meghurcoltatásáról. Igazi kultúrtörténeti csemegét kínálnak a pletykálgodással és a korocsmák történetével foglalkozó írások. Őszinte szívvel ajánljuk a Rubicon eme számát olvasóink kezébe.

Lénár Andor

Bartókról Kolozsvárott

Nem tudhatni, hogy az 1907-es kalotaszegi és székelyföldi gyűjtőhelyei között vonattal közlekedő Bartók bejött-e egyáltalán a kincses városba, és ha igen, mennyit tartózkodott, mit csinált itten.¹ Ugyanez elmondható az 1908. március eleji körösfői kiszállásáról és az 1908. október eleji Torda-Torockó környéki kirándulásáról is, melyek alkalmából érinthette Kolozsvárt. Amikor alig egy hónappal később ismét járt erre, Kolozsvárt is becserkészte, és november 5-én a Mátyás-szobrot ábrázoló képeslap hátára a következőket írta barátnőjének, Freund Etelkának: „Magyarország legszebb szobra. Az Eke múzeumában láthatók pályázó társai: Róna stb. művei. Mindmeggannyi hihetetlenül kaptafa munka, melyek közül ez úgy kimagaslik, mint – az igazi magyar népdal a múciánydal közül.”² Ez már magvas, Bartókra jellemző értékelés!

Ami az úgynevezett békeéveket illeti, sajnos csak ennyivel maradunk. Bartók 1910 húsvétja táján is járt Kalotaszegen, majd októberben Szamosújváron és környékén román folklórt gyűjtött. Tudjuk, hogy megismerte az örmények Rubens-képét és a görögkatolikusok füzesmikolai Mária-ikonját,³ de Kolozsvárról szót sem szólnak a fennmaradt dokumentumok.

Mint ismeretes, Bartókot rettenetesen megviselte az első világháború kitörése, és talán még inkább annak a magyarság szempontjából katasztrofális kimenetele. Számára a trianoni döntés népzene gyűjtői pályájának erőszakos derékba törését is jelentette. Jellemző, hogy miután a történelem megfosztotta jelentékeny erdélyi, felvidéki, kárpátaljai, délvidéki gyűjtőhelyeitől, a megmaradt Csonka-Magyarországon sem gyűjtött többé. És nemcsak mint népzene gyűjtő: *egyáltalán*, polgárként sem tudta hazájaként elfogadni a nemzetiségeitől megfosztott országot, annak a többnemzetiségű Nagy-Magyarországnak a szétfarigcsálását, amely nemcsak tudományos, hanem zenealkotói művészetének és hazafiúi világnézetének is létalapja volt. Nem beszélve arról, hogy például a Román Akadémiával is milyen nagymérvű tudományos együttműködési tervei voltak, melyeket a két ország háborús, majd Trianon utáni külpolitikai szembenállása az akkor belátható idők végezetéig meghiúsított.

Bartók már jóval a trianoni békeszerződés aláírása előtt kivándorlási tervekkel foglalkozott. 1919. október 23-i, édesanyjához intézett levele szerint „már 3 országban érdeklődtem boldogulási eshetőségek iránt. [...] A három külföldi ország pedig: Erdély, Bécs és Németország. [...] Épen most tudtam meg egy érdekes dolgot: Tangót a román kultuszminiszter meghívta Romániában és Erdélyben való működésre, egy katonatiszt volt megbízva a meghívás átadásával,

¹ Az életrajzi események adatainak tekintetében a mindmáig leghasználatosabb könyv: Ifj. Bartók Béla: *Apám életének krónikája*. Budapest, Zeneműkiadó, 1981. Mivel a kötetben az adatok időrendben következnek egymás után s így könnyen fellelhetők, a következőkben nem utalok megjelenésük lapszámára.

² (Szerk.) Demény János: *Bartók Béla levelei*. Budapest, Zeneműkiadó, 1976, 141. A kötet című rövidítése a következőkben: BLev/sorszám az idézett levélnek.

³ BLev/221, 169.; (Szerk.) Ifj. Bartók Béla: *Bartók Béla családi levelei*. Budapest, Zeneműkiadó, 1981, 274. sz., 202.

aki közben – hogy mintegy hajlandóbbá tegye Tangót – megemlítette, hogy én is Erdélyben szándéksom megtelepedni (!!). Most Tango odautazott terepszemlére. Kíváncsian várom vissza.”⁴ (Egisto Tango (1873–1951) egy kitűnő, pályája első felében sokfelé megfordult, utóbb Dániában meghonosodott olasz karmester volt, aki 1913 és 1919 között a budapesti Magyar Királyi Operaházban is tevékenykedett, és *A fából faragott királyfi*, majd *A kékszakállú herceg vára* bemutatásával örökre beírta nevét az egyetemes zenetörténetbe.) Amikor 1919-ben a román Kormányzótanács (Consiliu Dirigent) nemcsak egy állami Román Zeneakadémia, hanem egy Román Nemzeti Opera kolozsvári megalapításába is belevágott, Tangót hívta meg utóbbi karmesterének. Tango el is jött, el is kezdte az intézményavató *Aidát* próbálni, de olyan nézeteltérések támadtak közte és az igazgatóság között, hogy kevéssel a premier előtt elhagyta Kolozsvárt, majd Berlinben folytatta pályáját. Ez az előbb idézett Bartók-levél zenetörténeti háttére.

Viorel Cosma 1974-ben megjelentetett egy olyan közvetett, az előbbieknél ugyan részint ellentmondó, de a lényeg tekintetében azokat valamelyest mégiscsak megerősítő, kései dokumentumot, amely szerint épp Tango mutatott volna föl Kolozsvárt egy hozzá intézett, pár soros Bartók-levelet a következő szöveggel: „Esetleg lejönnék bizonyos időre, ha előnyösebb helyzet mutatkozna. Érdeklődjön, kérdezze meg Brediceanut és azután kérem értesítsen.”⁵ Feltételezzük jóhiszeműen, hogy a visszaemlékező nem tévedett és nem misztifikált. Mindazonáltal Bartók nem tudhatta, hogy az akkoriban főleg politikusként és intézményszervezőként tevékenykedő Tiberiu Brediceanu, akit alighanem még mindig népzene gyűjtő kollégájának tartott, a politikai fordulat után azonnal eltávolodott tőle és a magyarságtól. Nála alkalmatlanabb személyt keresve sem találhatott volna a jövőjét illető terveinek kolozsvári képviselőjére! Már csak ezért sem lett Bartókból a kolozsvári Román Zeneakadémia tanára.

Bartók Kolozsvárhoz fűződő ekkortáji elképzelését más levélrészletek is valószínűsítik. Amikor 1920. január 10-én kivándorlási gondolatainak részletezése során mint „Kelet felé irányuló terveimről” írt Lengyel Menyhértnek, sajnálattal közölte, hogy „ebben az irányban egyelőre tapogatózni sem lehet; talán a békekötés után”. A gondolatmenetet ezzel zárta le: „Sajnos, azt hiszem, Nyugatról nem várhatok semmiféle segítséget; egyetlen reménységem: Kelet.”⁶ Szavait nem értelmezhetjük másképpen, mint hogy még mindig az esetleges erdélyi, kolozsvári letelepedés kilátásában reménykedett. Alighanem akkor is, amikor 1920. március 30-án Berlinből írta belényesi barátjának, Bușițiának: „idejöttem széjjelnézni, mit lehetne tenni. [...] Volnának terveim Romániával is, csak már végre helyreállana a szabad levélforgalom!”⁷ A szabad levélforgalom utóbb helyreállt – Bartók azonban maradt Budapesten.

⁴ BLev/366, 254.

⁵ A levélke szövegét Brediceanu özvegye 1972-ben emlékezetből írta le a román zenetörténetész számára, így dokumentumértéke igencsak viszonylagos, de a Bartók-levelek és a történelmi környezetrajz összefüggésében nincs híjával a valószínűségnek. Viorel Cosma: *Újabb dokumentumok Bartók Béla Volksmusik der Rumänen von Maramureș című kötetének keletkezéséről*. in: (szerk.) László Ferenc: *Bartók-dolgozatok*. Bukarest, Kriterion, 1974, 180.

⁶ BLev/369, 257.

⁷ BLev//373, 259.

Trianonnal új fejezet kezdődött Bartók és Erdély kapcsolatának történetében. Lezárult a népzenei gyűjtőutak korszaka, kezdetét vette a hangversenyeké.⁸ A Bartók-életrajznak ezt a fejezetét 1970-ben monografikus igénytel tártta föl Benkő András.⁹ Könyvéből megtudjuk, hogy a zongoraművész Bartók fellépéseinek számát illetőleg Kolozsvár, ahol nyolcszor hangversenyezett, Budapest, Bécs, London és Berlin után az ötödik helyet büszkélkedhet.¹⁰ Nem fogom itt és most ezeknek a hangversenyeknek a történetét és sajtóját módszeresen ismertetni, mivel egykori zenetörténet-tanárom könyve bárki számára elérhető a könyvtárakban. Csak egy-két jelentős mozzanatot emelek ki.

Bartók 1922. február 19-én szerzői esttel mutatkozott be a kolozsvári Magyar Színházban. Műsorán zenekari muzsikáját a Rezik Károly vezényelte *Két arckép* képviselte, énekes népdalfeldolgozásait négy darab a *Nyolc magyar népdalból*. A zömét zongoraművek tették ki: számos sikerdarabja – a *Kicsit ázottan*, az *Este a székelyeknél*, a *Medvetánc*, az *Allegro barbaro*, a *Román népi táncok* és az *I. Román tánc* – mellett a *Tizenöt magyar parasztdal* utolsó tíz darabja és az opus 14-es *Szvit* is. A műsornak a terv szerint a *Rapszódia* zenekari kíséretes változatával kellett volna befejeződnie, de az erre az alkalomra összeállított zenekar kifogásolható minősége miatt Bartók végül a szólóváltozatot adta elő.¹¹ Ez a hangverseny nemcsak Bartók sikeres romániai hangversenyszerepléseinek a dicsőséges kezdete volt, hanem első szerzői estje is, amelyet pályája során Budapesten kívül adott. A fellépést a helyi sajtó példásan készítette elő. Ennek is köszönhetően a Magyar Színház nézőtere zsúfolásig megtelt. A sikeren felbuzdulva vállalkozója, Rezik Károly konzervatóriumi igazgató, aki ezen a Bartók-turnén csellóművészként is részt vett, 26-ára két újabb, immár vegyes műsorú kolozsvári hangversenyt hirdetett meg számára: délután 3-ra és este 8-ra, és mind a kétszer megtelt a Teológia díszterme. A hangversenyek sajtójából kiemelkedik a Bartók élete és műve felől igen jól tájékozott Delly Szabó Géza beharangozó cikke.¹² Külön említést érdemel George Oprescu terjedelmes hangversenybeszámolója az *Înfrățirea*ban, amely premier volt a maga nemében: ez az első tétel a Bartók alkotóművészetével foglalkozó román irodalom időrendjében.¹³ Bartókkal készített interjúk is jelentek meg városunk sajtójában, melyekben ő dicséri a lelkes kolozsvári közönséget.¹⁴ Az 1922-ben

⁸ Az első világháború előtt Bartók csak egyszer lépett fel Erdélyben: 1912. április 20-án Marosvásárhelyen. Ekkoriban Bartók a zenei élet nyilvánosságától teljesen visszavonulva élt, ez a kivételes hangverseny „felesége családi kapcsolataira tekintettel” jött létre (l. ifj. Bartók Béla: *Apám életének krónikája*. Budapest, Zeneműkiadó, 1981, 125.).

⁹ Benkő András: *Bartók Béla romániai hangversenyei (1922–1936)*. Bukarest, Kriterion, 1970.

¹⁰ Benkő, id. m., 136.

¹¹ Benkő, id. m., 15–25.

¹² Delly Szabó Géza: *Bartók Béla*. in: Keleti Újság, Kolozsvár, 1922. 02. 14.

¹³ George Oprescu: *Béla Bartók*. in: *Înfrățirea*, Kolozsvár, 1922. 03. 03.

¹⁴ (Ismeretlen:) *Beszélgetés Bartók Bélával*. in: Keleti Újság, V., 36., Kolozsvár, 1922. 02. 16., 3.; Pálos István: *Látogatás Bartók Bélánál*. in: *Ellenzék*, XLIII., 45., Kolozsvár, 1922. 02. 26., 4.; Kőmíves Lajos: *Látogatásom Bartók Bélánál*. in: Keleti Újság, V., 246., Kolozsvár, 1922. 10. 31., 5.

Kolozsvárt megjelent Bartók-írásokat Seprődi János terjedelmes tanulmánya tetőzte be, amelynek III. fejezetét 1923-ban bekövetkezett halála előtt a szerző már nem tudta befejezni.¹⁵ Ez az írás nemcsak Bartókról és művészetéről szól, hanem a tanulmány írójáról is, a kolozsvári kollégiumi tanárról és népzene kutatóról, aki nyíltan vall Bartók megértésére tett erőfeszítéséről, őszinte elismeréséért folytatott tusakodásáról. Seprődi tanulmánya ma is megrendítő olvasmány. Ami a színvonalát illeti, magasra állította a kolozsvári Bartók-irodalom számára a mércét!

Oprescu után városunkban a románok legnagyobb hatású kultúrbölcseleője, Lucian Blaga írt mindmáig érvényes, megkerülhetetlen tanulmányt Bartókról.¹⁶ Magyarul Lakatos István folytatta Delly Szabó Géza és Seprődi János kezdeményét. Már megjelenésekor ismertette Bartók egyik tudományos kiadványát, beszámolót szentelt a *Hegedűverseny* országos bemutatójának, Bartók halála után pedig több összefoglaló cikket írt pályájának egyes vonulatairól.¹⁷ 1936-ban, amikor a népzene tudós Bartókot heves román támadás érte Coriolan Petranu kolozsvári egyetemi tanár részéről,¹⁸ az akkor Budapesten tanuló, kolozsvári Szegő Júlia igencsak jelentős interjút közölt Bartókkal,¹⁹ amelyet Benkő András találóan minősített Bartók válaszcikke előtanulmányának.²⁰ Időrendben ide kívánczik Kiss Béla evangélikus lelképásztor *Bartók Béla művészete* című, 1946-ban Kolozsvárt, az Ifjú Erdély kiadásában megjelent könyvének említése,²¹ amely Bartók halála után Demény János egyívású könyve mellett az

¹⁵ Seprődi János: *Bartók Béla művészete*. I. része 1924-ben a *Pásztortűz* X. évfolyamának 373–376. lapjain jelent meg. Teljes szövege in: Demény János: *Bartók művészi kibontakozásának évei (1914–1926)*. in: (szerk.) Szabolcsi Bence–Bartha Dénes: *Zenatudományi tanulmányok*, VII., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959, 198–210., továbbá in: (szerk.) Benkő András: *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése*. Bukarest, Kriterion, 1974, 266–285. – A népzene kutató Bartókról Seprődi már 1914-ben írt, első kötetének megjelenése alkalmából: „Cântece populare românești din comitatul Bihor. Chansons populaires roumaines de département Bihar”, in: *Erdélyi Múzeum*, XXXI., Kolozsvár, 1914, 229–232.

¹⁶ Lucian Blaga: *Etnografie și artă* [Néprajz és művészet]. Cuvântul, II., 311., 1925. 11. 18., 1. Újra közzélése in: *Opere*, 7, Bukarest, 1980, 375.

¹⁷ Lakatos István bibliográfiáját Benkő András három folytatásban közölte. in: Lakatos István: *Zenetörténeti írások*, Bukarest, Kriterion, 1971, 253–288.; in: (szerk.) Benkő András: *Zenatudományi írások*, Bukarest, Kriterion, 1980, 310–317.; in: *Művelődés*, 1995/6., 20–22. Lakatos Bartókkal kapcsolatos írásait Benkő András külön is felsorolta *Lakatos István, a zenetörténész* című tanulmányában. in: (szerk.) László Ferenc: *Zenatudományi írások 1998*, Bukarest–Budapest, Kriterion–MTA Zenatudományi Intézet, 1999, 11–12.

¹⁸ A Petranu-ügy legbővebb dokumentációját nyújtja Szöllősy András *Bartók Béla összegyűjtött írásai*, I. című kötetében, Budapest, Zeneműkiadó, 1966, 653–661.; 877–896.

¹⁹ Szegő Júlia: „*Menteni, menteni kell a tűnő kelet-európai dallamkincset*”, in: *Ellenzék*, LVII., 236., Kolozsvár, 1936. 09. 01., 9. A Bartók-interjúk összkiadásában: (szerk.) Wilhelm András: *Beszélgések Bartókkal. Interjúk, nyilatkozatok. 1911–1945*, 165–169.

²⁰ Benkő András: *Romániában megjelent Bartók-interjúk*. in: (szerk.) László Ferenc: *Bartók-dolgozatok 1981*. Bukarest, Kriterion, 1982, 278.

²¹ Kiss Béla: *Bartók Béla művészete*. Kolozsvár, Ifjú Erdély, 1946.

első önálló kiadványként megjelent visszatekintés volt az 1945 őszén elhunyt muzsikusra. Szegő Júlia kerek harminc évvel a nagy interjú után jelentkezett ismét a Bartók-irodalomban *Bartók Béla a népdalkutató* című korszakjelző könyvével,²² melyben számos addig ismeretlen, kimagaslóan jelentős, főleg Bartók román kapcsolatrendszerét illető dokumentumot közölt és kommentált. Az ezután megjelent, a szélesebb olvasóközönségnek szánt Bartók-életrajzairól nincs bibliográfiai összefoglalásunk. Új minőséget jelentett az erdélyi magyar Bartók-irodalomban Benkő András *Bartók Béla romániai hangversenyei (1922–1936)* című, 1970-ben a Kriterionnál megjelent kötete. Benkő András védte meg 1976-ban az első Bartókról szóló román doktori értekezést,²³ számos tanulmányt és cikket is szentelt Bartóknak.²⁴

1924. október 15-én, amikor egy nagyobb méretű, Bukarestben végződött hangversenyutazást tett Romániában, Bartók ezt írta feleségének: „Túlestem a 4. koncerten is! Eddig itt Kolozsvárt volt a legszebb, legnagyobb publikum – persze ez az én régóta hű városom.”²⁵ Nem tudom, melyik ország melyik városáról mondott még Bartók ekkora dicséretet! Nyilvánvalóan túlzó „persze” minősítését bár a jövőben ki kellene érdemelnünk! Váljék Kolozsvár Bartók hű városává!

László Ferenc

²² Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, é. n. [1956]

²³ *Bartók și România*. Kiadatlan gépirat a kolozsvári Gheorghe Dima Zeneakadémia könyvtárában.

²⁴ L. Benkő Judit: *Benkő András zenei könyvészete*. in: (szerk.) László Ferenc: *Zenetudományi írások 1998*. Bukarest–Budapest, Kriterion–MTA Zenetudományi Intézet, 1999, 216–246.

²⁵ (Szerk.) Ifj. Bartók Béla: *Bartók Béla családi levelei*. A szerkesztő munkatársa Gomboczné Konkoly Adrienne. Budapest, Zeneműkiadó, 1981, 353.

Látásból látomás

Gy. Szabó Béla fametszetei a felsőzsolcai Bárczay-kastélyban

Gy. Szabó Béla kolozsvári műhelyének, jóllehet a grafikus-festőművész színekben is gondolkodott, talán legerősebb darabjai a fametszetek. Ezek közül is a fekete-fehér kontrasztját – Hokusai azért ne felejtődjék! – drámai erővel rajz- és létigazságokká tevő ábrázolatok. Nem véletlenül vallott Nagy Imre, „az erdélyi fametszet művészi indítású művelője” erről a különleges technikáról: „Van benne valami nagy puritánság. Megtanítja az embert a fehér-feketére, koncentrálásra, a dekoratív látásra, s lehetőséget ad a sorok közötti olvasásra. Egyszerűsítésre, összefoglalásra; nem nagyzolásra, hanem nagyvonalúságra serkent. A részleteknek is annyi szerepet ad, mint az egységnek. Ettől kaptam a mozgatóerőt művészetem kialakulására.”

Nagy Imre, a kolozsvári születésű – majd Szegeden és Londonban kiteljesedő – Buday György és Gy. Szabó Béla az erdélyi fametszés három nagy alakja. Persze a csíkzsögödi festőművész, és később Gy. Szabó is, a színek (olaj, pasztell) szerelmese lett, de míg Nagy életművében a fametszet megmaradt járulékos elemnek, Budaynál kizárólag és Gy. Szabónál többé-kevésbé ugyancsak a fókusz fókuszát jelentette.

Ez az a technika, sőt művészi kifejezőeszköz, ami akár tenyérynyi felületen is vissza tud adni valamit a világ – ember, természet, táj, szokásrend, munka, kultikus emlék stb. – összetettségéről. A feketébe behatoló fehér mint *fény* – bármekkora területen történik is a honfoglalás – izgalmat kelt. Lehet karcos (rajzos) jellegű ez a *fénykasza*, és lehet foltyszerűséget előrevetítve szinte „lepedőnyi” területeket megbolygató, lehet elnagyolt és mikroszkopikus pontossággal részletező; a fekete-fehér kontrasztjában líra és dráma igencsak meg-elevenül. Szerencsés esetben olyannyira, hogy csaknem kozmikus távlatot kap a grafikai lap. Szakrális tartalommal telítődik.

Gy. Szabó Béla művészetében is észlelhető – a tudatosodás és a fejlődés jeleként – ez a folyamat, amelynek nemcsak a technikai invenció az alapja, hanem a bölcselmi érés révén a dolgokban való elmélyülés is. Könnyű volna a lépcsősort fölállítani, hogy szakaszról szakaszra (egy-egy *lemerülés* egy-egy szakasz) a művész hogyan jutott el a helyi érvényű, igaz, a hely szellemében már nagy ívű összefüggéseket ugyancsak megtapasztaló, s azt föl is mutató igazságoktól Dante kozmoszigényű *Isteni színjáték*áig vagy – még tovább – a *Jelenések Könyvéig*.

Tömörítve a végkifejlethez vezető utat: Nyíró József embertől-Istentől-földtől szabdalt nyomorúságos hőseiben, ha vázlatosan is (lásd a *Kopjafák* illusztrációit) már ott volt a bibliai Apokalipszis mérhetetlen, világmérretű szenvedésözöne. A fájdalom a földközelségből, a szegénység sanyarú árkaiból vétett, de kataklizmáinak ereje már az eget ostromolta.

Akkor még – 1933-ban vagyunk (ebben az évben egyébként Gy. Szabó a Nyíró ihlette hat fametszeten kívül Dsida *Nagycsütörtök*jének a tusrajzait is elkészítette) – jövendölés nem hangzott el, nem rúgtattak ítélethozóként az apo-

kalipszis lovasai, nem gyúlt lángra a világmindenség. De – pedig hol volt akkor még a II. világháború előszele?! – készülődött a vihar. (Rá egy jó évtizedre Gy. Szabó, Ernst Toller *Fecskék könyvéhez* nyúlva, már kinyitotta a szabadság kalitkáit.) A grafikák sötétje, mintha éjfeketébe csapna a villám, meg-megrepedezett, de a nyomasztó, az egész síkot beborító monokróm fekete „felhő” csak nem akart oszladozni.

Az Erdélyi Helikon jubileumi számába készült, az ötvenéves író közzöntő *Kós Károly*-portré (1933) még rajzosságával tüntet, az arcon nagy fehér felületeket hagyva a homloknak és az állnak, de a „feketébe” zárt Nyíró-figuráknak: a végleg elaluvó asszonymnak, a megőrült férfinak, a halott feleségét vonaton szállító szerencsétlennek, a csillagos ég és a fenyők sújtásait elviselni alig tudó, kiszolgáltatott öregnek nem jut világosság.

A kontúr fényrajza és valaminő villámlásszerű, „tüskés” fehér folt azonban jelzi – fonódjék akár egy-egy alak vagy a temető kopjafái köré –, hogy a nyomasztó tömb-élményből van (lehetséges) szabadulás. Ez a lelket nyomorító bezártság, jóllehet illik Nyíró embereihez, a fametsző akkori technikai-rajzi fölkészültségéből is ered. A véső épphogy végigfutva a fán (deszkán) csak nagyol, kibont, de nincs meg az a virtuozitása, hogy részletek érzékeny kiemelésével növelje a munka s a föld embereinek a fájaldalmát.

Ám az is lehetséges, hogy tudatosan nem bontattak meg a fekete rétegei, hiszen evel az ökonomikus „kibontással” – de a rajzi fölényt már sugallva – él két jellegzetes önportré (mindkettő 1936-os datálású, közülük a fák sátorát gótikus templombelsőnek láttató *Önarckép erdőben* – remekmű). S ezt a felületet meg nem bolygató egyszerűséget, noha az arc körüli „tenger” lángol, az ünnepi *Petőfi*-portré (1940) ugyancsak sugallja. *Dózsa* (1944) lángoló koronája és arca az intenzív vésőmozgatástól kapott karaktert, de Petőfi szomorúságát ábrázolva a művésznek elég volt a homlok és (részben) az arc két oldalának fehéren hagyása. A profilból megjelenített, semmibe néző *Kőrösi Csoma Sándor*-fametszet (1935) meg éppen a háttér hegyeit és a portrét meg-meghasító fénykévek izgalmas ritmusában, aritmikus szívet (életutat) sejtetve sokat mondó.

A kis kamarakiállításon is látszik, hogy nagyjából ezek azok a jellemzők, amik karaktert – szellemi karaktert és jól körülhatárolható érzésvilágot – adnak a fába metszett arcképeknek. Az alaknak, mert statikus a figura, nem kell forognia, nem kell behelyeződnie a tájba, csupán sugározni kell – és ez jellemrajznak fölöttébb elég – a történelemmel átszőtt személyes lét, az arca kiülő világmagyarázat megannyi jelét.

Ezek a kisméretű portré-metszetek, több más egyéb mellett, majd az ég sugaraival szembenező, s ezáltal a belső látását is erősítő *Dantéban* (1965) fognak csúcsosodni. Az arca eső „fényszárnyak” – fekete rezge kontúr kíséri az ég szabad voltát s az emberrel szembeni fölényét jelző villámlást – a purgatóriumban is megmerülő látnok megvilágosodásának a jegyei.

Már a korai grafikákon észlelni lehetett – nem a népies életképnek is elmenő *Ölelkezők*ön (1938), s nem is a népéletet-munkát dekoratív látványvá emelő *Ruhaterítés*en (1934), de a nemzetsorsot (kisebbségi sorsot: a küzdés nagyszerűségét és lehetetlenségét) szimbolizáló *Fáramászon* (1939) és kiváltképp a szinte misztikussá avatódó *Rőzsehordók*on (1940) – az átszellemítésnek emez fokozatait.

A *Ruhamosás* (1941) fénytel rendje – a csaknem horizontális vésőmozgatás által keletkezett artisztikus víztükör – valaminő keleti tartomány csend-élményét is magába lopja. A szakaszokban megtörő, különleges „téglákká” nyúló fehér *fénymotívum* megpörögve, fák között kanyargó, havas utat, kiszélesedő tisztást szinte zenei módon artikulálva ott található a *Tél* (1942) című kompozíción is.

A látás lassan látomássá emelkedik, s ez az a pont – bár a fametsző később is sokszor visszafordul a természetélmény mint bensőben megélt szép artisztikus élményéhez (*Sétány* – 1958; *Bürü és bodzafák* – 1954; *Cédrus tavasszal* – 1958; *Öreg nyárfa* – 1975) –, amikor a grafika már jóval több lesz, mint valamely esemény vagy táji valóság foglalata.

Gy. Szabó közösségteremtő mozzanatainak a dinamikája – megismétlődő újdonságként, sok alakban – például az *Erdei tánc*on (1947) ugyancsak föltűnik, de az igazi fametszete, ami megborzongtat, az a *Körhintán* (1946); ez a valóságnál valódiabb, groteszk jellegében is létigazságokat közlő álomkép.

Mindkettő a *25 fametszet* (1949) jellegzetes darabja, de az utóbbi avval több társánál, hogy a forgás ritmusát valaminő földtől való elvágyódásként, égbe törekvő *boldogság-haláltánc*ként érzékíti meg. (László Gyula – figyelmeztet rá a monográfiáiról Murádin Jenő – már elég korán, 1943-ban, sőt az arcképeken és virágcsendéleteken észlelte ezt a többletet; magyarán, hogy van bennük valami „a középkori haláltáncok hangulatából”.) A politikailag fölheccelt légkörben – hogy az esztétikum dogmatikus látással meggyaláztassék – ezt a remek nyomatot „a világnézeti állásfoglalás” előtti megfutamodásnak értékelték, mintha a művész „a lét paródiáját akarta volna ábrázolni”.

A fametsző ösztönösen itt is igazmondó volt.

Remeknél remekebb grafikai lapok adják a kiállítás nagy részét (*Disznópásztor* – 1950; *Árvíz után* – 1953; *Április* – 1951; *Tehenek a vízben* – 1959 stb.), s a fejlődés fokozatai jól nyomon követhetők. Mindez áll az egyre kifinomultabb alakrajzra, s nemkülönben a részleteket (víztükört, falombot) mikroszkopikus érzékenységgel – a megjelenítés és a láttatás virtuozitásával – papírra vivő technikára is.

A tiszta, kiegyensúlyozott szerkezetet, mintha az alkotó belebújít volna a természetbe, Gy. Szabónál mindig átlengi valamiféle derű. Drámai vétetésű tájjaiban is ott van ez a fametsző személyiségéből áradó hangulati többlet. Nem véletlenül írta feszes kompozíciója tájkivágásai okán Murádin Jenő: „A természet ábrázolása [Gy. Szabónál] nem öncél. Sokkal inkább lelki szükséglet. Hangulatainak befogadó kerete, a lét tiszta örömeinek teljes értékű kifejezése. Rokona így a barbizoniaknak is, kik hittel vallották: a tájkép: *lelkiállapot*.”

Szakolczay Lajos

„1956 után Magyarország a hideg magány országa volt.”
(Esterházy Péter)

Fél évszázada lobbant fel és hamvadt el hirtelen a magyar forradalom lángja.

Meglett ember lett, aki akkoriban született, mire a rendszerváltozásban a szabadságharcot nevének lehetett nevezni. Azóta további másfél évtized telt el. Neves írónk egy francia lapnak 2005 végén adott interjújából vettük a mottót körkérdeésünkhöz, melyben arra kértünk többeket, fogalmazzák meg, milyen lenne ma a saját számvetésük, hogyan látják most az eltelt ötven évet.

Eddig Nagy Bandó András, Bodrogi Gyula, Kaján Tibor, Szalay Károly, Kiszely István, Frenkl Róbert, Gyulai Líviusz, Tüskés Tibor és Jankovics Marcell választát közöltük.

Visky András

A megtorlás kegyelme

*hol szabadság van,
ott szabadság van*

a részletekben s a totalításban

[...]

*szabadságot világít át a röntgen
szabadság van a börtönökben*

Márton László: Bowen monológja, sötétben (részlet)

Az első történetet, amit apámról megjegyeztem, nem is történet, hanem egy finom, részletekben gazdag képleírás, amelyből nem a szavak metszödtek bele az emlékezetembe, hanem egy tiszta, bármilyen helyzetben előhívható, álmaimban is vissza-visszatérő színes fotó, az első apaképemet tehát a nagyobb testvéreim között kirobbant szenvedélyes szóváltás formálta meg előttem. A vita tárgyát annak a nem is olyan egyszerű kérdésnek a tisztázása

képezte, hogy az ismeretlen helyen, számunkra elgondolhatatlanul távol raboskodó apánk azon a titokzatos, késő őszi éjszakán, 1956-ban sírt-e nagyobbik lánya, később egész családja szeme láttára vagy sem?

Egy apa, jelesül apánk sírhat-e egyáltalán, ez itt a kérdés, nem szemenszedett gyávaság akár feltételezni is róla ezt a feminin gyöngeséget, csattantak fel fiútestvéreim, a legidősebb bátyám legkivált, aki apánk

nevét örökölte, és hiányában, miután nem sok idővel apánk elhurcolása után anyánkkal együtt mi is rabok lettünk, a névvel együtt az apaság jogát is, a legabszurdabb, jórészt teljesíthetetlen felelősségekkel együtt.

Még csak az hiányzik, kukorékolta az elsőszülött, hogy ezek a két lábon járó könnyzacskók, mármint a lányok, ezt híreszteljék apánkról, aki, akkori tudásunk szerint, örökre kilépett az életünkől, abba a sötét ismeretlenbe, amelyet később az iskolában történelemnek neveztek, sőt történelmi szükségszerűségnek, és az egyetemes Igazság kérlelhetetlen megvilágítójának, beigazolásának is egy-szersmind.

A történet szerint nagyobbik nővérem kora hajnalban arra ébredt, hogy apánk dolgozószobájából fény és rádiórecsegéssel keveredő harci zajok, néha meg a Himnusz és a Szózat futamai szűrődnek ki. Amikor benyitott, a következő kép tárult elé: apánk az íróasztalára borulva sír, bizony zokog, mint egy gyermek. Jobb keze, az a gyönyörű kézfej a detektoros rádió hangoló szabályozóján nyugszik, olykor meg-megrebben, és ilyenkor pillanatokra tisztábban hallhatni az adást.

Azon a napon világvevő rádióink csak arra az időre hallgatott el, amíg az istentiszteleten voltunk – vasárnap történt mindez, hát persze, november 4-én –, különböző adókon vadászta apánk a legfrissebb híreket, a Szabad Kossuth Rádió ugyanis még a közös reggeli előtt elnémult.

Nem hiszem, legalábbis nem emlékszem, hogy a vitázó felek valamiféle, mindkét fél számára méltósággal vállalható konszenzusra jutottak volna, előttem azonban a forradalom a rádióban mindegyre elnémuló világgal, a jeleket, fogható üzeneteket kereső hibátlan kézfejjel és a síró férfiú-

val, evvel a lélek vetítívásznán megőrzött, mély tónusú fotóval azonos.

Mire világra jövök, nekem már a példátlanul pontos, gyermekekre is alanyi jogon kijutó retorzió jut, de nem pusztán hallott és továbbadható történetek formájában, hanem való-ságos, személyemre szabott tapasztalatként, amelyet a Belügyminisztérium által kibocsátott 15539/3.07.1959-es számot viselő határozat, ha jól meg-gondolom, végtére is szellemesen kodifikál: az ítélet értelmében alighogy világra jöttem, egy horthysta szervezetben fejtettem ki a forradalomban kicsúcsosodó szubverzív tevékenysé- get, amiért is meghatározatlan idő-re a kies román gulagot jelölik ki lak-helyemül.

A keleti pusztító pusztasághoz kényszerítő meghatározatlan idő az örökkévalósággal rokon, az örökké- valóság pedig az embertől vissza- vehetetlen szabadság rejtőzködő, de olykor élesen, egy egész várost, Bu- dapestet, országot, Magyarországot, kontinenst, Európát, világot lángba borító felvillanó arca, nem kétséges.

Aki fogolyként születik a világra egy levert, de soha el nem veszített forradalom téridejében, annak nem kell félnie a retorzió rettenetes kegyel- méről beszélni. Beleszületni a meg- torlásba azt jelenti, hogy, mire saját gondolható gondolatom volna, mire az emberi szót megformálnám, sor- som eldőlt: sorstalanul váltam a leg- szabadabbá. Anyámat, ezt a törékeny és megtörhetetlen pesti nőt a sza- badság anyyala, ki más, üdvözölhette azon a szép, szerelmes nyári éjszakán: ne félj méhedbe fogadni a hetediket, áldott vagy te az asszonyok között.

A szabadság anyyálánál nincs iszo- nyúbb égi hírnök. Mialatt hozzánk be- szél, kezében majd a szívet minden- képpen átjáró éles tört villogtat, annak

jelül, hogy az emberi mivolt legbensőbb lényegének nincs alternatívája.

Az én '56-om?

Nem, nekem nincs '56-om, 1956 semmiképpen sem az én tulajdonom.

Én lettem 1956-é, mindenestül, fogantatásom pillanatában.

Nem áll módomban a megtorlást, a megbélyegzettséget, a hátratételt mindközönségesen szenvedésként fölfogni, hiszen az alternatíva nélküli szabadság öröksége a félelmetes csil-

lagos ég alatt nem összemérhető semmivel. Nincsenek érdemeim: örökbe fogadott egy, még a születésem előtt föllángolt forradalom. Semmit sem hagyhatok örökül a mellettem álló, nevemet viselő elsőszülött fiúnak, a harmadik nemzedéknek, semmit, hanem csak a legtöbbet.

Ahol szabadság van, ott szabadság van.

Isten humorával összemérhető humora nincs senkinek.

Csák Gyula

Hosszú út pora

1. Huszonhat éves voltam, amikor életemben először külföldre utazhattam. Bulgáriába mentem két hétre. A magyar írószövetségtől kapott ajándékút volt ez, parola, vállon veregetés megjelent írásaim elismeréseként.

Indulásom dátuma 1956. október tizenötödike volt. Utólag jelképesnek is tekinthetem, hogy sűrű gomolyfelhők fölé emelkedett velem a repülőgép, amiként fekete felhők gyülekeztek hazám társadalmi egén is. Ennek a készülő társadalmi vihar az előszele nem keltett bennem akkor félelmet, mert nem pusztító, hanem tisztító vihart reméltem, sokadmagammal. Viharváró lelkesült-ségünk egy rossz közállapot jobbra fordítását célozta.

Szerény munkahelyemen, a Szabad Föld című, parasztoknak szóló hetilap szerkesztőségén belül én is mondtam és írtam a magamét a változtatás *vélt* szolgálatában. Igen, ötven esztendő elmúltával be kell ismernem, hogy nem volt minden úgy igaz, ahogyan állítottuk azoknak a daliás időknek a szónokai-ként számosan. Megesett, hogy azok módján beszélünk, akik nem eléggé értik, hogy a beszédhez csak igen kevés ész kell. Makacsul az igazat képviseltük, de nem tudtuk pontosan, mi az *igazi* igaz. Akkor azt sem tudtam, hogy a valódi író nem tintába, hanem értelemben mártja a pennáját.

2. Otthoni rangomat messze meghaladó ceremóniákkal fogadtak Szófiában. Nagy autóba ültettek, s olyan programot állítottak össze számomra, akár egy valóságos államférfinak. Iménti néhány megjegyzésemmel már érzékeltettem, hogy szigorú szemmel tekintek vissza önmagamra, de azért nem voltam akkora bunkó, akinek a talajvíz az agyáig ér: hamar felfogtam, hogy a fokozott érdeklődés nem személyemre, hanem a közvetítésemmel elérhető tájékozódásra irányul. Léteztek ugyan források, ahonnan az ottani értelmiségiek és közéleti emberek ismereteket gyűjthettek, de azok hivatalosak és szűkszavúak voltak, belőlem viszont ömlött a virágos szó.

Egy jó megfigyelés szerint az igazság ismerete nélkül hazudni sem lehet róla. Amint jeleztem, homályos képem volt az akkori magyar valóságról, így helyzetábrázolásom a fél hazugság és fél igazság keveréke lett. Az a másik bölcselem enyhíthette bulgáriai közszereplésemet, amely úgy szól, hogy a tudatlanság egyenlő az ártatlansággal. Ez tökéletesen igaz volt esetemben, ugyanakkor az is tény, hogy igen fertőzötté lettem itthon a Sztálin halálát követően elterjedt és revizionistának mondott nézetektől, s ez érzékelhető rosszallást váltott ki alkalmi hallgatóságomból. Engem viszont a Bulgáriában mindenfelé tapasztalható őszinte naivitás, majdnem gyermeteség hökkentett meg. A világról való gondolkodásnak olyan óvodásan szocialista változatával szembesülhettem, amely persze korábban Magyarországon is uralkodó volt, de már kilúgozódott az emlékezetemből. Mindenesetre: akkor, ott, erősödött bennem a meggyőződés, hogy jó irányban változik nálunk az élet.

3. Az érkezésem utáni harmadik napon országjárásra indultunk. Gyönyörű tájakon haladva – Szófiából Burgaszba mentünk, vagyis majdnem vízszintesen átszeltük Bulgáriát. Életemben először láttam tengert, s érthetően megilletődve bámultam az autóból, amint a part mentén Várna felé közeledtünk.

Az úgynevezett Sipka-szorosban, a Balkán-hegység egyik csúcsán időztünk, amikor tolmácsom – idős asszony, aki a háború előtti években diplomata férjével Budapesten élt – félrevont, és riadt arccal mutatta Bulgária központi lapjának utolsó oldalát. A sporthírek csokrába bújtatva arról tudósított néhány sor, hogy a magyar fővárosban ellenforradalmi felkelés tört ki, amit azonban a szovjet csapatok levertek. Október 27-ét írtunk ekkor.

Bulgáriába érkezésem első pillanatától én adtam tájékoztatást aggódó és izgatott hallgatóimnak arról, hogy mi történik Magyarországon – mostantól viszont én szerettem volna kapni! Jól ismertem ugyanis a szocialista sajtóviszonyokat ahhoz, hogy feltételezzem: a hír nem igaz, vagy nem így igaz. Azok a közállapotok, amelyeket én közel két héttel korábban otthon hagytam, forrongóak meg harsányak voltak, de semmi nem utalt véres esemény kirobbanására. Méghozzá akkora méretűre, amit a szovjet hadsereg beavatkozása fojt el... Ámde ha ez mégis bekövetkezett, akkor miért eldugott hírecske egy szocialista testvérország vezető lapjában?

Azt kértem kísérőimtől, hogy azonnal induljunk vissza Szófiába. Azzal indokoltam a további szép utak elhárítását, hogy már csak pár napom van hátra a vendégszereplésből, és néhány fontos ügyet el kell intézennem hazautazás előtt.

Szófiában legelőbb a Magyar Intézetbe mentem, ahol régi ismerősöm dolgozott, de nem találkozhattam vele, mert három nappal korábban bezárták az intézetet azon a címen, hogy tatarozzák. A magyar követség telefonja állandóan foglaltat jelzett. A Bolgár Írószövetség vezetői nyájasak voltak, de csak annyival bővítették tudásomat, hogy nem egészen szűnt még meg Budapesten a fegyverpogás, és nem lehet jósolni, hogy miként alakul az általános politikai helyzet. Ajánlották, hogy maradjak Bulgáriában, de hát ez volt, amit a legkevésbé akartam. Egy pillanatra ugyan elképzeltem a maradást, de rögtön el is riadtam, hiszen mit kezdek itt írói törekvéseimmel – nyelvtudás nélkül? Azonkívül mit kezdenek majd velem a most nyájas vendéglátók, akik előtt magam tettem ismertté, hogy a magyarországi téveszmék híve vagyok?! És ha igaz, hogy Magyarországon felkelt a nép a szovjet elnyomás ellen, ha vérét ontva tiltakozik

az ellen, hogy brutális erőszakkal alázzák egy hajdan szépnek látszó, de a gyakorlatban eltorzított eszme jármába – akkor ezerszeresen otthon a helyem! Romantikával keveredett, valós lelkesültség hevített. Ott akartam lenni a „jobb szocializmus” bölcsőjének faragásánál és ringatásánál.

4. Hazafelé vonaton utaztam, Jugoszlávián át. Ezt már Budapesten így terveztem. Annyira megenyhült a korábbi feszültség, hogy akadálytalanul vásárolhattam vonatjegyet. Roppant kíváncsi voltam, hogy milyennek láthatom testközelből a nemrég még mindent átható gyűlölettel elátkozott „láncos kutya” birodalmát, az imperializmus börtönét, amelyet az árulás, az erkölcstelenség, a kegyetlenség mintaképe, Tito marsall kommandírozott.

Amikor a bolgár–jugoszláv határhoz érkeztem, azonnal megérintett egy figyelemre érdemes jelenség: a jugoszláv határőrök egyenruhája nem utánozta a szovjet mintát, mint ahogy például a magyar fegyveres testületeké. És nemcsak a ruha volt más, hanem a benne lévő ember is. Könnyedek, lazák, intelligensek voltak, szemben a mi fegyvereseinkről alakult marcona képpel. Az sugárzott rólok, hogy szabadok, amiként az őket befolyásoló nyugati világ népei.

Mostani eszemmel ítélkezve ugyanolyan badarságnak látom ezt a hódolatteljes „beajulást”, mint – mondjuk – a sztálini örökséget őrző bulgáriai gondolkodás és viselkedés leminősítését. Rám is vonatkozott az általános igazság, amely szerint az emberek többsége elhiszi azt, amit sokszor ismételnék neki, miközben hallgatnak az ellenkezőjéről.

Kora ifjúságom idején, amikor szerelmes lettem a szocializmusba, fel sem merült bennem, hogy ennek az eszmének az ellentételeit firtassam. Nevelőim is hangoztatták persze, hogy nem is létezik ellentétel, ezt ők már tudják, s ha elég szilárdok leszek szocialista hitemben, magam is rájövök majd erre. Egyelőre figyeljek és tanuljak, s fogadjam el, amiről a már tudók igyekeznek meggyőzni! Ez önmagában hordja jutalmát, mert boldoggá is tesz. Az igazi boldogság ugyanis nem annyira a tudás birtoklásában van, hanem a tudás megszerzéséért folyó küzdelemben rejlik. Sőt: a boldogsághoz nem annyira tudás kell, mint egyfajta meggyőződés.

Mindez ugyebár a gondolatszabadság, a szellemi választás jogának teljes és aljas tilalma. Aki ennek jegyében él, az akaratlanul torzult személyiséggé lesz. Velem is ez történt. S az ilyen módon meggyőzött ember másról is meggyőzhető, akár a tegnapi hit ellenkezőjéről. A lényeg, hogy legyen szilárd meggyőződése. Ma már tudom, hogy akinek nagyon szilárd meggyőződése van, az könnyen üldözőjévé válik más meggyőzéseknek. Az üldözők pedig félelmeiket gerjesztenek. Nem tudják, hogy a félelemtől előbb-utóbb nekik is félni kell.

Az, hogy idők folyamán mindinkább tisztult a látásom a fentieket illetően, hozzásegített, hogy csökkentsem ostobaságaim elkövetését. Azt is mondhatom hát, hogy az értelmi haladás nem egyéb, mint az ostobaságok létszámának csökkenése. (Boldoggá persze ettől sem lettem!)

5. Az elmúlt évtizedek bizonyítják, hogy vaskos tévedés volt a jugoszláv határőrök hagymázás túlértékelése. Kellemes benyomásaim igazság szerint már ott menten mérséklődtek, amikor laza mozdulattal és mosolyogva ugyan, de zsebre vágta útlevelemet és magyarázat nélkül távoztak. Nem értettem eljárásukat, de nem is nyugtalanodtam nagyon, mivel a kezdeti jelek alapján bizalmam volt irántuk. Azonkívül robogott velem a vonat Belgrád felé, robogtam hazafelé.

Belgrádba érve ismét megjelentek a határőrök, és intettek, hogy kövessem őket. Az állomás egyik irodájába mentünk, ahol magyarul beszélő illetékes vizsgálta meg okmányomat. Közölte, hogy két lehetőség közül választhatok: vagy itt maradok saját költségemre és hetenként jelentkezem a rendőrségen, ahol bemutatom ideiglenes tartózkodási engedélyemet, vagy tovább utazok, hiszen érvényes vonatjegyem van, de Magyarországra nem léphetek át, mert a jugoszláv oldalon lezárták a határt. A Magyarországról tömegesen érkezőket átengedik ugyan, de táborokba zárják őket, amíg más döntés nem változtat sorsukon.

Természetesen az első lehetőséget választottam. Riasztott a beígért lágerélet, vonzott viszont Belgrád jelképes birtokba vétele. Azt hazudtam, hogy rokonaim élnek a városban, akik vállalják majd anyagi gondjaim megoldását.

Kisétálva az állomásról az a váratlan felismerés szakadt rám, hogy most aztán olyan szabad vagyok, amilyen még soha! Igaz, egyúttal hazátlan is vagyok, ám azzal a homályos vigasszal bátorítottam magam, hogy ott a haza, ahol a szabadság. Ezzel együtt merő bizonytalanság volt jelenem is, jövőm is, de megidéződött emlékezetemben a nagyapám, aki marhahajcsárként Belgrádba is, Torinóba is elvándorolt a Hortobágyról és többször hangoztatta, hogy megannyi tapasztalata szerint a bizonytalanság igenis lehet olykor a bizonyosság anyja... Hátha nekem is szül majd bizonyosságot mostani bizonytalanságom!

6. Ösztönöm a város közepébe vezetett. Az akkori, sivár Budapesthez képest egymást érték a reklámoktól cifra üzletek, vendéglők, eszpresszók, sőt: az Amerikából importként érkező gyorsétkezdék. Bemérészkedtem egy ilyenbe, s nagyon szerény összegű, hivatalosan váltott valutából elköltöttem valamennyit.

Céltalanul sétálva, báméskodva egyszer csak ismerős arcokat vettem észre egy kávéházi kirakat üvege mögött. Pontosabban az üveglak mögül kezdtek hevesen integetni ismerősök, akikben az akkori központi magyar vicclap, a Ludas Matyi két vezetőjét fedeztem fel, Gádor Bélát és Toncz Tibort. A közöttünk lévő nagy korkülönbség meg rangkülönbség miatt felszínes volt otthoni ismeretségünk, de Belgrádban mindhárman egy darab Magyarországot jelentettünk egymásnak, ezért kölcsönösen örvendeztünk, miután bementem. Egymás szavába vágva kezdtek az otthoni helyzetről faggatni, de mihamar kiderült, hogy ők sokkal többet tudhatnak nálam. Én a világ másik végéről jöttem, nekik viszont egyszerű volt hiteles híreket szerezni újságokból, rádióból s a tilosnak mondott beutazás ellenére is érkező magyaroktól. Rádadásul mindkettőjüknek jugoszláv testvérlapjuk hivatalos vendégei lévén, számos extra hírforrás is rendelkezésükre állt.

Amit a magyar helyzetről előadtak, egyszerre volt riasztó és lelkesítő, ezt mindhárman egyformán ítéltük meg. Azonosan vélekedtünk személyes gondjainkról is. Nekik ugyan még volt két vendégüket a vele járó teljes ellátással, napidíjjal, de mi lesz két hét múltán? És énvelem mi lesz, akár már holnap? Nyúltak tárcájukért és előhalásztak néhány bankót, amit némi pironkodás után elfogadtam azzal, hogy majd megadom otthon – ha lesz még valaha otthon...

Gádor és Toncz barátjaként ült asztalunkhoz az általam akkor csak hírből ismert sakknagymester: Szabó László. Moszkvai versenyről érkezett s belgrádi szereplések után bécsi programok várták. Éppen akkor lépett hozzánk, amikor az én anyagi helyzetem volt terítéken, s ajánlotta, hogy nevezek be aznap esti szimultán mérkőzésére. Mondtam, hogy nagyon kicsi a saktudásom, de le-

intett, és Gádorral meg Tonczcal együtt meghívott az esti rendezvényre, ahol engem beültetett ellenfelei közé. A terem nézőközönsége hörgött és tapsolt, amikor huszonkilenc sakkozót megvert, ellenem viszont feladta a mérkőzést. Ez nemcsak dicsőséget jelentett számomra, hanem jókora summát is. Azután pedig sok bajt, mert híre ment csillogó sakk tudásomnak, s alig tudtam elhárítani a mérkőzésekre szóló meghívásokat.

Máskülönben az említetteken kívül sok más magyar is volt akkor Belgrádban, azok között is leltem ismerőst, akik révén további ismeretségeket köthettem. Jó néhányan rokonlátogatásra jöttek, valamilyen versenyre pedig odaérkezett az egész magyar válogatott vízilabdacsapat, s a játékosok egyike hajdani iskolatársam volt. Nemcsak a sportuszodában, de általában az élet vizében is jó úszó volt; az ő segítségével sikerült anyagi ügyeimet hosszabb távra rendezni.

Minthogy nem hagyatkozhattam bizonytalan alkalmi kölcsönökre, áruba bocsátottam itthoni munkahelyemről az utazásom idejére kapott fényképezőgépet. Ezt volt iskolatársam ajánlotta, s vállalta a kereskedelmi ügylet bonyolítását is. Nyilván értett a fényképezőgépekhez és tudta, hogy a nálam lévő még a belgrádi félkapitalista piacon is ritkaság. Jó áron adott hát rajta túl, s az árán kívül az a közlése képesített el, hogy nem vette ki belőle a filmet, mert nem is volt benne. Fejemhez kaptam, hogy persze! Hiszen korábban már kivettem! Holott az volt az igazság, hogy soha nem is tettem bele filmet. Lapunk fotósa sem tett bele, mielőtt átadta nekem, nyilván feltételezve, hogy ennyit csak rám bízhat. Tudta ugyan, hogy nem értek a kezeléséhez, ezért az elemi tennivalókról ejtett pár szót, azután ezzel a tudással felfegyverkezve fényképeztem végig Bulgáriát, felírva mindazok nevét és címét, akiket lencsevégre kaptam. Olyanokká lettek a noteszomba írt betűk, akárha szélbe írtam volna őket.

Annyi pénzt kaptam a fényképezőgépért, hogy vékony ballonom helyett meleg átmeneti kabátot vehettem a hirtelen hidegre fordult november eleji szél ellen. Arra is futotta, hogy meghívtam iskolatársamat egy általa ajánlott éjszakai mulatóba, ahol úgy berúgtam, hogy előbb sajnálni, majd utálni kezdtem magam. Pár száz kilométerre tőlem vérüket ontják emberek olyan célokért, amelyeket magam is vallok, én meg parazita módján terpeszkedem itt ahelyett, hogy hazafelé törekednék bármi áron. Ott, ahol átélhettem az örökkön vágyott egyéni szabadság mámorát, hirtelen félni kezdtem ettől a szabadságtól. Önmagamát féltettem. Korábban úgy tekintettem önmagamra, mint aki tudja, hogy hosszú távon legjobb befektetés a jóság és aszerint is él, most pedig, amikor saját személyiségem lehettem, amikor nem hivatkozhatok arra, hogy zsarnokság nyomása alatt élek, most elfelejtem, hogy nem az a jó ember, aki jól cselekszik, hanem aki nem tud rosszat cselekedni! Védtelennek bizonyulok ez ellen a szabad világ ellen, és törvényei nyomán előbb-utóbb sertéssé változom, amely akkor is vályúba dugja az orrát, ha már degeszre falta magát. Homályos mentő gondolatként merült fel bennem, hogy egyfolytában szidjuk Ézsaut, amiért eladta elsőszülettségi jogát egy tál lencséért, holott hátha nagyon éhes volt?

7. Mindaz, amit belgrádi tette-vetteimről előadtam, összesen három nap alatt zajlott. A mulatóban átélt búbanatom elszállott, s a kijózanodás után újra teszteltem tudómet a szabadság levegőjével. Az a gondolat fészkelte az agyamba magát, hogy nemcsak a térben, hanem az időben is vannak sivatagok, s ehhez a mozgalmas három naphoz képest időbeli sivatag volt otthoni életem túlnyomó

része. Szinte csoda volt ez a három nap. Soha nem hittem a csodákban, most mégis azzal a feltevessel játszottam, hogy – talán – egyik legnagyobb csoda az a képességünk, amely lehetőséggé teszi, hogy hinni tudunk a csodákban.

Az eltelt három nap után jött a negyedik, vagyis november negyediké, s felrobbant a belgrádi magyarok világa. A következő két napon szétspriccelt az összetartozó kompániák mindenike. A többség: neki a nagyvilágnak! Vitte a hazáját a sokaság a cipője talpán. Akik ezt restelkedve tették, azzal védekeztek, hogy a haza nem az, ahonnan elindulunk, hanem ahová megérkezünk. Visszatérni különben is egyenlő azzal, hogy behódolunk az ellenségnek, márpedig az ellenséghez nem ér fel sem hódolat, sem könyörgés. Többször felmerült bennem, hogy hazatérés helyett nekem is másfelé kellene mennem. Fiatal vagyok, s lám, három nap elég volt, hogy akár helybeli jövő építésébe kezdhettem volna – mire vihetném a világ még boldogabb tájain?!

Gádor és Toncz összevesztek. „Meleg tengert akarnak az oroszok! Meleg tengert akarnak az oroszok! Holnap ide is bejönnek!” – harsogta Toncz, de semmit nem tett, hogy szedje a sátorfáját. Vagy öreg volt és félt az idegen holnaptól, vagy várták itthon. Gádort is kétségbe ejtette az orosz ellentámadás, félóránként próbált feleségének telefonálni, valamint intézkedéseket követelt a hazaszállításunkra – a sajtójára mindenképpen, mert ő alighanem egyetértéssel fogadta a váratlan magyarországi fordulatot.

Magam teljes tanácstalanságban voltam sorsomat illetően. Olyan csönd lett hirtelen bennem, hogy hallottam a saját fületemet. Hol az a gondolat hozott izgalmomba, hogy csak a gyáva ül az anyja szoknyáján, csak az nem bátor, aki fél a kudarcától, máskor egy valaha tudatomba tapadt Shakespeare-idézetet motyogtam: „Ha százszor számkivet magából Anglia / Akkor is maradok halálíg hű fia!”

Valójában azonban nem igazán vonzott az efféle hazafias romantika. Akkor már bőven voltak személyes tapasztalataim is arról, hogy hazaszeretetről gyakran hazaárulók prédikálnak. Hiába nagyra nézők tehát a szavak, ha sárban fuldokolnak a tettek. Ámde emésztett az a másik feltevés is, hogy mi lesz akkor, ha világgá szaladok, de önbizalmam ellenére sem ütöm meg a főnyereményt? Azt is tapasztalatból tudtam, hogy a nyomorúság tisztességes emberekből is tud gazembert formálni. Nem legjobb-e, ha ráfekszem a hullámok hátára és hagyom, hogy tetszése szerint libegtessen az élet úgynevezett tengere?

Kávéházi törzsasztalunk mellett naponta láttam egy magányos öregurat. Most, hogy én is többnyire magányosan ücsörögtem, áthajolt hozzám és asztalához hívott. Hibátlan magyarsággal előadta, hogy ő bécsi lakos, és csak azért jött Jugoszláviába, hogy elintézzon egy hagyatéki ügyet. Jómódú ember, nem lenne erre szüksége, de miért hagyja a kommunistáknak azt, ami az övé? Vegyem ugyanis tudomásul, hogy hiába áll szemben Tito az oroszokkal, valójában velük egykutyá. Véletlenül behallgatott néha a beszélgetésünkbe, őszinte szánalmat meg rokonszenvet érez irántam, ezért felajánlja, hogy bécsi cégénél messze jobb egzisztenciát biztosít számomra, mint amit valaha elérhetek Magyarországon.

Megértéssel vette tudomásul, hogy egy napi gondolkodási időt kérek.

Másnap igent mondtam. Megadta egy magyarul tudó ügyvéd címét, aki majd tudni fog rólam és intézkedik Bécsbe településem ügyében.

Rákövetkező napon viszont mégis nemet mondtam, amit nem értett és látható bosszúsággal vett tudomásul. Nem értette, hogy a plebejus göggyét ébresztette

fel bennem a tegnaptól eltérő, az alá-fölrendeltségi viszonyban a fent lévő ember hangnemét használva. A szocialistának nevezett emberi-társadalmi képződményben kiszolgáltatott, megzsarolt ember voltam, ami ellen éppen az októberi kísérlettel akart szembeszállni Magyarország megalázottságot érző, jobbat akaró része, ámde jókora különbség van aközött, hogy engem egy általam is elfogadott eszme jegyében ér méltánytalanság, és aközött, hogy kisgyerekkorom orosz emlékeit idéző, úgynevezett úri dölyf használ a lábtörlőjének.

8. Gádor Béla fogcsikorgató erőfeszítései nyomán sikerült hazaszöknünk november végén. Még akkor is erős volt az ellenőrzés a határ jugoszláv oldalán, de az ott élő magyarok és szerbek megadták a titkos támogatást. Belebújtattak egy tehervagonba, s egy mozdonyal átlöktek bennünket Kelebiára.

Ott aztán már én ügyeskedtem. Olyan katonákra bukkantam egy ivóban, akik élelmiszert gyűjtöttek az éhező pestieknek, s némi pálinka meg pár doboz cigaretta ellenében fölengedtek krumplival, káposztával megrakott, óriási teherautójuk tetejére, és Pestig hoztak bennünket. Gádor is, Toncz is meghalt már, így egyedül őrzöm sírásunk emlékét, azt, amikor a szétrombolt fővárosba érkeztünk.

Testvérgyűlölet és bosszúvágy tombolt a romokon, mint megannyiszor a magyarság történetében.

Mint megannyiszor, mind a mai napig. Mindazonáltal mégsem foglalható össze egy csak igenlő vagy csak tagadó jelzővel a meghalt idő. Nem is hal meg az idő, mert miután koporsóba tettük, koszorúkkal borítottuk, a sírban is örökkön változik. És ez a változás a mi tudásunkat is módosítja. Akárhányszor leporoljuk, akárhányszor exhumáljuk, megannyi új részletét fedezhetjük fel.

Az Életre

Beszélgetés Hoppál Mihállal

– 1956. október 23. Mindenki máshol, máshogyan élte meg ezt az őszi napot. Hoppál Mihály hol töltötte ezeket az órákat?

– Akkoriban én elsőéves sárospataki diák voltam. Huszonharmadikán az egész iskola együtt kivonult a főutcára. Ahogy meneteltünk közösen, egyszer csak arra lettünk figyelmesek, hogy a pártházról néhány ember leverte a vörös csillagot. Az ötágú égítést vörös üveggel volt bevonva, és ahogy hátulról megvilágították, úgy fénylett a hatalmas csillag, hogy messziről lehetett látni. Annak a háznak, ahonnan leverték a csillagot, az az egyik érdekessége, hogy Petőfi egy ízben, mikor Patakon járt, abban a házban lakott.

– A csillag leverése mellett még mi jut eszébe '56-ról?

– Sárospatakon nem zajlottak olyan jelentőségű események, mint a fővárosban. Ott sokkal nyugodtabban, zavartalanabban folytak a napok, de még egy történetre tisztán emlékszem. Ez inkább huszonharmadika után pár nappal vagy egy héttel történhetett: megjelent a városban két orosz tank. A tankok békésen haladtak a Kossuth utcán, nem alakult ki semmiféle harci esemény,

sem felfordulás. Azóta az osztálytársaimmal párévente összejárunk, és közösen megegyeztünk: a legharcosabb tettünk az volt, hogy az oroszkönyveket íziben elégettük. Ez ötven évvel ezelőtt egy komoly dolognak számított, bármilyen következménnyel számolhattunk volna...

– *Hogyan értesültek a pesti megmozdulásról Sárospatakon?*

– Két forrásból is. Egyrészt folyamatosan hallgattuk először az Amerika hangját, majd a Szabad Európa Rádiót, másrészt édesapám orvos, ő még november 4-e előtt hazaérkezett hozzánk, s tőle értesültünk a pesti eseményekről. Apám Budapesten egy továbbképzésen vett részt a Róbert Károly katonai kórházban, ahova elsőként szállították az orosz sebesülteket. Minden új beteget kikérdeztek, s kiderült, hogy ők már két héttel az események előtt bevonuló elindultak Magyarország felé. Ahhoz, hogy az oroszok ideérjenek november 4-re, már a huszonharmadikai események előtt jóval korábban el kellett indulniuk a kaszárnyákból, a Szovjetunióból. A legszégyenteljesebb esemény az, hogy szerintem Amerika koncként dobott oda minket a szovjeteknek.

– *Mit nyújtott a pataki légkör, milyen útravalót adott önnek és a többi diáknak?*

– A patakiságnak a mai napig az a lényege, hogy egyfajta hazafias szellemet sugárzott már a tanítás maga, az anyagkiválasztás, illetve azok a könyv nélkül megtanulandó szövegek és idézetek, melyeket „íziben be kellett húznunk”, ahogy a magyartanárnak fogalmazott annak idején. A *Toldi* első énekét kellett kívülről felmondanunk, ezenkívül a 12 pontot, amelyben szerepel az unió Erdéllyel és a szabad sajtó – ezeknek a megtanulása mind-mind forradalmi újdonságnak számított abban az időben. A szövegek felmondása kollektív emlékezetet és nemzettudatot építő tett volt. Az az intellektuális és kulturális légkör, ami Patakot uralta, pontosan egybevág az '56-os magyar forradalom egyik legfontosabb tulajdonságával; mi nem akartunk bosszút állni, hanem békésen megpróbáltunk valamit tovább építeni, illetve elkezdni az igazi építést abban a pillanatban, ahogy erre lehetőség nyílik. Tisztában kell lenni azzal is, hogy a világot rázta meg ez a forradalom; egy népet fogott össze az igazságért, a függetlenségért való küzdelem. Az 1848-as forradalom ugyanezért tört ki, és arról még Marx is megemlékezett, hogy egy példaértékű dolog volt Európa történetében. Úgy látszik, nekünk, magyaroknak egy ilyen szerepünk is van a világban, hogy mi időről időre megmutassuk: nem hagyjuk magunkat!

– *Az elmúlt ötven évet hogy élte meg, ön szerint milyen változások, milyen eredmények születtek a forradalom utóhatásaként?*

– A '89-es rendszerváltásnak és az Antall-kormánynak az volt az egyik nagy hibája, hogy nem volt keményebb, nem volt lényegre törő. Pont Antall József fogalmazott így: „Tetszettek volna forradalmat csinálni!” Nem csináltunk forradalmat, így ott tartunk, mintha semmit sem csináltunk volna. A pataki szellem ezért is nagyon fontos, mert sokkal lényegesebb az, hogy építsünk valamit, semmint hogy romboljunk. Hozzá kell tennem, az is a világ szégyene, hogy most azok fogják ünnepelni '56-ot hivatalos személyekként, akik annak idején nem a forradalom oldalán álltak... Ahogy egy Nyugatra szakadt magyar költő mondta: még azt is megérhetjük, hogy „Ábel sírja fölött Káin mond beszédet”.

Gáborjáni Szabó Orsolya

László Noémi

VÁROSOM

Mi is történhetett, hogy itt maradtam
s nem lett belőled Berlin, Róma, Párizs,
körhinta, metró, fürdő, katedrális,
csak hársfaillat hosszú alkonyatban?

Mi is történhetett veled s velem,
hogy nem rohantam más várak falához,
hogy leheleted sosem volt halálos,
hogy fölfogtál a síkos végeken?

Mi voltál? Időm tengerén a bója,
embernyi hús hely tűző napsütésben,
lőrésem, árkom, féltett büszkeségem,
ostoba harcok fehér lobogója?

Mi voltam én? Vergődő vadmadár,
borzosan csüngő tüskeág a ködben,
de összefontad két karod fölöttem,
és könnyű lettem, mint a hangaszál.

Kolozsvárunk

„Itthon lenni és *között*, mint a vándor, aki útnak indult, de csak a küszöbön jutott és nem lépte át, elég hosszú út ez is, az asztaltól az ajtóig, legyen elég, nem a kóborlás teszi a vándort.” (Visky András)

„A graziak kezét fogják s azt mondják: »Szervusz!« Rácsodálkozom erre az osztrák *szervuszra*: Jé, ők is úgy köszönnek, mint mi!” (Balla Zsófia)

„A szent helyeknek, a géniusok szülőházai üzenetének, a történelmi emlékeknek olyan sűrű *szövedékén* hatoltunk át, amelyenhez hasonlóval a bolygó kevés pontján találkozhatunk.” (Szócs Géza)

„Valahol itt a központ: a keservesen dudáló autók és szitkozódó gyalogosok alatt búvik meg *Kolozsvár szíve...*” (Kányádi András)

„A Mikes Kelemen (egykor: Major) utca családi örökségem, a nagyszüleim építették a házat, amelyben ma is lakunk – az építő pedig Reményik Sándor apja volt.” (Kántor Lajos)

„Nincs már előttünk való *nemzedék*, mindenki meghalt, eltűnt a ház, a kert, szocialista típusú blokknegyed van a helyén.” (Telegdi Magda)

„Nem szeretem, amikor valakik be szeretnék vonni a költő vagy az író olyan értelmű *jogosítványát*, hogy mindenese legyen, hadd legyen dilettáns mindenese, de agyalágyult politikusokhoz képest még mindig okos mindenese a dolgok menetének.” (Lászlóffy Aladár)

„A nép egy vonalat *átvesz*, de az egésznek semmi köze ahhoz, amit Nyugaton csinálnak.” (Kós Károly)

Ára: 650 Ft. Előfizetés: 5000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Rt. (1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,

valamint a szerkesztőségben:
1014 Budapest, Szentháromság tér 6. III. em. 14.

Folyóiratunk a hírlapboltokon kívül kapható Budapesten az Osiris, a Pont és a Kálvin téri Cartaphilus könyvesboltban, valamint az Írók Boltjában.

A *Napút* elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185